UVODNI ESEJ
3 Kristian Koželj: **Leto debelih krav?**

PREŠERNOVI NAGRAJENCI
7 Jernej Kusterle: **Prešernovi nagrajenci 2023**

SMER LITERATURA
9 Matjaž Jarc: **Gospodje se pokrivamo s klobuki**

POEZIJA
10 Karel Destovnik - Kajuh: **Pesmi**
12 Marie Noël: **Stvarjenje šestega dne**
14 Emily Dickinson: **Pesmi**

PROZA
15 Nataša Konc Lorenzutti: **Umreti je velika stvar**

LITERATOVA BESEDA
21 Katja Gorečan: **Ljubezen do krhkosti**

Z MOHORJEVE KNJIŽNE POLICE
23 Matija Remše: **Knjiga knjig**

POGOVOR
28 Renato Podbersič: **Poslanstvo služenja življenju in narodu**

PORTRET
36 Igor Kovač: **Logos, etos, patos: 100 let rojstva dr. Franceta Bučarja**
38 Milček Komelj: **Stoletnica rojstva umetnostnega zgodovinarja dr. Ivana Komelja**

IZ SLOVENSKE KULTURNE DEDIŠČINE
40 Ferdinand Šerbelj: **Leopold Layer, žlahtni epigon poznobaročnega slikarstva**

JEZIKOVNA KRIŽPOTJA
45 Nina Novak Kerbler: **Čigar – da ali ne?**

MUZIKOLOGIJA
46 Matjaž Barbo: **Ob stoletnici rojstva Uroša Kreka**

SEDMA UMETNOST
49 Lilijana Nedič: **Ponovno odkritje**

IN MEMORIAM
51 Anton Štrukelj: **Papež Benedikt XVI. – človek vere, kulture in duha**

ESEJ
56 Jernej Kusterle: **Vpliv moderne estetike na koncept muze**
63 Edvard Kovač: **Bosna kot dežela herezije**

PREDBRANJE
65 Aleš Maver: **Ukrajina od igre prestolov do vojne za samostojnost**
70 Rudy Simone: **Aspergerke**

JUBILEJ
73 Edvard Kovač: **Ob devetdesetletnici Vena Tauferja**

KNJIŽNE OCENE
75 Ifigenija Simonović / **Tomaž Grušovnik: Midva ne bova rešila sveta!**
76 Ifigenija Simonović / **Marija Stanonik, ur.: Ljubezen na daljavo**

KULTURNI ODMEVI
78 Ifigenija Simonović: **Ponovno: nasvidenje naslednjič**

ZVON | Najstarejša slovenska revija
za literaturo, kulturo in družbo

2023, ŠTEVILKA 1, LETNIK XXVI

UREDNICA
Meta Lenart Perger

ODGOVORNA UREDNICA
dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠKI ODBOR
Andrej Arko
mag. Hanzi Filipič
Mateja Gomboc
dr. Edvard Kovač
dr. Aleš Maver
dr. Matija Ogrin
dr. Renato Podbersič ml.
Matija Remše
dr. Jernej Kusterle

OBLIKOVANJE
Lidija Murenc

LEKTORIRANJE
Saška Ocvirk, dr. Jernej Kusterle

IZDALA IN ZALOŽILA
Društvo Mohorjeva družba in
Celjska Mohorjeva družba, d. o. o.

ZA ZALOŽBO
predsednik Lojze Kozar
in ravnateljica dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠTVO
Prešernova ul. 23, 3000 Celje
T 01 244 36 66
zvon@celjska-mohorjeva.si

MARKETING
Simon Ozvatič
simon@celjska-mohorjeva.si

NAROČNIŠKA SLUŽBA
Lidija Koštomaj
info@celjska-mohorjeva.si
T 03 426 48 00

TISK
Dravski tisk

NAKLADA
500 izvodov

CENA
Posamezna številka
5,40 EUR
Letna naročnina
27 EUR
Letna naročnina za tujino
45 EUR

Izhajanje te revije v letu 2023 sofinancira Javna agencija za knjigo Republike Slovenije.

www.mohorjeva.org

NA NASLOVNICI
Job na gnoju, panjska končnica, 1884.
Hrani Slovenski etnografski muzej.

ISSN 1408-645X

Dr. Tanja Ozvatič,
ravnateljica Celjske Mohorjeve družbe

Šestindvajseti letnik Zvona je v »frankfurtsko« leto zakoračil pod skrbnimi uredniškimi rokami Mete Lenart Perger. Strani letošnje revije bodo spremljale priprave Slovenije kot častne gostje na osrednjem evropskem knjižnem sejmu, k čemur se ozira tokratni uvodničar. V *Poeziji* obeležujemo Kajuhovo leto, *Proza* pa odpira klic prostoru nepovedanih zgodb.

Praznovanje slovenske kulture kulminira februarja, tudi letos v podeljenih Prešernovih nagradah ob državnem prazniku. A strmoglavila je vsakršna kultura treh posameznikov, ki so ob zaključku državne proslave samovoljno zavzeli oder. Kakor koli, Zvon predstavlja nagrajence, ki jim pozornost letos tudi pripada, ter se spominja vélikih Slovencev: stoletnic rojstev dr. Franceta Bučarja, umetnostnega zgodovinarja dr. Ivana Komelja in skladatelja Uroša Kreka ter jubilejev Vena Tauferja in igralke Špele Rozin. Iz slovenske kulturne dediščine obujamo življenje in delo slikarja brezjanske Marije Pomagaj, ob smrti pa spomin na preminulega zaslužnega papeža Benedikta XVI. Vse leto bomo obeleževali tudi stoletnico delovanja Slovenskega etnografskega muzeja, zato bodo naslovnice letošnjih številk Zvona nosile podobo izbranih panjskih končnic, delčka pomembnih muzejskih zbirk.

»Brez otrok ni družine, ni naroda, ni sveta,« izpostavi tokratni intervjuvanec, jubilant osemdesetletnik msgr. Renato Podbersič, predsednik Goriške Mohorjeve družbe, od katere uradne ustanovitve letos mineva jubilejnih sto let. A hkrati: koliko trpljenja prenese srce matere, ki ljubeče pričakovanega otroka ne donosi? Katja Gorečan spregovori o literarnem pisanju, ki je v njenem romanesknem prvencu postalo pokop in oživitev njenega ljubljenega bitja.

V tem letu se v Zvonu obeta raznovrstno branje, ki bo prineslo tudi drobce iz zapuščine Borisa Pahorja, ob okroglih obletnicah pa nove osvetlitve Tavčarjevega in Stritarjevega literarnega dela. Naj bodo vsem v navdih muze, o katerih se je tokrat razpisal esejist, tiste žlahtne, ki prinašajo nesporno lépo.

Kristian Koželj

Leto debelih krav?

Foto: LR Photography

Leto, v katerega vstopamo, obeta, da bo v kulturno-umetniškem smislu eno markantnejših in pomembnejših v zadnjem desetletju od EPK 2012. Z njim vstopamo v »kulturniško triletje«, ki bo preko častnega gostovanja na knjižnem sejmu v Frankfurtu oktobra letos in knjižnem sejmu v Bologni prihodnje leto doseglo vrhunec leta 2025, ko bosta Nova Gorica in Gorica skupaj nosili naziv evropske prestolnice kulture. Ob tem si letos obetamo še leto, posvečeno trem velikim imenom domače umetnosti. Najprej nekoliko nenavadno, tik pred zdajci umeščeno Kajuhovo leto, ki za eno leto zamuja 100. obletnico pesnikovega rojstva in ravno za toliko prehiteva 80. obletnico njegove nesmiselne smrti. Letos mineva tudi 30 let od smrti arhitekta Edvarda Ravnikarja in 100 let od smrti pisatelja Ivana Tavčarja, tako da bomo po odločitvi Ministrstva za kulturo obeležili tudi Ravnikarjevo in Tavčarjevo leto.

Ob tem smo ena redkih držav, ki kulturi namenja poseben praznik – s tem, ko ga praznujemo kot državni praznik in dela prost dan, pa tako rekoč unikum v svetovnem merilu; menda imajo primerljiv obseg praznovanja lastne kulture in umetnosti le še na Japonskem.

Letošnji prejemniki najvišjih nagrad na področju kulture so multimedijska umetnica Ema Kugler in akademski slikar profesor Herman Gvardjančič, ki prejemeta Prešernovi nagradi za življenjsko delo, ter nagrajenci Prešernovega sklada pisatelj Dušan Jelinčič, skladatelj Drago Ivanuša, akademski slikar Nikolaj Beer, filmski režiser in scenarist Matevž Luzar, arhitekturni atelje Medprostor ter pianist Alexander Gadjijev, čigar nagrade sem se še posebej razveselil. Nekaj čisto drugače presežnega je v interpretaciji, ki stoletja star material oživi, kot bi ga svet poslušal prvič, in le izjemni interpreti k poustvarjanju pristopajo avtorsko.

Do konca leta bomo podelili še kopico stanovskih in strokovnih nagrad za področja ustvarjalnosti pa štipendij za ustvarjalnost, prebrali in poslušali nebroj intervjujev, kolumen, reportaž in recenzij. Ko sem zbiral podatke za pričujoče razmišljanje, sem v predstavitveni brošuri, ki jo je Javna agencija za knjigo pripravila ob častnih gostovanjih v Frankfurtu in Bologni, že na samem začetku prebral nekaj bombastičnih piarovskih podatkov: v Sloveniji letno izide 6000 novih knjižnih naslovov oziroma okrog 3000 na milijon prebivalcev, kar nas postavlja ob bok skandinavskim državam in Združenemu kraljestvu. Imamo okrog 150 knjigarn (eno na 13.000 prebivalcev) in okrog 1400 založnikov, ki letno izdajo vsaj eno knjižno delo. Vsak teden nekje na svetu objavijo vsaj en prevod slovenske knjige v tuji jezik. Imamo enega najbolje organiziranih sistemov knjižnic v Evropi (po osmih letih v knjižničarstvu lahko navedbo le potrdim), v katerem vsaka Slovenka in Slovenec letno opravi 12 izposoj, kar skupno pomeni 23 milijonov

izposoj. Slovenci letno za nakup knjig porabimo 100 milijonov evrov, pri čemer je povprečna cena knjige v Sloveniji 21 evrov.

Kar mi na tem mestu preprečuje neokrnjeno navdušenje nad slovensko pripadnostjo knjigi in neomajno vero, da ji ostajamo eksistencialno zavezani še naprej, so podatki, ki ob zgoraj navedenih predstavljajo hudo diskrepanco. Recimo podatek o funkcionalni pismenosti pri nas, ki ga je leta 2018 v članku v Delu predstavila Valentina Plahuta Simčič: »Vsak četrti odrasli v Sloveniji ima manjše besedilne in matematične spretnosti ter spretnosti reševanja problemov in težko razume celo preprosta besedila, več kot 400.000 odraslih je doseglo komaj spodnji prag spretnosti. Enak delež prebivalcev Slovenije ima težave tudi z matematično pismenostjo. Med vsemi sodelujočimi evropskimi državami se je Slovenija znašla skoraj na dnu – v družbi s Španijo in Grčijo.« Skandinavske države, mimogrede, s katerimi se primerjamo v JAK-ovi brošuri, so vodilne v svetovnem merilu tudi na področju (funkcionalne) pismenosti.

Tudi izkušnja ambivalentnega, včasih skoraj shizofrenega odnosa Slovenk in Slovencev do kulture in umetnosti mi ne dovoljuje, da bi letošnje leto in vse njegove prelomnice in posebna obeležja apriorno vzel za suho zlato. Preden nadaljujem, le dvoje pojasnil. Ravnikarja in Tavčarja bom tokrat pustil nekoliko ob strani. Nikakor ne, ker ju ne bi spoštoval, prav nasprotno – gre za nedvomno veliki imeni slovenske umetnosti, ki pa ju poznam preslabo, da bi si drznil o njiju razpravljati. Hkrati tudi nikakor ne mislim, da so nacionalno koordinirane izpostavitve avtorjev zgrešeni projekti. Moja prejšnja izjava celo potrjuje, da jih krvavo potrebujemo. Ozavestiti posameznike, ki so s svojo kreativnostjo in delom sooblikovali naše pokrajine – pa naj gre za duhovne ali dejanske – in jih odprli v nove, neslutene prostore, bi moral biti cilj prizadevanj vsakega izobraženega posameznika, še posebej tistih, ki vzgajajo nove rodove intelektualcev. V času, ko urbanizem podlega pod nepremišljenimi, instantnimi posegi v prostor, s katerimi lokalni mogotci uveljavljajo zasebne interese, je ponovno usvajanje urbanisitične vizije arhitektov Ravnikarjevega kova in tradicije nujno. Prav tako je nevzdržna misel, da bi iz učnih načrtov ruvali domače literarne klasike, h katerim spada tudi Ivan Tavčar. Pa čeprav bi pristop k njihovi interpretaciji nujno potreboval temeljito osvežitev.

Kar vzbuja pomisleke, je izhodišče, iz katerega tovrstni projekti in bolj ali manj celotna kulturna politika pri nas izhajajo, in posledično tudi način, kako so vodeni in predstavljeni v javnosti. Moto, ki ga ob zaključku najave Tavčarjevega leta navedejo na Ministrstvu za kulturo: »Tavčarjevo leto kot nacionalni projekt nosi pomembno sporočilo – da naša država kulturo razume kot svojo temeljno identitetno vrednost in vrednoto samo po sebi«, na prvi pogled deluje spodbudno, pod površjem pa skriva kar nekaj spornih razsežnosti. Precej koncizno jih je v eseju »Kult umetnika« v *Sodobnosti* leta 1934 povzel Božo Vodušek:

> Pretirani kult umetnika ima pri nas več vzrokov; eden izmed glavnih je v tem, da smo vse do danes ostali nepolitičen narod; če se hočemo sploh sklicevati na kaj, se moramo predvsem na svojo izrazito

> duhovno kulturo in na svoje umetnike kot njene najvidnejše stvaritelje. Že to samo po sebi mora povzročiti neravnovesje v ocenjevanju različnih kulturnih dobrin, kot so na primer umetnost, gospodarstvo in politika; pri drugih, razvitejših in harmoničnejših narodih takega neravnovesja ni najti.

Čeprav bo Voduškov zapis kmalu star 90 let, se njegove osnovne postavke niso bistveno spremenile: totalitarni režimi, ki so sledili, so umetnost in kulturo zlorabili za širjenje družbeno-politične ideologije, po 1990 pa smo se, v pomanjkanju bolj bleščečih zgodovinskih referenc, spet obrnili k umetnosti in njenim stvariteljem. Tako so bili tudi glavni obrazi boja za osamosvojitev, ki so šli v žerjavico po kostanj in edini zmogli artikulirati zahteve Slovencev po politični samostojnosti, naši pisatelji. Tudi kasneje nikoli nismo zares zmogli ustvariti ločnice med kulturo in umetnostjo, in tako so se umetniki in umetnost brezobličnо prelivali s kulturo in vsemi njenimi razsežnostmi. Danes, ko kultura še vedno ostaja »temeljna identitetna vrednost« naše države in s tem vsakokratne politike, se pravzaprav ne ve točno, kdaj je govor o kulturi in kdaj o umetnosti. Ko nekaj postane temeljna identitetna vrednost neke države, zelo težko ostane vrednota sama po sebi. Kar je namreč vrednota samo po sebi, predpostavlja presežno vrednost, ki si ostaja zvesta tudi, ko prihaja v konflikt s parcialno vrednostno lestvico neke specifične tvorbe v času in prostoru.

Ob pomanjkanju močnih političnih figur preteklosti smo se Slovenci v iskanju svoje duhovne identitete torej oprli na duhovni kapital – kulturno doto. Ker pa je ta nesnovna in neoprijemljiva in težko nosi simbolno vrednost, smo v ospredje postavili njene izvore – avtorje, umetnike. Znanec, ki že vse življenje deluje v diplomatski službi velike tuje države in je videl nemalo sveta, mi je zadnjič omenil, da je Slovenija edina država, v kateri je bil, ki ima na osrednjem trgu prestolnice kip pesnika in muze. To je še ena navidezno lepa gesta. Pa vendar je umetnost, ki se jo v službi temeljne identitetne vrednosti države enači s kulturo, v resnici *res politica* in ne več ustvarjalna govorica *sui generis*, kar je bila v trenutku stvariteljskega dejanja, ko je nastala. Postane državni načrt, nadzorovan in usmerjan in, v našem primeru, tudi ideološko pogojen. Dovolj je samo, da pogledamo, kdo so bili prejemniki osrednjih državnih nagrad v obdobjih, ko je odločevalska telesa nastavljala ena ali druga politično-ideološka opcija. Ali še bolje – kdo je bil spregledan.

Takšna umetnost ne izhaja iz potapljanja v bistvo življenja, ampak se sintetično ustvarja med določenimi interesnimi skupinami, ki se medsebojno omogočajo in spodbujajo, vse skupaj pa ovijajo v tehnično latovščino, s čimer ustvarjajo vtis strokovnosti. Takšna umetnost je tudi lahko osišče narodne identitete na papirju, hkrati pa ne nagovarja, ker ne premore žmohtnosti, ne premore erotizma, ki bi premikal srca. Zato je tudi daleč od oči večine ljudi, ki jih ne zanima, kaj bo slovenski literaturi prinesel Frankfurt 2023, ker jih ne zanima slovenska literatura; kot lahko vidimo na literarnih večerih, na katerih so avtorji (z resnično redkimi izjemami) veseli, če jih pride poslušat deset ljudi. Pa tudi sicer bo po vseh

indicih in koluarnih informacijah Frankfurt za večino slovenskih avtorjev in založnikov še ena »zamujena zgodovinska priložnost«, kot smo pred desetletjem brali za nasedli EPK 2012. Resnično upam, da so indici napačni, žal imam premalo podatkov, da bi lahko kar koli trdil z gotovostjo.

Ta čudna polastitev umetnosti se je v zadnjem času očitno mastno materializirala prav na primeru Kajuha, kar me kot pesnika še posebej boli. Ne vem, kakšni so razlogi, da leto 2022 ni bilo razglašeno za Kajuhovo leto že decembra 2021. Upam, res upam, da niso bili ideološki. Ne vem tudi, zakaj potem očitno nervozna razglasitev letošnjega leta. Res da ni nobenega razloga, da bi leto pesnikovega spomina vezali na okrogle obletnice, pa vendar je nenadnost odločitve in prekinitev običajne prakse najmanj nenavadna. Upam, res upam, da razlogi niso bili ideološki.

Poezija ne pripada nobeni ideologiji. Basta.

Kar bom v nadaljevanju zapisal o poeziji, lahko mirne duše transponirate na katero koli umetniško poetiko.

Poezija je govorica *sui generis,* ki si je sicer za medij svojega obstoja zgodovinsko izposodila običajno človeško govorico (in jo vmes tudi že presegla), a njene zakonitosti ne bi mogle biti bolj drugačne od običajne človeške govorice. Pesem ne prenaša funkcionalnega sporočila, ampak odpira prostor dialoga, v katerega kot bralci vstopamo in se v njem zlivamo s pesmijo. To je trenutek prelitja sebe v pesem in pesmi v sebe, ekstatičen trenutek, podoben zlitju z ljubljeno osebo. Pesem nikoli ne nagovarja dveh ljudi enako, niti enega človeka ob dveh različnih branjih, saj nas vedno nagovarja takšne, kot smo v trenutku, ko jo beremo. Pesem tudi ni namenjena temu, da se z njo identificiramo, ampak da v zlitju z njo prestopamo okvire znanega in vstopamo v neznano – tudi v odnosu do sebe. Če pesem beremo skozi identifikacijske točke, skozi logična sporočila, ki naj bi jih prenašala, jo beremo nepopolno. Milan Dekleva je v intervjuju za *Poiesis* izrekel misel, da je »poezija izbris subjekta v svetu, proza je izris subjekta v svetu.«[1] Peter Semolič na svojih pesniških delavnicah pogosto izpostavi, da je ena najbolj fascinantnih reči pri pesmi ta, da jo je tako malo – nekaj črk in besed na papirju, nekaj zlogov in glasovnih verig, vrženih v zrak – in vendar je sposobna spreminjati svet ali vsaj življenja posameznikov. Gregor Strniša je rad povedal, da pesem ni vsa od tega sveta. In res je pesem kot ledena gora, katere pretežni del je skrit pod gladino morja.

Poezija nas tako v spoznavanju omejitev in njihovem prestopanju vodi onkraj in postaja pot odkrivanja ne le lastnih neodkritih razsežnosti, ampak tudi preko mej znanega sveta in obstoja. Je skrivnost, ki odkriva skrivnosti našega izvora. Zato je njena vsakokratna ideološka zloraba preprosto primitivno nasilje. Zato so klici po njenem izbrisu z ene ali druge strani smešni. Skupnost, ki mori, izbrisuje in zlorablja svoje pesnike, svoje umetnike, je mrtva skupnost. Strahopetna skupnost, ki si ne drzne pogledati onkraj lastnih meja. Prav zato bi morala biti naša prioriteta, da jih vzgajamo, da jim odpiramo varne prostore, v katerih lahko mojstrijo svojo umetnost, ki bo živa, edinstvena, neodvisna od vsakokratnih parcialnih interesov. Usmerjena onkraj, kot je bila od svojih začetkov, prva pot, po kateri je človek poskušal vzpostaviti dialog z božanskim.

[1] Vir: https://www.poiesis.si/pogovor-z-milanom-deklevo/

Dr. Jernej Kusterle

Prešernovi nagrajenci

Upravni odbor Prešernovega sklada, ki ga v 4-letnem mandatu 2020–2024 sestavljajo dr. Jožef Muhovič (predsednik), Bernarda Fink Inzko (podpredsednica), dr. Rok Andres, Lovrenc Blaž Arnič, Marko Cotič, Barbara Drnač, ddr. Igor Grdina, Katarina Klančnik Kocutar, Mateja Komel Snoj, dr. Janko Kos, Ženja Leiler Kos, dr. Jože Možina, Jurij Paljk, dr. Robert Simonišek in dr. Sonja Weiss, je za leto 2023 določil dve Prešernovi nagradi in šest nagrad Prešernovega sklada.

Prešernovi nagradi za življenjsko delo sta prejela multidisciplinarna umetnica Ema Kugler ter akademski slikar in upokojeni profesor Akademije za likovno umetnost in oblikovanje Univerze v Ljubljani mag. Herman Gvardjančič.

Ema Kugler (* 9. 3. 1955, Celje) je Prešernovo nagrado prejela za življenjske dosežke na področju uprizoritvenih umetnosti in področju avdiovizualnih umetnosti. V utemeljitvi Strokovne komisije za uprizoritvene umetnosti lahko preberemo: »Ema Kugler pri svojem delu prevaja svoje notranje podobe in ne sledi trenutnim likovnim in umetniškim smernicam, praviloma jih prehiteva ter presega okvir časa in prostora, v katerem deluje.«

Mag. Herman Gvardjančič (* 21. 10. 1943, Gorenja vas, Škofja Loka) je Prešernovo nagrado prejel za življenjske dosežke na področju likovnih umetnosti. V utemeljitvi Roberta Lozarja, člana Strokovne komisije za likovne in novomedijske umetnosti, lahko preberemo: »V svojih delih Gvardjančič ustvarja temačno, tesnobno atmosfero, ki zaznamuje večino njegovih del. A v tem nikoli ne zaide v nihilistično odpovedovanje, v zanikanje sveta, ampak ohranja držo intenzivnega pritrjevanja življenju. Ohranja tisti temeljni vitalizem, ki je, kot bi rekel Nietzsche, bistvena kvaliteta umetnosti. Kljub prevladujočim težkim tonom njegova dela delujejo katarzično, osvobajajoče, navdihujoče, kar nedvomno kaže, da je ustvarjalcu uspelo preseči lastno subjektivnost in vstopiti v polje univerzalnih vrednot, ki presegajo čas in prostor.«

***

Poleg obeh velikih Prešernovih nagrad je Upravni odbor podelil še nagrade Prešernovega sklada. Te so v letošnjem letu prejeli:

Dušan Jelinčič (* 25. 10. 1953, Trst) – pisatelj in novinar. Nagrado je prejel za roman *Šepet nevidnega morja, dvanajst tablet svinca*. Tržaški pisatelj je znan tako v Sloveniji kot v Italiji; piše prozo, esejistiko, dramatiko, razprave,

literarne in gledališke kritike; njegov literarni opus med drugim sestavljajo romani *Zvezdnate noči* (1990), *Biseri pod snegom* (1992), *Tema na pomolu* (1995), *Umor pod K2* (2001), *Šepet nevidnega morja, dvanajst tablet svinca* (2020) idr., zbirki novel *Prazne sobe* (1995) in *Tržaške prikazni* (2019), drami *Oseka na robu gozdov* (2005) in *Upor obsojenih* (2006).

Drago Ivanuša (* 22. 3. 1969, Murska Sobota) – harmonikar, pianist ter skladatelj gledališke in filmske glasbe. Nagrado je prejel za projekte med letoma 2019 in 2022. Glasbenik je od leta 1991 napisal glasbo za približno 130 gledaliških in plesnih predstav, 23 filmov in več samostojnih kompozicij za komorne glasbene sestave in orkestre. Strokovno komisijo je najbolj prepričal s projekti: *La Bête Humaine* (2019, klavirski solo), *Anja Golob in Drago Ivanuša* (2020, poezija Anje Golob in glasba Draga Ivanuše), *Magnetik* (2022, projekt vključuje različne glasbenike, katerih glasba se na skladateljeve kompozicije med seboj privlači in / ali ločuje) in glasbo za gledališke projekte *ALI – Strah ti poje dušo* R. W. Fassbinderja in *Cement tetralogija* H. Müllerja.

Alexander Gadjiev (* 23. 12. 1994, Gorica, Italija) – pianist. Nagrado je prejel za solistične recitale in izvedbe klavirskih koncertov na domačih in tujih odrih v zadnjih treh letih. Svetovno znani in priznani goriški glasbenik je do danes nanizal že več izjemnih dosežkov, med katerimi velja omeniti vsaj prvo mesto na Mednarodnem klavirskem tekmovanju v Sydneyu in drugo mesto na Mednarodnem Chopinovem tekmovanju. Je tudi dobitnik posebne »Nagrade Krystiana Zimermana za izvedbo Chopinove sonate«.

Nikolaj Beer (* 12. 9. 1945, Križevci) – akademski slikar. Nagrado je prejel za cikel razstav v letih 2021 in 2022. Akademsko izšolani slikar je strokovno komisijo prepričal tako z upodabljanjem pokrajine Goričkega, ki predstavlja enega izmed njegovih temeljnih motivov, kakor tudi s svojevrstno izpeljavo tehnik tistih slikarjev, ki naj bi mu bili po mnenju umetnostnih zgodovinarjev in likovnih kritikov za vzor: Vincent van Gogh, Chaïm Soutine, Frank Auerbach in Leon Kossoff.

Matevž Luzar (* 1981, Zagorje ob Savi) – filmski režiser in scenarist. Nagrado je prejel za film *Orkester*. Po besedah trboveljskega režiserja in scenarista nagrajeni projekt predstavlja *hommage* domačemu Zagorju ob Savi in njegovim ljudem; zanj je leta 2022 na Mednarodnem filmskem festivalu Cinedays v Skopju prejel srebrno zvezdo za najboljšega režiserja, na 12. Mednarodnem filmskem festivalu v Pekingu pa je v kategoriji Prihodnosti naproti (angl. Forward Future) osvojil še nagrado za najboljšega režiserja.

Arhitekturni atelje Medprostor (2011–) je nagrado prejel za dosežke v preteklih treh letih (lesena hiša Hribljane, športna dvorana Šentvid, ureditev kompleksa Žičke kartuzije).

***

Proslava ob svečani podelitvi Prešernovih nagrad in nagrad Prešernovega sklada 2023 je potekala na predvečer slovenskega kulturnega praznika, njena programska priprava pa je bila tokrat zaupana koreografu, plesalcu in režiserju **Matjažu Fariču** (* 29. 3. 1965, Ptuj).

Matjaž Jarc

Gospodje se pokrivamo s klobuki

Gospodje se pokrivamo s klobuki,
navadno je pod njimi malo las.
Sprehajamo se z žênami in vnuki,
smo to, kar smo, in tak sem tudi jaz.

Spominjam se, ko sem bil pod čelado,
vesel, močán in upogljiv vojak.
Potem sem nekaj časa nosil brado
in včasih sem celo oblekel frak.

Čim bolj sem se obnašal, kot je treba,
kot drugi modri člani ljudskih čred.
Tako bom najbrž delal do pogreba.

Edino včasih sem porušil red,
zato sem zdaj prečrtana oseba
pod kupolo zabrisanih besed.

Matjaž Jarc, rojen leta 1954, je skladatelj in literat. Njegova simfonična in sakralna dela so bila izvedena in posneta predvsem v Lvivu. Objavil je trinajst knjig, med njimi roman v verzih *Venova pot* in štiri pesniške zbirke. Leta 2020 je iz zadnje zbirke z naslovom *54 glos* dve glosi objavil v prvi številki revije *Zvon*. Pričujoča pesem sodi v še neobjavljeno zbirko *Sonet(k)i*.

Karel Destovnik - Kajuh

Ob jubilejnem letu Karla Destovnika - Kajuha[1]

Slutnja

Ni res, ne morem verjeti
vestem tem zloglasnim,
da spet bo tako kot pred dvajsetimi leti.
Ne, ni res, ne morem verjeti ...

Da bomo z barbarskimi klici hiteli preko zemlje,
da bomo pobijali vse, razrušili vse,
mi, ki čitamo Byrona, Gorkega, Bloka, Puškina,
in da bomo jutri divjali s peno
krvavo na ustih.
Uživali bomo ob krvi nedolžnih teles.
O, ne ... o, ne ...
Kako sram me je ...

[1] Izbrano iz: Karel Destovnik, *Zbrano delo*, Borec, Ljubljana, 1971.

Novoletni sonet

Gozdovi beli so, odeti v svečeniško haljo.
Prek polj vijo se ozke steze v nedogled,
za njimi ena sama dolga sled,
nad njimi žice pno se v daljo.

Ves kraj je čudno nem,
le dvoje sivih vran
je odletelo v južno stran.

Iz dalje čul sem kakor rekviem:
»Kaj bo z Japonsko, kaj s Kitajsko v letu,
kdo Španiji bo gospodaril,
še svet bo svoj obraz ohranil?«

In spet sem sam v tem belem svetu.
Vprašanje mučno je z menoj:
»Kaj le s teboj, s teboj bo, narod moj?«

Ljubici za veliko noč

Tako je lepó zdaj, ko spet je pomlad,
tako, da bi vriskal in pel preko trat
in strastno sesal vse utripe življenja …

Veš, o ljubezni sem hotel zapeti,
poglej, pa ne morem srca si ogreti,
čeprav je pomlad in je doba vstajenja.

Čez góre tja daleč, tja bova odšla
kjer peti o ljubezni in sreči ni greh,
kjer nič ni sovraštva in zlobe v ljudeh,
kjer nama ne bodo razklali srca!

Marie Noël

Prevedel: dr. Edvard Kovač

Stvarjenje šestega dne

Mojemu pokojnemu bratu Petru

Kakor hitro je Bog ustvaril Psa, mu je ta polizal roko, dobri Bog pa ga je počohal po glavi in mu rekel: »Kaj bi rad, moj Pes?«

»Dobri gospod Bog, rad bi prebival pri Tebi, v Nebesih, na preprogi pred Tvojimi vrati.«

»Nikakor ne,« je rekel dobri Bog. »Nimam potrebe po Psu, saj še nisem ustvaril kradljivcev.«

»In kdaj jih boš ustvaril, Gospod?« je vprašal Pes.

»Nikoli. Utrujen sem. Poglej, pet dni že delam, čas je že, da si odpočijem. Tukaj si ti, moj Pes, moja najboljša stvaritev, moja umetniška mojstrovina. Bolje je, da se tukaj ustavim. Ni dobro, če umetnik pretirava in gre preko svojega navdiha. Če bom še naprej ustvarjal, se mi lahko kaj ponesreči. Pojdi, Pes! Pojdi hitro, živi na Zemlji. Pojdi in bodi srečen!«

Pes je globoko zavzdihnil: »Kaj bom pa delal na Zemlji, Gospod?«

»Jedel boš, lajal, rasel in se množil.«

Pes je ponovno zavzdihnil, le da je bilo tokrat v njegovem vzdihu čutiti tudi žalost.

»Kaj bi pa še rad?« je vprašal Gospod.

»O, moj Gospod in Gospodar! Se ne bi tudi Ti nastanil na Zemlji?«

»Ne!« je odgovoril dobri Bog. »Ne, moj Pes, res ne morem živeti na Zemlji, da bi ti delal družbo. Imam še druga opravila. Ta Nebesa, ti angeli, te zvezde … Verjemi, da imam že samo z njimi dosti težav.«

Pes je sklonil glavo in se že začel odpravljati, a si je kdove zakaj premislil.

Legenda o Stvarjenju pravi, da se je prizadeti Pes znova obrnil na Boga:

»Ah, dobri gospod Bog, ko bi vsaj, o, ko bi bil tam na Zemlji vsaj kakšen gospodar, ki bi Ti bil podoben!«

»Ne, takšnega bitja pa tam ni,« mu je odgovoril dobri Bog.

Pes se je naredil čisto majhnega, se še bolj sklonil in milo zaprosil:
»Če bi hotel, dobri gospod Bog, bi lahko vseeno poskusil.«

»Ni mogoče,« mu je odvrnil dobri Bog. »Kar sem naredil, sem naredil.
Moje delo je končano. Nikoli ne bom ustvaril boljšega bitja od tebe.
Če bi sedaj poskušal narediti še eno tako bitje, čutim, da bi se mi ponesrečilo.«

»Ah, dobri Bog, nič za to, če bo ponesrečeno, samo da bi mu lahko povsod sledil, tam, kjer bi se ustavil, pa bi legel poleg njega.«

In dobri Bog je bil navdušen nad idejo dobrega Psa. Šel je v delavnico in ustvaril človeka.

Post scriptum:

Seveda je človek ponesrečeno bitje. Dobri Bog je to vendar napovedal.
Toda Pes je še danes vesel in zadovoljen.

Marie Noël, ki je bila rojena leta 1883 kot Marie Roquet v Auxerreju v Burgundiji, velja za eno največjih sodobnih francoskih pesnic. Njen sodobnik, romanopisec in dramatik Henry de Montherlant, jo je proglasil za takratno največjo francosko pesnico, saj je s svojimi literarnimi deli združevala verne in neverne. Naslanja se na biblično izročilo in je polna bibličnih navdihov. Francoska Akademija ji je podelila veliko nagrado za življenjsko delo, leta 1960 pa je bila nominirana za Nobelovo nagrado za književnost. Pričujoča kratka duhovita pesem v prozi je iz zbirke *Zgodbe* (*Contes*) iz leta 1949.
Marie Noël je umrla leta 1967 v svojem rojstnem kraju.

Emily Dickinson

Pesmi

Prevod: Nika Marenk

327

Še preden mi je bil ugasnjen Vid,
sem tudi jaz gledala rada –
kot druga bitja, ki imajo Oči
in jim je to navada –,

a če bi Danes povedal mi kdo –
da lahko bi imela nebo
zase –, povem vam, bi se mi srce
po vsej dolžini razklalo –

Travniki – moji,
Gore – vse moje,
Logi, Zvezde Darežljive –
toliko Poldneva, kot vzeti ga moč
mi je med oči umrljive –,

Premiki Ptic, ko se spuščajo –
Jutra, Jantarna Cesta –
vse moje – da gledam, kadar želim –,
saj Vest bi ubila me zmesta –,

zatorej varneje v duhu samo
je oprezati izza oken –
kamor druga Bitja odprtih oči
zró brez bojazni pred Soncem –

Nika Marenk (1953, Škofja Loka) je upokojena profesorica angleškega jezika. Zaposlena je bila na gimnaziji Škofja Loka. Pri njenem delu in v življenju nasploh jo je vselej spremljala ljubezen do književnosti, zlasti do poezije. Sama pravi, da je po duši pesnica, zato se je po upokojitvi posvetila svoji ljubezni do pesništva – ljubiteljsko je začela prevajati svojo najljubšo pesnico Emily Dickinson in prevedla lepo število njenih v slovenskem jeziku še neobjavljenih pesmi. Leta 2017 je v prvi številki revije *Zvon* objavila esej in prevod desetih pesmi svoje najljubše pesnice.

Nataša Konc Lorenzutti

Umreti je velika stvar

Umreti je velika stvar,
skrivnost, bridkost, sladkost.
Živeti: kruh in vino v dar,
umreti: žrtveni oltar,
grmada, noža ost.[1]

»Bombardiranja so me veselila, ker mi ni bilo treba v posteljo. Tam, kjer je takrat stala naša hiša, je zdaj hotel. Preden umrem, bi rad enkrat v njem prespal.«

Ni šel več v Berlin. Še preden je umrl, mi je povedal svojo zgodbo.

»Z bratom nisva odprla ust. Nič. Nobene besede. Šele ko sva se naučila slovensko, sva počasi znova spregovorila.«

Zgodbe, ki se jih ne sme razkriti, najbrž začnejo v človeku zganjati hrup. Ko izbruhnejo, pa strah uplahne. »Mene se ne da več preplašiti,« je rekel. »Ničesar, nikogar se ne bojim, in čeprav se nekdanjim udbovskim šefom nič ni zgodilo, ker jim nihče ni sodil, bodo svojo sodbo nekoč doživeli, kajti jaz sem otrok, ki so ga oni obsodili na smrt.«

Kot bi se lotil Abraham
še enkrat Izaka,
boš ležal zvezan, tih in sam,
v nagoti, ki te je bo sram,
in čakal angela.

Ingo Pasch Wallersberg, pravnik, politik, vnuk pesnice Lili Novy, se je rodil 14. januarja 1941 v Berlinu in umrl 7. decembra 2021 v Ljubljani. Šele pred nekaj leti je v javnosti spregovoril o tem, kar se je njegovi družini zgodilo po vojni. Želel si je, da bi na mestu, kjer je na Lancovem pri Radovljici stalo komunistično taborišče, v katerem je bila zaprta in trpinčena njegova družina, vsaj skromno spominsko znamenje pričalo o grozotah, ki so se tam dogajale. To bi mu res veliko pomenilo. Varuh človekovih pravic mu je s pismom, ki ga je gospod Ingo prejel 30. septembra 2020, izrazil moralno podporo in ga pozval, naj s pobudo nadaljuje, vendar je ta umrla skupaj s pobudnikom.

»Hvala za vaša razmišljanja in pobudo, ki jo seveda podpiram,« mu je pisal varuh Peter Svetina. »Vesel sem, da ste se o tem pogovarjali tudi že z radovljiškim županom in zaupam, da boste s pogovori nadaljevali ter da bo vaša iniciativa sprejeta ne le z odobravanjem, temveč tudi

[1] Lili Novy, *Temna vrata* (prvič izšlo 1941, ponatisnil Dušan Petek 1998). Vsi verzi v prispevku so iz pesmi *Umreti*, str. 51.

dejansko uresničena. /.../ Za vsa hudodelstva, ko so bile sistematično kršene in zanikane človekove pravice, sta bila povod nestrpnost in sovraštvo, kar ostro obsojam. Tudi zato kot varuh človekovih pravic pogosto opozarjam na nevarnosti oziroma posledice, ki jih v različnih pojavnih oblikah prinašata v današnjo družbo.«

Iz komunističnega taborišča na Lancovem so bili Ingo, njegov dvojček Boris in njuna mati Nives izpuščeni zgolj zaradi babice Lili Novy, ki je pri oblasteh izprosila njihovo pomilostitev, sicer bi v taborišču vsi trije umrli. Štiriletna dvojčka sta spala na golih tleh ter jedla marjetice, da sta preživela, njuno mater pa so vsako jutro odpeljali proč in jo zvečer pripeljali popolnoma otopelo nazaj. »Kaj so počeli z njo, ne vem in nočem nikoli vedeti,« je v vseh svojih pričevanjih poudaril gospod Ingo.

Danes je zločesti kraj pozidan in naseljen. Med hišami pa morda še vedno cvetijo marjetice.

Skoz onemoglost vseh stvari
boš čul njegov prihod.
Otel te bo z rokó osti,
prevel s perotmi do kosti
trpeči ti život.

»Ko smo z Lancovega prispeli v Ljubljano, sta naju babica in varuška nahranili, oblekli, umili ter naju položili v posteljo. Nisem mogel pregibati kolen, imel sem otrdele sklepe. Nisva se umirila, čeprav sva po tako dolgem času ležala na mehkem, čistem in postlanem. Slišala sva prepir med babico in materjo. Da mora nazaj v Nemčijo, je babica dopovedovala svoji hčeri.

Se ne zavedaš, kaj pomeni, da si poročena z Nemcem? Tukaj ne smeš ostati.
Ločena sva. Prišla sem domov!
Nazaj moraš. Za otroka lahko poskrbim, zate ne morem.«

Njegovih črnih las oblak
ti bo prekril oči.
Zavil te z njimi v mrak mehak,
pretrgal, kakor zêlen slak,
ti trde bo vrvi.

»Res je odšla. Do konca življenja se je zdravila v bolnišnicah za duševno bolne. Z bratom sva tako ostala še brez mame. Imela sva samo pestunjo Agato in babico Lili.«

Rodila sta se nemškemu očetu in slovenski materi. Oče Hans Pasch, protestant, klicali so ga Johnny, je bil mogočen podjetnik. Vodil je izposojevalnico avtomobilov in ladij v Nemčiji, na Poljskem in na Češkem. Mati Marija Snežna Novy von Wallersberg, ki so jo klicali Nives, je bila gledališka igralka. S Hansom sta se spoznala na Češkem, se poročila najprej v Berlinu in potem še v Ljubljani.

Za dvojčka sta skrbeli poljski varuški. Ena od njiju je bila Agata Krutky, ki je otrokoma zaradi vsega, kar se jima je pozneje zgodilo, postala druga mati. V njihovo berlinsko hišo je prišla skupaj z Marianne, judovskim dekletom iz družine Glaser, ki ji je Hans Pasch ponudil zatočišče. Njen brat je pobegnil v Avstralijo, starše pa so nacisti odpeljali že prej. Mati Nives in Agata Krutky sta uspeli tako dobro skriti Mariannino prtljago, da je nacisti ob raciji niso našli. Oče Hans je bil po Agatinem pripovedovanju odločen antinacist, Hitlerja je preziral. Leta 1943 je odpotoval na Poljsko. V Berlin se je po tistem vrnil samo še enkrat in se takrat uradno ločil od Nives.

»Star sem bil tri leta. Mene in brata je vzel v avto in naju peljal po mestu. Na Olivaer Plaz in po Ku'Damm aveniji. Kazal nama je porušene stavbe, govoril je: *Poglejta, poglejta, otroka*. To je bilo najino zadnje srečanje z njim, po tistem se nismo nikoli več videli.«

Ingo je predvideval, da se je oče ločil zato, ker je želel obvarovati družino, saj so ga nacisti preganjali zaradi pomoči Judom. Drugi razlog, zaradi katerega je odšel, pa je bila verjetno poljska igralka Ina Flora Bulhak, rojena v Kijevu, znana pod imenom Ina Benita, ki jo je Hans Pasch spoznal v Varšavi in za katero se je pozneje izgubila vsaka sled, zato je na Poljskem obveljalo mnenje, da je umrla v varšavski vstaji avgusta 1944.

Dvojčka sta z materjo ostala v Berlinu. Zaradi bombardiranj so se umaknili v drugo hišo, od koder so prav tako vsako noč tekli na varno. »Ljudje v zaklonišči so bili na smrt prestrašeni, jaz pa živahen in dobre volje. Rekli so mi, naj zlezem nekam gor, na polico, in naj zaspim, da bo mir. Seveda nisem ubogal. Odgovoril sem, da ne bom spal, ker lahko medtem name pade bomba in me ubije.«

Zaradi vse hujše nevarnosti se je Nives odločila, da bo s sinovoma in Agato skušala priti domov. Potovali so z vlakom in peš, dolgo je trajalo, preden so v začetku leta 1945 prispeli na Bled. Zatočišče so našli v vili pri družini Mayer. Takrat se je nemška vojska že umikala, prihajale so komunistične sile. Ingo ni slutil, da jim preti nevarnost, očitno pa sta se tega dobro zavedala sinova gospe Edde Mayer Lukan, Dieter in Klaus. Bila sta nekoliko razvajena fanta. Zbrala sta obe družini na vrtu njihove hiše, kjer sta se Ingo in Boris v kopalkah igrala s peskom. Dieter je v bližnje drevo zalučal granato. Prišlo je do silovite eksplozije, zaradi katere so bili vsi poškodovani. Dogodek je vzbudil pozornost prebivalstva, prišli so komunistični vojaki s konjsko vprego, Mayerjeve so izgnali iz države, dečka Inga in Borisa ter njuno mater pa so naložili na voz. Odpeljali so jih v taborišče, po katerem so tavali na pol mrtvi begunci in nemški vojaki. Mati je vsako jutro izginila, otroka sta več dni ležala na tleh in krvavela iz ran, zanju se nihče ni zmenil. Ko sta si nekoliko opomogla, sta sama begala po ogradi. Še vedno sta bila v kopalkah. Izsledila ju je Agata, ki zaradi svojega poljskega porekla ni bila zaprta. Na okoliških domačijah je prosjačila za hrano in jima jo metala čez ograjo. Zaslužna je bila tudi za to, da je vest o zajetju hčere z otrokoma prišla do Lili Novy. Rokopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice hrani pismo, ki ga je Agata pisala pesnici v Ljubljano. Lili je napela vse moči, da je dosegla njihovo izpustitev, menda je na kolenih prosila zanje. Kaj vse je morala za to

prestati, je Ingo odkril šele mnogo let pozneje. Babici so prisluškovali in jo nadzirali, vendar so je nekako le obvarovale njene stare sorodstvene vezi. Pesničin praded Janez Ahačič je bil namreč znameniti ljubljanski odvetnik, živel je v hiši, kjer je danes hotel Union, bil je prijatelj Franceta Prešerna. Ta mu je celo podaril faksimile svoje poezije s posvetilom, ki ga je Ingo skrbno hranil.

»Kljub vsemu temu smo z babico in varuško javno hodili v cerkev, k frančiškanom pri Tromostovju. Babica je bila izjemna osebnost, zastopala je staro plemstvo, ki ga je nova oblast prezirala, vendar so jo nekako prenašali, imeli so jo za ekscentrično. Vedno, kadar je šla ven, se je skrbno uredila. Ker je bila obdarjena s posebno lepoto in močjo, s čimer je kljubovala pritlehnim avtoritetam tistega časa, je postala po svoje nedotakljiva, zato so njene obiske v cerkvi pripisovali pesniškemu čudaštvu. Po sveti maši smo šli v Kavarno Union, kjer smo prebirali časopise in je babica pila turško kavo, midva z bratom pa sokove. Vedno smo zamudili kosilo, s katerim nas je čakala naša Agata. Neko nedeljo, ko smo se vračali domov, sem v kanalu pod Tromostovjem zagledal psa. Spustil sem se dol in se popolnoma zaplezal, tako da nisem mogel več ne naprej ne nazaj. Potem so reševali mene in psa ter oba izvlekli. Pes je šel z nami domov, postal je naš Pazi.

Imeli smo stike z Jušem in Ferdom Kozakom, Josipom in Cirilom Vidmarjem, Edvardom Kocbekom. Bral sem njegov *Strah in pogum*. Ko se mu je življenje zaradi novel zapletlo, mu je menda Josip Vidmar svetoval, naj se brani tako, da reče: *Narobe ste jih razumeli*. Ampak on tega ni storil, preponosen je bil. Tudi našo hišo so podržavili. Postali smo podnajemniki v lastnem stanovanju. Babičini sobi smo rekli lisičja luknja. Bila je polna knjig. Nad kavčem je visela podoba Matere božje z Otrokom. Pod sliko smo vsak večer molili rožni venec. Potem je babica zbolela. Obiskovala sva jo sprva na ginekološki kliniki, pozneje na onkološki. Vsak dan sva šla k njej, dokler nama niso tega prepovedali, ker je bil tako slabotna in so ji bolečine lajšali z morfijem. Umrla je, ko sva bila stara sedemnajst let. Takrat sva ugotovila, da sva osebi brez državljanstva. Kako naju je babica šolala in nama priskrbela zdravstveno varstvo, še danes lahko samo ugibam. Najino skrbništvo je prevzela teta Fides, mamina sestra, pri kateri sva ostala do polnoletnosti, nato sva se vrnila v babičino hišo, kjer sta nama ostali dve sobi, stranišče pa sva si delila z zaščitenimi podnajemniki. Pridobila sva jugoslovansko in nemško državljanstvo, pomagal nama je konzulat v Zagrebu, po rojstne liste pa sva morala v Berlin. Leta po babičini smrti sva hodila po Ljubljani kot strašili. Bila sva lačna, mogoče sva dvakrat na teden kaj malega pojedla. V taki bedi sva končala gimnazijo in začela študirati. Oba sva bila aktivna pri Študentski tribuni, jaz sem sodeloval z revijo Ekran, pozneje sem pisal za Perspektive.«

Gospod Ingo mi je pokazal fotografije svoje babice, njenih staršev in moža, hčera in njunih mož. Ko sem sedela v salonu na Starem trgu, se mi je zdelo, da je pred menoj zaživelo pohojeno slovensko meščanstvo. Prešinili so me verzi: *Kaj si ustvaril, mojster baročni, / ki ti imena, usode ne vem? / Tvoji tresljaji so mojim sozvočni, / dasi med nemimi davno si nem*.[2]

»Vse življenje sem iskal sled za očetom,« je rekel. »Odkril pa sem tudi resnično zgodbo Ine Benite, njegove druge žene, vendar mi na Poljskem sprva niso verjeli. Našel sem dokaze, da je šla v Ameriko. Odkril sem, da sta leta 1944 Ina in moj oče živela v Varšavi, ob koncu vojne pa sta se zatekla v Nemčijo, v begunsko naselje v Rhumspringeu, ki je bilo pod angleško upravo. Poročila sta se 3. junija 1945 v Hohegeißu, imela sta sina Thaddeusa. Oče je bil 15. novembra 1945 umorjen. Ina je sama razkrinkala morilce. Hodila je po beznicah in poizvedovala, dokler se niso izdali. Umorili so ga iz koristoljubja, ker je imel pri sebi denar od prodanega tovornjaka. Torej to ni bil politični, ampak roparski umor. Ina je storilce prijavila angleški policiji. In kako vse to vem?

Leta 2013 sem v Rhumspringeu našel gospo Anno Reuter, ki je v begunskem centru pazila na Teda, medtem ko je njegova mati raziskovala umor. Gospa Anna mi je povedala, da je Ina ostala v Nemčiji do leta 1946, ko so našli truplo Hansa Pascha, zakopano v gozdu, potem je izginila. Izvedel sem celo, da so morilcem izrekli smrtno kazen na sodišču Rhumegemeinde. Šel sem tja, poslali so me drugam, tam so mi obljubili odgovor, zato sem se vrnil v Ljubljano, vendar sem čakal zaman. Šel sem nazaj. Spet sem ostal praznih rok, spet so mi samo obljubili, da bodo iskali, pa niso. Ko sem prišel tretjič, pa so me že drugače sprejeli. Srečal sem se z vodjo tožilcev, ki se mi je opravičil in mi rekel: *Možno je, da so na podstrešju akti, ki jih še nismo pregledali*. Zagotovil mi je, da jih bodo. Prišel sem četrtič in spet nisem ničesar opravil. Na veliko so se mi opravičevali, znebili pa se me niso. Mene ustaviš samo, če me ubiješ. Vse, kar sem izvedel poleti 2013, je bilo to, da so očetovo truplo februarja 1946 našli Angleži in ga sežgali. Jaz pa sem hotel najti njegov mrliški list. Poslali so me v krovno občino tega kraja. Naletel sem na moža, ki je urejal arhivske knjige umrlih. Dal mi je sveženj papirjev in me pustil samega. Zaupal mi je ključ od stavbe. Prelistal sem vse dokumente, ki mi jih je dal. Očetove smrtovnice nisem našel. Medtem se je mož vrnil, pospravila sva papirje nazaj v fascikel, odnesel ga je in prišel z novim. Predme je položil odprtega. Samo pogledal sem ga in ulile so se mi solze. Pred menoj, v odprtem fasciklu, je ležal mrliški list Hansa Pascha, mojega očeta.«

Ingo ni verjel, da je očetova žena Ina umrla na Poljskem. Upal je, da bo našel svojega polbrata, molil je za to. Nekega dne ga je iz Berlina poklical sin. V pismih bralcev spletnega nemškega mesečnika je zasledil odgovor na zapis o igralki Ini Beniti. Sin mu je takoj poslal povezavo na članek. Avtor je bil Inin vnuk Greg, ki je potrdil, da Ina Benita ni umrla na Poljskem, pač pa je s sinom Thaddeusom, njegovim očetom, živela v Ameriki, vendar nobeden od njiju ni vedel ničesar o tem, kaj se je prej dogajalo v Evropi.

»Takoj sem napisal pismo za Grega in ga poslal na uredništvo mesečnika. Prosil sem, naj mi posredujejo njegov naslov. Nisem ga takoj dobil, vendar sem vztrajal, dokler mi ga niso dali. Pisal sem Gregu, da je njegov oče moj polbrat in da izhaja iz družine Pasch. Ko mi je Greg odpisal in mi povedal, da je Ted še živ, sem takoj odpotoval v Ameriko. Kaj pomeni prvič v življenju srečati svojega brata, za katerega nisi vedel, kje ga lahko iščeš, to je ...«

[2] L. Novy, *Temna vrata*, str. 9.

Območje brezglasja je umirjeno brnelo. Vse drugo je utihnilo, še ulica pod *temnimi vrati*, nad katerimi bedi kamniti mož, ki na svojih ramenih nosi *nežni balkon iz železnih rož*. Ali zavohaš svojo kri? Se v tebi zbudi seme, iz katerega si vzklil? Se dvigne mulj iz globin in ti pove, da imaš pred seboj človeka, ki ga je spočelo isto naročje?

»Taddeus ni vedel ničesar o tem, da je Ina Benita po njem rodila še enega otroka, deklico, leta petinštirideset, preden je bil oče umorjen. To sem izvedel od Anne Reuter. Našel sem stavbo v kraju Duderstadt, kjer je bila takrat porodnišnica, zdaj pa v njej deluje nova splošna bolnišnica. S pomočjo prijazne gospe sem izbrskal stare dokumente s podatki o rojstvu Anne Ritte, hčerke Ine Benite in mojega očeta. Ina se je vrnila v taborišče brez novorojenčka in je mojemu očetu rekla, da je deklica umrla pri porodu, tako mi je povedala gospa Reuter. Zdaj vem, da to ni res, deklica se je rodila živa. V zapisnikih o porodih je rubrika za primer, da se otrok rodi mrtev ali da umre takoj potem, ko pride na svet. V zapisniku o rojstvu Anne Ritte je ta rubrika prazna. Dokler bom živ, bom iskal sled za njo, svojo polsestro. Sprašujem se, zakaj jo je mati zapustila. Se jo je bala prinesti v taborišče, ker ni vedela, kako bo to zmogla? Ne morem si predstavljati, kaj se je godilo v njej, da jo je zapustila. Mogoče jo je dala nunam. Tega ne vem. Krivičen sem v vsaki domnevi. Tedu sem lahko povedal samo, da je imel sestro, ki ni umrla ob rojstvu. Njegova mati se je po končanem procesu proti morilcu Hansa Pascha, ki je bil obsojen na smrt z ustrelitvijo, skupaj z otrokom zatekla najprej v Francijo, kjer je spoznala ameriškega oficirja, ta pa jo je vzel s seboj, najprej v Severno Afriko in potem v Ameriko. Poročila sta se in dobila sina, ki mu je ime John. Saj sem vam že povedal, kajne, da so mojega očeta klicali Johnny?«

Lase bo vrgel spet nazaj,
nebó ti bo odkril,
s teboj zapustil temni kraj.
V neskončno valujoč sijaj
se boš tedaj rodil.

Katja Gorečan

Ljubezen do krhkosti

Foto: Andraž Purg

Pisati o svojem sluhu pomeni, da moj sluh še obstaja, da je še vedno tu in da še ni popolnoma odšel. Pomeni, da se svojega sluha še lahko dotaknem, četudi s pisano besedo, saj slišano pogosto preslišim. Še nikoli me ni bilo tako strah tišine kot tistega dne, ko so mi postavili diagnozo izgube sluha. Veliko ljudi opeva tišino kot nekaj lepega, kjer se lahko človek najde, kjer človek bolje sliši sam sebe, kjer človek sliši svoj notranji glas. Vendar nekdo, ki izgublja sluh, na kaj takšnega ne pomisli sprva. Nekaj oseb mi je sicer dobronamerno namignilo, da bom sedaj zagotovo pisala s svojim glasom, saj bodo zunanji moteči zvoki odstranjeni, ampak nihče pravzaprav ne ve, da je najhujše, kar z izgubo sluha tudi hkrati izginja, stik z ljudmi.

Kako potem pisati, če ne slišiš več vseh zgodb? Kako se dotakniti ljudi, če moraš ponavljati znova in znova vprašanja, kot: »A lahko prosim ponovite?« Kako se sploh vrniti v ta svet, ki velikokrat ne želi slišati, kaj šele ponoviti. Kako krhkost telesa, ki je danes pogosto zavržena in posmehovana, kako naj takšna krhkost proizvede nekaj lepega, kot recimo pesem ali zgodbo? Ker takšna krhkost v sodobnem svetu, ki promovira večinoma navidezno popolnost in brezhibnost, nima mesta, kjer lahko obstaja.

Po izgubi sluha sem doživela še izgubo nosečnosti. Pred dvema letoma, nekaj dni pred božičnim večerom. Spomnim se, da je snežilo, in še danes se živo spomnim bolečine. Spomnim se tudi, da takrat nisem prav nič razmišljala o tem, da bom kmalu po tem začela pisati roman o spontanem splavu. Tega ni bilo v mojem načrtu in še danes, če bi me kdo vprašal, zakaj sem napisala roman o izgubi nosečnosti, ne bi vedela točnega odgovora. Kot pravi Rilke v delu *Pisma mlademu pesniku*, včasih ni smiselno iskati odgovorov, ker jih ni mogoče dobiti in ker ti odgovori ne morejo postati življenje, treba je živeti z vprašanji in potem morda, nekega zelo oddaljenega dne, dočakamo odgovor.

Po tako zelo močni izgubi sem tisti božični večer preživela v postelji. Vse okoli mene je izgubilo smisel. Nisem razmišljala o ničemer drugem razen o tem, da bi rada samo spala. Nisem se spraševala o žalovanju, niti o tem, kaj

se je pravzaprav zgodilo. Jaz in moje telo sva bila preveč utrujena za aktivno življenje.

Tistega večera, ko sem prišla iz bolnišnice, sem prvič prižgala majhno belo svečo. Plamen sveče mi je dal občutek, da žalujem za nekom in da v plamenu sveče gori neko življenje. Življenje, o katerem še ne zmorem govoriti, lahko pa pišem. Besede najverjetneje ne bodo nadomestile vsega, ampak to niti ni bil moj namen. Moj namen je bil ustvariti, ne premagati smrt. Pisati o tem, kaj pomeni takšna izguba za telo, kaj pomeni biti v temi, ždeti v temi, iskati nekaj v trdi temi, a hkrati naskrivaj in nekje v tišini prositi za luč, nekaj vsaj malo svetlega, vsaj za kratek čas – *imeti upanje*. Pri takšnem pisanju je pomembna potrpežljivost, saj ni nikjer zagotovila za srečni konec. Nihče ti ne reče, da se bodo po končani knjigi spremenile stvari na bolje ali pa da bo kar konec žalovanja. Nihče ti ne zagotovi, da se ob prebranem poglavju ne bodo vedno znoval ulile solze ali pa da se ne bodo več vračali boleči spomini ob čisto vsaki napisani besedi. Življenje oziroma bivanje kot tako ostane skorajda nespremenjeno.

Kar ostane po takšnem pisanju, je proces, ki ga ne pozabiš.

Na božični večer naslednje leto sem imela napisan rokopis romana, zadnji božični večer držala v rokah knjigo *Materinska knjižica*, kjer zgodbo izgube nosečnosti pripoveduje nerojeni otrok. Iz ginekološko-porodniškega oddelka resda nisem odnesla živega otroka, sem pa nerojenemu otroku posvetila svoj prvi roman. V knjigi sem ustvarjala življenje, a hkrati sem se zavedala, da bolj ko sem se bližala koncu romana, bližje sem bila temu, da bom morala nerojenega otroka tudi pokopati. Tega konca me je bilo pravzaprav najbolj strah, zato sem tudi prelagala in prelagala, dokler nisem na velikonočni ponedeljek vstala zgodaj zjutraj in vedela, da bom tistega dne napisala konec svojega romana, da bom tisti dan naredila pokop.

Žalost in bolečino, ki sta pospremili začetek pisanja, je kmalu nadomestila ljubezen, ki je nastajala med pisanjem. To bi lahko imenovala kot najpomembnejše darilo pisanja – ljubezen do krhkosti, ljubezen do razpadanja in ljubezen do ponovnega ustvarjanja.

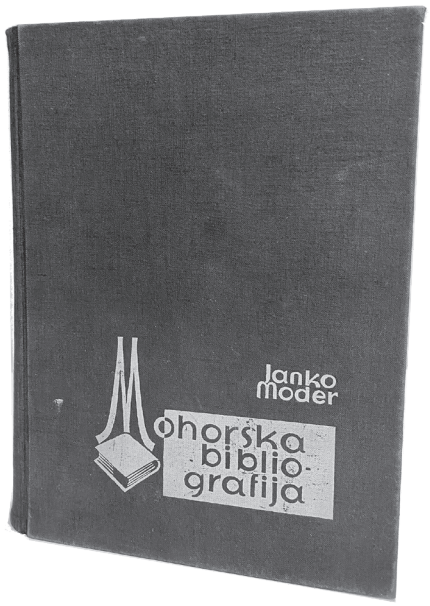
Torej, kako naj takšna krhkost proizvede nekaj lepega, kot sta pesem ali zgodba?

Za zgodbo in za žalovanje je potreben čas, v katerem morda res tišina postane edini kraj, edino zatočišče, kjer je strah pred minljivostjo slišan, kjer lahko zgodba ustvari in pokoplje otroka, kjer se lahko z zgodbo poslovimo od nekoga, ki smo ga ljubili.

Matija Remše

Knjiga knjig

Zvon je v številki 3/4 leta 2014 objavil zapis tedanjega direktorja Celjske Mohorjeve, slavista Jožeta Faganela, o Janku Modru (1914–2006), neminljivem Slovencu, kakor ga imenuje. Na prvi strani ovitka tistega Zvona je objavljen Modrov risani portret. V isti številki je ob spominu na stoto obletnico Modrovega rojstva in v čast njegovemu prevajalskemu opusu na straneh 11 do 41 natisnjen tudi njegov prevod dela Veliki oder sveta *Calderóna de la Barce.*

Faganel v obliki dialogov v spominskem zapisu poda oris Modrovega naravnost enciklopedičnega življenjskega dela. Ravno njuna srečanja so Faganela privedla do vstopa v gledališko lektorsko delovanje, pa tudi do poznejših srečanj z Modrom, ko je »brez grenkobe nekdanji dejanski prvi mož Mohorjeve prinesel kak svoj rokopis spoštljivo k nam, ki smo tudi formalno dosegli mesta, ki so po delu in znanju nekoč sodila njemu. Tako je izšel pred desetletjem njegov zgodovinski in domoljubni roman *Vladar Samo,* prvi del načrtovane trilogije s skupnim naslovom *Sveta zemlja*. Popisal pa je tudi najbolj grenko izkušnjo povojnih beguncev na Koroško z biografijo o dr. Meršolu.«

Šele ob nastajanju knjige *Vladar Samo*, ki je izšla v naši Redni zbirki leta 2004, sem se tudi sam videval z njim v živo, čeprav bi se lahko že davno prej, če bi upošteval nasvet znanca in prijatelja Francija Barage, ki mi ga je dal ob enem bežnih srečanj v času mojih začetkov pri Mohorjevi. Iz tedanjih pogovorov s častitljivim in zaslužnim mohorjanom Modrom se mi je najbolj živo vtisnila v spomin njegova pripoved, da se je kdaj pa kdaj iz Ljubljane podal na celjski sedež Mohorjeve prek Trojan kar s kolesom, včasih celo s svojo srčno izbranko »na štangi« pred seboj. Ob takšnem športnem pristopu k življenju ni čudno, da je poleg duševne ohranil tudi telesno svežino v svoja pozna življenjska leta. *Mens sana in corpore sano.* Živo se spominjam še tega, da se je pridružil naši večerni predstavitvi tiste zbirke v župnijskih prostorih v Šentjurju in, vsaj navzven, za svojo starost zlahka prenesel napor potovanja pozno v noč.

Če odštejem *Vladarja Sama* in *Iz zdravih korenin močno drevo* (zgodovina začetkov Mohorjeve v Celovcu), sem imel pač najpogosteje v rokah njegovo knjigo, ki že po svoji vsebini sodi bolj v uredniške roke ali na desni zgornji vogal uredniške mize kot na Mohorjevo knjižno polico:

Janko Moder, *Mohorska bibliografija*; 18,5 x 24,5 cm; vez.; 548 str.; Mohorjeva družba, Celje 1957.

Gre za neprecenljiv priročnik za spoznavanje prvih sto let (in malo čez) zgodovine delovanja in knjižne bere Mohorjeve. Saj je tudi nastala kot jubilejna, slavilna izdaja ob praznovanju stote obletnice življenja te naše najstarejše knjižne ustanove. Moder je knjigo, kakor beremo na peti strani zgoraj, posvetil v hvaležen spomin doktorju Francetu Kotniku, dolgoletnemu ravnatelju in odborniku Družbe svetega Mohorja. Začetni avtorjev prispevek *Knjigi na pot* je posvečen podrobni razlagi nastanka knjige, predhodnim delnim bibliografijam, pobudam za njihovo nadaljevanje, težavam in oviram med delom ter ustroju pričujoče knjige. Navajam malo premešano:

> Odbor je namreč na seji 22. junija 1931 razsodil, da bi bilo praznovanje osemdesetletnice Mohorjeve družbe pretiho, ko bi se je spominjal samo kratek zapis v koledarju. V ta namen je naročil bibliotekarju dr. Jožu Puntarju popis vseh dotlej izdanih knjig in opis zgodovinskega razvoja Mohorjeve družbe. To knjigo so nameravali izdati kot brezplačen dar za vse poverjenike, za knjižnice in zavode, ki bi jih utegnila taka bibliografija zanimati. Toda čeprav so osemdesetletnico iz raznih razlogov – da bi namreč mogli jubilej dostojno praznovati s posebno lepim in pomembnim knjižnim darom – premaknili v razdobje od leta 1932 do 1937, je načrt z bibliografijo vendar ostal samo na papirju in v bibliotekarjevi delovni sobi. Osemdesetletnica založbe pa se je zavlekla še dalj, do leta 1940, ko so 4. novembra na slovesni seji praznovali pravzaprav devetdesetletnico prvotnega Društva ali osemdesetletnico prenovljene Družbe.
>
> Potem je prišla vojna. Ker sem bil že od leta 1934 stalni sodelavec Mohorjeve, zlasti pri *Mladiki*, in ker sem bil leta 1940 pritegnjen v njeno uredništvo, sem med vojno za lastno uporabo sestavljal podrobno bibliografijo *Mladike*, po vojni pa predlagal tedanjemu uredniku F. S. Finžgarju, naj bi stoletnico Družbe praznovali 1. z izdajo že zdavnaj napovedane podrobne bibliografije vseh mohorskih tiskov in prispevkov v njih, 2. z izdajo reprezentativne zgodovine Mohorjeve družbe in 3. z izdajo antologije (cvetnika) najznačilnejših in najpomembnejših krajših, zlasti literarnih prispevkov iz mohorskih knjig.
>
> Odbor je tretjo točko predloga zavrnil, prvi dve pa sprejel in naprosil dr. Melito Pivec-Steletovo, naj bi oskrbela bibliografijo, dr. Ivana Grafenauerja pa, naj bi napisal mohorsko zgodovino. Takrat smo namreč še upali, da se bo nemara le kje na tujem našel mohorski arhiv, ki ga je med drugo svetovno vojno odpeljal okupator, in bo vrnjen v domovino. Ko pa arhiva le ni in ni bilo mogoče najti in ker zgodovinar Mohorjeve ni imel skoraj nikakršne opore v arhivskem in dokumentarnem gradivu,

saj niti sejnih zapisnikov ni bilo, dr. Ivan Grafenauer ni mogel izpolniti dane obljube. Tedaj smo šele zares boleče občutili neljube posledice dveh svetovnih vojn in večkratnih prisilnih selitev Mohorjeve. Družba z lepim slovesom in izročilom je bila brez zgodovine. Ker pa je bil opis Mohorjeve družbe medtem že napovedan v jubilejnem knjižnem programu kot redna knjiga za ude, sem kot uslužbenec Mohorjevega uredništva vskočil namesto prezaposlenega literarnega zgodovinarja …

Tudi dr. Steletovi je prizadevalo velike težave, ker ni bilo ne arhiva ne Družbine knjižnice. Iskanje podatkov je bilo več kot zamudno, tako da je bil prvotno dogovorjeni rok zelo kratek. Ponudil sem svojo pomoč z deloma že začeto bibliografijo Mladike in rokopis (sedanji tretji del te knjige) 1953 oddal v tiskarno, da bi se izid knjige preveč ne zavlekel. Pozneje sem prevzel še sestavo mohorskega bibliografskega pregleda (sedanji prvi oddelek te knjige), ker se mi je zdel za prikaz delovanja založbe nujno potreben. /…/

Ob sestavljanju bibliografije sem tako moral tipati po vseh mogočih potih in stezah. Marsikaj se mi je odkrilo, ko sem zbiral gradivo za zgodovino Mohorjeve, nekaj sem izbrskal iz raznih oglasov, glasnikov, ocen, osmrtnic in tako dalje. Veliko je bilo registriranega že v drugih bibliografskih delih (Sket, Simonič, Šlebinger, Strastil, Kuret itd.), to in ono se je dalo bolj po sreči kot sistematično najti v katalogih knjižnic, marsikaj pa je ostalo seveda še neodkritega, neugotovljenega, ker je to pač prvo mohorsko bibliografsko delo te vrste in se bo ravno na podlagi naše knjige po knjižnicah in antikvariatih pokazala še ta ali ona izdaja, ki doslej zaradi preobilice obsežnega in nepreglednega gradiva še ni bila evidentirana. /…/

Rokopis je bil končan v letu 1953 in 1954 oddan v tiskarno, a ta ga je mogla staviti le zlagoma, tako, da se je izid knjige zavlekel v leto, ki v njem obhajamo že desetletnico prvotne povojne zamisli.

Priglašeni naročniki, ki so me pri nelahkem, zamudnem in obsežnem delu s svojo požrtvovalnostjo spodbujali, da sem navzlic težavam vztrajal in delo dokončal, so tako nazadnje le dobili v roke knjigo, ki so jo težko čakali.

Naslov *Sto let slovenske ljudske založbe* na strani 9 uvaja strnjen zgodovinski zapis o začetnem Društvu (med odborniki najdemo živinozdravnika v Ljubljani dr. Janeza Bleiweisa, za tržaško škofijo pa denimo Ivana Vesela Koseskega, denarstvenega svetovalca v Trstu) in poznejšem preoblikovanju v Družbo, ustanovljeno po zgledu podobnih tujih, zlasti čeških, in zasajeno v cerkveno okolje.

Načelo, da je knjiga močno orožje in da je mogoče z njo usmerjati ljudi, je v tedanji Evropi že močno prevladalo, zato je bila še posebej pomembna in velika naloga ustanoviteljev Mohorjeve, da so z izdajanjem slovenskih knjig za ljudstvo še pravi čas zaustavili prodiranje nemških knjig na naše narodnostno ozemlje, saj je desetletje Bachovega absolutizma po marčni revoluciji skoraj v celoti zatrlo slovenske jezikovne pravice

> v šoli in uradu. S tem so se – veliko prav po zaslugi Mohorjeve – slovenska narodnostna ozemlja ohranila slovenska. /.../ Mogoče je kljub času, ko na Slovenskem še ni bilo posebne diferenciacije prebivalstva, značilno, da je računala predvsem z duhovščino kot poverjeniki in s kmeti kot bralci. Le-one je hotela v nagrado za poverjeništvo oskrbeti s potrebnimi pripomočki in priročniki, koristnimi za dušno pastirstvo, kmete pa s strokovnimi knjigami vzgajati v napredne gospodarje, jim z leposlovjem buditi smisel za slovensko besedo in kulturo ter jih pri tem tudi versko in moralno usmerjati.

Knjiga prinaša s tabelami opremljen pregled delovanja Družbe po desetletjih. V tabelah lahko razberemo, koliko leposlovnih, poučnih, nabožnih del, koliko zbornikov in raznoterosti je izšlo v posameznem letu, kakšne so bile naklade in število tiskovnih pol itd. Za vsako desetletje je podan tudi povzetek bistvenih dogajanj v življenju Mohorjeve. Ob zaključku tega širokega uvoda v samo bibliografijo stojita na straneh 30 in 31 dve tabeli: *Pregled edicij po desetletjih* in *Pregled edicij po strokah*. V prvih sto letih delovanja 1.210 naslovov v skupni nakladi 26.576.306 izvodov knjig na skupno 313.934.729 tiskarskih polah. Povprečno 12 pol na knjigo v povprečni nakladi 21. 963 izvodov. To so impozantne številke za majhen narod, ki si jih v sodobnem informacijsko-komunikacijskem času, ko knjiga tone v ozadje, težko zamislimo; in čeprav jih milijonske številke sledilcev raznim internetnim omrežjem in sporočilom v globalnih razsežnostih po svoji absolutni vrednosti močno presegajo, jih relativno in proporcionalno morda ne tako zelo.

Šele tu, na strani 33, pride na vrsto prvi del knjige *Pregled tiskov po letih*, s svojim kazalom na začetku in navodilom za razumevanje oznak in kratic ter grafičnih znamenj. Vsaka knjiga je navedena z naslovom v krepkem tisku, morebitnim podnaslovom, avtorjem, ilustratorjem in opremljevalcem, krajem in letnico izdaje in ob koncu označena še z zaporedno številko v krepkem tisku in v desnem naslonilu stolpca (vsa knjiga je namreč, razen že omenjenih tabel, prelomljena dvostolpno). S številko **01** je označena Robidova ***Naravoslovje ali fizika po domače*** iz leta 1849 na strani 35, z **01227** pa ***Štiri mašne pesmi za mešani in enoglasni zbor Jožeta Rozmana*** iz leta 1954 na strani 85. Sledi še nekaj enot brez letnice in dodatkov z generično številko **01230** in čisto zadnja v tem pregledu, ***Cecilija, Cerkvena pesmarica. II del***, na str. 86 s številko **1230u**.

Na strani 87 se pričenja drugi del knjige: *Pregled tiskov in prispevkov po strokah brez periodičnih publikacij*, prav tako z začetnim kazalom in navodili za razumevanje in uporabo na kar štirih straneh. Celotno poglavje pa sega do strani 326. Moder zapiše:

> V tem oddelku sem skušal prikazati snovno razgibanost tiskov in prispevkov, naslanjajoč se pri tem v načelu in po smislu na decimalno klasifikacijo, vendar brez njene prevelike razdrobljenosti. V pregled sem vključil tudi vse likovno gradivo, risbe in fotografije, zavedajoč se iz prakse, kako dragoceni so lahko seznami upodobljenih oseb in

> krajev. … Ekscerpiral sem vse tiske (tudi ponatise), ki sem jih imel v rokah (taki, ki jih nisem imel v rokah, so v prvem oddelku označeni z zvezdico). Podrobno so ekscerpirani tudi vsi zborniki, čitanke, cvetniki, antologije, izbori itd. Če sem hotel tako obširno bibliografsko gradivo ekonomično spraviti v količkaj realni obseg knjige, sem se moral zateči k raznim načelnim in tehničnim posegom, pri čemer sem se zlasti odpovedal kronološkemu principu bibliografije. Odločil sem se za abecedni seznam po avtorjih, ker mi je ta omogočil najbolj strnjen obseg. /…/ Naslove prispevkov sem ohranil v izvirnem zapisu z vsemi pravopisnimi posebnostmi in morebitnimi napakami. Če se je isti naslov vrstil v raznih variantah, sem evidentiral vse. Ker to ni bilo mogoče, sem ujel vse tematično sorodne pojme pod isti skonstruirani vsebinski naslov, na primer Kalendarij, in ga dal v oglati oklepaj.

Po enakih, zgolj minimalno prilagojenih načelih je urejen tudi tretji del bibliografije, ki zajema štiri periodične publikacije, in sicer *Kres* (1881–1886), *Mladika* (1920–1941), *Književni glasnik* (1934–1941) in *Slovenski gospodarski list* (1934–1935). Avtor je bibliografijo vsake izmed naštetih periodičnih publikacij ohranil samo zase, da so pregledi tematike lepši in lažji. Pri tem je vsakokrat po potrebi spreminjal tudi razčlenitev strok. Posebej opozarja, da je vključil tudi prve tri letnike *Mladike*, ki jih je v Gorici izdalo Katoliško tiskovno društvo, preden je prišla pod okrilje Mohorjeve v Celju. Tretji oddelek sega do strani 472.

Četrti del knjige prinaša sezname osebnih imen, osebnih imen iz uvoda in dodatkov ter seznam zemljepisnih imen. Prav tako kot ostale ga uvajajo kazalo in navodila, ki si jih mora uporabnik bibliografije vedno znova pozorno prebrati, kadar se napoti v njene rudnike med iskanjem postavljenega si cilja, ali pa kar tako, na potep. Skoraj ga ni znanega avtorja in imena iz pripadajočega časovnega okvira, na katerega ne bi naletel. Šele s temi seznami postane bibliografija res pravi organon.

Na 547. strani je kratek seznam popravkov z Modrovim pripisom: »Nekaj manjših napak bo bralec lahko sam popravil. Prosim pa še enkrat vse, naj mi sporočajo morebitna dopolnila, opozorila in popravke … Za vsako sporočilo bom hvaležen.« To zdaj seveda ni več mogoče. Za opravljeno delo – in to brez okretnega, skoraj vsemogočnega orodja, ki nam je danes na voljo – pa smo mu hvaležni tudi mi.

Od izida *Bibliografije* se je nabralo že lepo število desetletij in Mohorjeva še vedno opravlja svoje poslanstvo. Vmes je bilo že nekaj dopolnilnih bibliografij(ic) za posamezna obdobja v koledarjih, književnih glasnikih, spominskih publikacijah. Modrove ne dosega nobena. Odkar NUK dodeljuje CIP vsem knjigam in jih tudi univerzalno decimalno klasificira, je seveda (skoraj) vse shranjeno in dostopno na omrežju. Za vmesno obdobje pa bi bilo morda le dobro tudi v knjižni obliki postaviti kaj Modrovemu podobnega.

POGOVOR

Foto: osebni arhiv Erike Jazbar

Msgr. Renato Podbersič

Poslanstvo služenja življenju in narodu

Pogovarjala se je Erika Jazbar

Msgr. Renato Podbersič (1943) je 17. januarja praznoval pomemben življenjski jubilej. Duhovnik koprske škofije, publicist in intelektualec, ki je na svoji duhovniški poti spoznal različne konce Primorske – od Idrije do Kopra in Istre s Čičarijo –, ostaja zelo navezan na rojstno vas Vrtojba. Bil je ravnatelj in ekonom Malega semenišča in Srednje verske šole v Vipavi, današnje Škofijske gimnazije. Daljše obdobje je opravljal funkcijo generalnega vikarja koprske škofije, skrbel za pastoralo, vodil zakonske skupine ter sodeloval v slovenskem katehetskem in pastoralnem svetu.

Pred desetimi leti se je na povabilo goriških slovenskih duhovnikov iz goriške nadškofije podal v zamejstvo, v Furlanijo Julijsko krajino. Od septembra leta 2013 krepi podhranjene vrste dušnih pastirjev, ki opravljajo svoje poslanstvo med Slovenci goriške nadškofije. Je župnijski upravitelj v župnijah Sovodnje, Rupa – Peč in Gabrje z Vrhom sv. Mihaela. Je tudi predsednik Goriške Mohorjeve družbe, najstarejše slovenske založbe v Italiji.

Msgr. Podbersič je odličen sogovornik, prodoren opazovalec današnjega časa in človeka v njem, poznavalec zgodovine, predvsem pa duhovnik trdne vere. Zato tudi ne opusti upanja, ko je govor o stanju v matici, zamejstvu in ne nazadnje tudi v svetu.

Začniva kar pri najpomembnejšem – pri klicu za duhovništvo: kdaj in kako je do njega prišlo?

Osnova oziroma temelj je bila domača družina, verna, ne klerikalna, povezana s Cerkvijo in z domačim duhovnikom. Vdihoval sem to ozračje, kar mi je dalo osnove za osebni odnos z Bogom, čut za nedeljo in praznike ter z njimi povezanim praznovanjem, zraščenost s krajevno Cerkvijo in župnijskimi dogodki.

Mama kot vaška babica je bila z župnikom zelo povezana: pripravljala in nosila je otroke h krstu, v smrtni nevarnosti pa jih je tudi krščevala.

Oče in moj drugi brat sta bila mizarja in sta marsikaj postorila pri cerkvi. Med drugim sta bila tudi v oporo Tonetu Kralju, ki je poslikal vrtojbensko cerkev Srca Jezusovega – pripravila sta mu leseno podlago za njegovo delo, izrezovala lesonit, na katerem je slikal, delala okvirje, z drugimi urejala cerkveni strop v glavni ladji in še marsikaj.

Kaj pa vzorniki zunaj družinskega kroga?

Na podlago, ki sem jo prejel doma, je gradil moj župnik od otroških let do duhovniškega poklica Bernardin Godnič, Kraševec iz Komna. Oblikoval me je pri verouku, v strežniških letih pa mi je zaupal naloge v bogoslužju in obredih velikega tedna z branjem uvodov. Z njim smo v 50. letih izdelovali jaslice iz gipsa, dve desetletji hodili na poletna taborjenja mašnih strežnikov in drugih otrok od Ankarana ob morju do Loga pod Mangartom in Soče v Trenti, zlasti pa v Bohinj, na planinske pohode na Mangart, Bavški Grintavec in Triglav. Zaupal mi je vodstvene naloge, ki so me oblikovale v soodgovornosti za skupnost.

Nasploh mi je bil prijateljsko naklonjen, večkrat me je po jutranji maši povabil na zajtrk, mi zaupal svoje osebne težave, od tistih z želodcem – zaradi katerih naj bi zajtrk začenjal s sadjem, zlasti z jabolkom – do tistih, ki so bile povezane z nervoznim odzivom na otroški nemir pri nedeljski maši.

Čeprav je Boga prosil, naj ga obvaruje pred boleznijo na živcih, je ravno zaradi te zbolel; bolezen je bila sicer tudi posledica slabe hrane med bogoslovnim bivanjem v Bologni pred drugo svetovno vojno.

Kako se je klic spremenil v poklic, ki je poslanstvo?

Ko sem končal osemletko, me je junija 1958 vprašal, kakšen poklic si bom izbral. Odgovoril sem mu, da bi rad postal radiotehnik. Odzval se je z vprašanjem: »Kaj ne bi šel v semenišče študirat za duhovnika?« Kratko sem rekel: »Gospod, jaz se ne čutim za duhovnika.«

S sošolcem iz Šempetra sva šla na sprejemni izpit v Ljubljano, ki sva ga sicer opravila, ker pa nas je bilo preveč, so nas bolj oddaljene odslovili, češ da imajo že preveč vpisov. S tem sprejemnim izpitom bi šel lahko na katerokoli srednjo šolo, tudi na gimnazijo. Po tem dogodku pa sem nekega dne prišel streč k maši. Po njej me je gospod Godnič spraševal, kako je šlo s sprejemnim izpitom in ko sem mu povedal, me je vprašal: »Za kaj se boš sedaj odločil? Kam boš šel?«

Moj odgovor je bil spontan: »Grem v semenišče, postal bom duhovnik.«

V trenutku mi je bilo to jasno in nikoli v življenju se tega nisem kesal.

Pri mladih je danes klic za duhovništvo karseda redek pojav.

Vzrokov je več. Naj začnem pri družini: otrok je malo, s tem pa tudi medsebojnega brušenja in vzgoje za skupnost, sodelovanje in odgovornost. V družinah sta se zmanjšali tudi vernost in vključenost v župnijsko cerkveno dogajanje. Družba in okolje sta se močno spremenila, ni več masovne vernosti, ki bi bila nekomu opora pri poklicni odločitvi za duhovnika. Blagostanje in potrošništvo nas s spremljevalnimi pritiklinami siromašita skupnostne razsežnosti. Omenjenim dejstvom gre dodati še »napake« in »grehe« Cerkve, nas kristjanov, ki dodatno napihnjeni povzročajo veliko pohujšanja, ekonomske, spolne in druge škandale.

Bili ste tudi ravnatelj Malega semenišča v Vipavi. Mogoče bi k povedanemu kaj dodali tudi iz te izkušnje.

Naše vipavsko semenišče je bilo bolj odprto od goriškega pred drugo svetovno vojno; z bolj sproščeno vzgojo in učnim ter vzgojiteljskim kadrom, ki nas ni »zamoril«, smo premogli veliko pristnih mladostnih odnosov.

Vsega tega danes ni več mogoče ponoviti, treba je iskati drugačne modele. V 70. in 80. letih je bilo veliko iskanja novega tipa semeniške vzgoje. Vsi se niso ravno posrečili, med temi je bil tudi primer nekaj semeniščnikov, ki so živeli v stanovanjskem bloku z duhovnim voditeljem.

Rekel bi takole: ni enega za vse veljavnega vzorca za daljše obdobje, ampak je treba v novih časih iskati vedno nove oblike vzgoje. Ključnega pomena vsekakor ostaja človeško in duhovno zdrava družina, zraščenost z domačim ali drugim duhovnikom, zraščenost z živo versko skupnostjo, pa naj bo to mladinska ali druga skupina in/ali župnija.

Da na Zahodu Cerkev izgublja svojo nekoč središčno vlogo, lahko opazujemo že dalj časa. Kdaj se je ta proces začel v slovenskem prostoru?

Vzrokov za to je seveda več. Cvet slovenskega naroda je bil med vojno in po njej ali pobit ali je odšel v svet, kar je slovenski prostor duhovno osiromašilo. Ljudje, ki so ostali doma, so zaradi javnih služb živeli in delali pod

političnim pritiskom, ki ni dopuščal javnega sodelovanja na verskem področju, silil jih je v dvolično življenje med službo in resničnostjo, tudi v oddaljevanje od javnega izpovedovanja vere.

Z industrializacijo in porastom blagostanja po drugi svetovni vojni ni šla vštric tudi duhovna rast ljudi. Na to je vplivalo povojno politično enoumje, ki je slovenskega človeka morilo in izpraznjevalo njegovo dušo.

Danes lahko temu seznamu mirno dodamo še tako imenovano »negativno globalizacijo«, utopitev posameznika v slepo posnemanje predvsem lahkih in vrednotno vprašljivih izbir, kot so uživaštvo, ločevanje zakona, odločanje za majhno število otrok, zmešnjava na področju spola, premajhna ali ničelna skrb za duhovno poglabljanje.

V družbi na splošno in pri mladih posebej je klic za življenje večkrat preslišan, močnejši so dvomi glede družine, pa tudi odnosov. Kdaj se je začela krhati ta trdnost?

Tudi na tem področju gre iskati razloge v več smeri: odraščanje v družinah blagostanja, kjer je malo prostora za služenje, za altruizem; postavljanje kariere na prvo mesto, pred služenjem življenju; odsotnost staršev od človeško toplega doma in s tem povezano pretirano poudarjanje težav s številom in vzgojo otrok; gledanje na zakon in življenjskega sopotnika – moža/ženo – kot na predmet dobrega in lepega, po možnosti čim lažjega življenja, premalo pa kot na poklicanost k polni človeški in duhovni rasti v dvoje ter poslanstvo služenja življenju in narodu.

Ta trdnost se je začela krhati tako z industrializacijo in splošnim družbenim gmotnim napredkom kot z novimi družbenimi življenjskimi modeli, kjer je malo prostora za trden in urejen zakon in za družino kot močno vzgojno skupnost.

Tudi presežnosti se ne pišejo najlepši časi. Kdaj smo se ji odpovedali, zakaj je danes tako zahtevna?

Ob številnih otipljivih gmotnih ponudbah, šibki družbeni podpori v življenju pravih življenjskih vrednot in premajhnim številčnim vzorom v skupnosti, ki to živi, postaja za posameznika to zahteven načrt. Videti je, kot da smo to presežnost zlasti po drugi svetovni vojni med potjo izgubili. Ne znamo, ne zmoremo, se ne potrudimo in nismo dovolj zreli, da bi v sodobnem času, ki prinaša velike spremembe, preventivno ukrepali in pravočasno iskali odgovore. Vedno nekako capljamo za razvojem, ki nas z mnogimi negativnimi učinki potegne v svoj krog, iz katerega ne vidimo izhoda ali ga opazimo šele po hudih preizkušnjah. Pri tem mislim tudi na zadnji dve preizkušnji sedanjega časa, na epidemijo covid-19 in vojno v Ukrajini. Smo se iz tega kaj naučili in spremenili slog življenja v smer presežnosti? Vidnih znamenj še ni.

Videti je, kot da smo to presežnost zlasti po drugi svetovni vojni med potjo izgubili. Ne znamo, ne zmoremo, se ne potrudimo in nismo dovolj zreli, da bi v sodobnem času, ki prinaša velike spremembe, preventivno ukrepali in pravočasno iskali odgovore.

Izhajate iz goriške Vrtojbe, s primorskega konca. Kaj prinaša ta košček slovenstva? So danes še prepoznavne krajevne identitete ali je globalizacija poplitvila tudi to razsežnost?

Z leti mojega življenja rasteta tudi spoznanje in zavest, kako dragocen je ta

košček slovenstva. Zaradi položaja ob meji, ki tudi v najbolj svinčenih časih ni bil nikoli neprodušno zaprt in je puščal vdor evropske širine, da ne rečem demokratičnega duha tudi v ta prostor. Dihali smo mednarodno, plemenitili našo kulturo z grškimi in rimskimi kulturnimi in duhovnimi vplivi, ki so bogatili našo politično ozkost in diktatorski način življenja. Ti vzori so nam prinašali širino na številnih področjih: gmotnem, družbenem, kulturnem, duhovnem in versko-cerkvenem.

Z novimi generacijami se medsebojno oplajanje danes po eni strani brusi, da ni več toliko političnih in narodnostnih odbijanj, po drugi strani pa je nevarnost, da lastno istovetnost poplitvimo in se izgubimo v mednarodno neprepoznavno skupnost, kjer ne bo prostora za našo slovensko-goriško razpoznavnost.

Z novimi generacijami se medsebojno oplajanje danes po eni strani brusi, da ni več toliko političnih in narodnostnih odbijanj, po drugi strani pa je nevarnost, da lastno istovetnost poplitvimo in se izgubimo v mednarodno neprepoznavno skupnost, kjer ne bo prostora za našo slovensko-goriško razpoznavnost.

Ves ta proces je sicer močno povezan s preživetjem slovenskega naroda, z njegovo biološko in kulturno-duhovno samostojnostjo in žilavostjo.

Kaj bi povedali o Istri, Čičariji in pa o idrijskem koncu, temu koščku Kranjske na Primorskem, kamor vas je popeljala pot dušnega pastirja.

Slovenska Istra je bogat košček naše slovenske zemlje, in sicer zaradi pestrosti narodov, ki so jo v več stoletjih poseljevali, zaradi kulturno umetniške dediščine – pomislimo samo na istrsko cerkveno stavbarstvo in slikarstvo, zlasti na freske –, nenazadnje pa tudi zaradi trdoživosti preprostega istrskega človeka, ki je stoletja preživel zraščen s svojo zemljo. Še desetletja po drugi svetovni vojni v Jugoslaviji Istra ni zaživela v polnosti lastnih ljudi, ampak so jo v slovenski prostor počasi vključevali kulturni delavci, duhovniki in kasneje ljudje iz notranje Slovenije.

Idrija z okolico pa plemeniti slovenski prostor s svojo bogato rudarsko tradicijo in dediščino, ki je ustvarila močne znanstvene ume – brusili so se na idrijski gimnaziji ter ob rudniku živega srebra – in izvirne literarne prispevke, ki jih med drugim najdemo v dragoceni domači reviji *Kaplje*.

Ste duhovnik med Slovenijo in Italijo. Kako so drugačni pogoji – preganjanje na eni in vodilna vloga na drugi strani – vplivali na katolištvo v obeh državah?

Preganjanje na naši jugoslovansko-slovenski strani je katolištvo omejilo na zaprtost med pretežno cerkvene zidove in poudarek na oznanjevanju, vendar z oslabljeno karitativno razsežnostjo, kar pa je bistveni sestavni del krščanskega življenja. Sedaj, ko teh ovir v javnem delovanju Cerkve ni več, odpoveduje vernik, ki mu primanjkuje tako močnejše zavesti vere kot življenjskega sloga, ne samo zunanjega izpovedovanja. Kjer tega ni, odpove tudi zunanje, zlasti občestveno izpovedovanje vere, čemur smo priče zadnja tri leta.

Katolištvo v Italiji je imelo po drugi svetovni vojni vso svobodo izpovedovanja vere v osebnem in družbenem življenju. Novi časi in z njim močno povezan gmotni razvoj postavljajo to katolištvo pod vprašaj zlasti z dveh

zornih kotov: prvi je pešanje biološko-življenjskega naboja, saj sodi italijanski narod med narode z največjim deležem starostnikov, drugi pa pluralizacija italijanske družbe, ki močno izgublja katoliški poudarek in prepušča mesto laicističnemu. Zelo vidno se to kaže v močnem upadanju duhovnih poklicev.

Kaj pa zamejstvo?

Zamejstvo je posebna zgodba v tej širši narodni zgodbi. Velikokrat pristopamo k njemu s klišejskimi rešitvami. Menimo, da se mora zgodba zamejstva avtomatsko podaljševati v številne prihodnje rodove po zgledu »neuničljivih« Judov, argentinskih Slovencev in še koga drugega. Pozabljamo, da je narod »na konfinu« podvržen številnim vplivom in pritiskom večjih narodov v njegovi bližini, mešanju krvi ter splošne in duhovne kulture, pa tudi ogroženosti lastne kulturne istovetnosti, ker preradi kopiramo tuje vzore na račun naših pristnih in bogatih narodnih. Kot narodnostno upadajoči skupnosti zamejstvu primanjkuje širše izbire kakovostnih ljudi s široko vizijo na odgovornih in vodilnih mestih tako v širši družbi kot v Cerkvi. Temu dodajmo še našo značilno idejno politično razdeljenost na dva pola, ki prinaša s seboj premajhno pripravljenost za resnično služenje narodu, ne pa političnim in drugim interesom. In nenazadnje, razdeljenost znotraj istega političnega pola ali načina življenja, kjer je v ospredju iskanje lastnih interesov ter premajhna želja po dogovarjanju in iskanju skupnih rešitev. Ni dovolj širokega pogleda »čez mejo lastnega zeljnika«, ni pripravljenosti za vključevanje mladega roda na odgovorne in vodstvene položaje tako v družbi kot v Cerkvi.

Poglavje zase smo zamejski duhovniki, ki podoživljamo vse težave zamejcev: smo premalo povezani, zaradi »prezaposlenosti«, ki je lahko samo izgovor, se ne srečujemo in pogovarjamo dovolj o svojih človeških in pastoralnih zadevah. Začarani krog hitenja, pomanjkanja časa, nujnih nalog in vsega drugega nas melje, zato nas tudi praznitev cerkva zlasti od epidemije covida-19 dalje postavlja pred velike preizkušnje. Kje je rešitev? V vrnitvi k pristnemu človeku v nas, k resnični bratski povezanosti in dialogu z živimi cerkvenimi občestvi, ki vlagajo dovolj moči za osebno rast v veri in služenje občestvu.

Vozli slovenskega naroda še vedno koreninijo v dinamikah druge svetovne vojne. Zelo pogosto poslušamo, da je Primorska svet zase in da je Kranjska ne more razumeti.

Izkustvo fašizma v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno in s tem povezano poitalijančevanje je Primorsko oblikovalo v poseben košček slovenske zemlje, ki je drugačen od Kranjske. Vtisnilo ji je globoko ljubezen do lastnega naroda, izraženo v ljubezni do slovenskega jezika predvsem v bogoslužju, ki se je ohranjal zaradi upornosti primorskih duhovnikov, ki niso popuščali niti cerkveni avtoriteti škofov.

Kje je rešitev? V vrnitvi k pristnemu človeku v nas, k resnični bratski povezanosti in dialogu z živimi cerkvenimi občestvi, ki vlagajo dovolj moči za osebno rast v veri in služenje občestvu.

Primerov fašističnega nasilja nad primorskimi duhovniki je nešteto. Več je znanih imen, med temi je Virgil Šček, ki je bil tudi poslanec v italijanskem parlamentu, za celo morje pa je bilo dušnih pastirjev v večjih in manjših

krajih, ki so veliko pretrpeli zaradi aretacij, konfinacij in preiskav. August Zlobec je bil župnik v Pomjanu nad Koprom, ko so fašisti januarja 1921 napadli njegovo cerkev. Jožefu Koširju so v cerkev v Lazaretu (današnji Bertoki) vdrli 8. maja istega leta. Župnika v Branici, Jana Kosa, so pretepli, Antona Požarja, ki je deloval v hrvaškem Žminju, pa so izsiljevali, ker je bogoslužje imel v hrvaščini. Župnik v Dolini Ivan Bidovec je bil konfiniran na otoku Tremiti. Lahko bi nadaljeval v nedogled.

Duhovniki so se takrat zatekli k svojim škofom in večkrat niso dobili tiste podpore, ki so jo pričakovali.

Primorski duhovniki, ki so vse to trpeli pod fašizmom, so bili po vojni s strani komunistične oblasti deležni enakega preganjanja kot tisti na Kranjskem, pravi znana ugotovitev. Veliko zaprtih duhovnikov ste osebno poznali, pri Goriški Mohorjevi družbi ste spodbudili tudi izid nekaterih pričevanj.

Foto: osebni arhiv msgr. Renata Podbersiča

Primorsko duhovščino so fašisti preganjali, zato nič ne čudi njihovo podpiranje NOB, ki pa ni bilo nikoli stoodstotno. Revolucionarno nasilje, spodbujeno in vodeno z ideološkim nabojem, je marsikateremu duhovniku odprlo oči in spodbudilo spremembo v pristopu. To pa je prineslo novo preganjanje, tokrat s strani komunistov. Med vojno in po njej je bilo več primorskih duhovnikov tudi umorjenih. Izidorja Zavadlava so na zverinski način ubili v Gorenjem Polju leta 1946, pred njim so znani primeri Ludvika Sluge in Lada Piščanca, pa Filipa Terčelja in več drugih duhovnikov in bogoslovcev.

Poglavje zase so bili povojni zapori. Če seštejemo prestane zaporniške dni, lahko povemo, da so bili primorski duhovniki zaprti 82 let, 4 mesece in 12 dni. Tako je dognala komisija, ki je v osemdesetih letih delovala v okviru koprske škofije in je zbirala dokumente in pričevanja o preganjanju Cerkve na Primorskem. Jožko Kragelj, Ivan Hlad, Karel Klinkon, Ivan Kobal, Ljubo Marc, Stanko Sivec, Štefan Cek … Tudi v tem primeru gre lahko naštevanje v nedogled.

O tem »dvojnem« poglavju veliko pove življenjska zgodba duhovnika Leopolda Jurce (1905–1988), ki v knjigi *Moja leta v Istri pod fašizmom* (1978) opisuje, kako so ga na ozemlju, ki je danes na Hrvaškem, zasliševali najprej fašisti, po vojni pa komunisti, in to prav v isti sobi in z zelo podobnimi metodami, le z zamikom nekaj let.

Goriška Mohorjeva družba bo kmalu beležila stoletnico ustanovitve. Kako so se spremenili njeno poslanstvo, vloga, teža, pomen?

Da, leta 2024 bomo praznovali stoletnico GMD. Njeno prvotno poslanstvo je bilo sprva daljši čas »večerniško«, kar pomeni, da je izobraževala ljudi v slovenskem jeziku s pomočjo domačih povesti, romanov, pesniških zbirk, krajepisov, legend. Zadnja desetletja se ta podoba korenito spreminja tudi zaradi močnega upadanja bralne kulture med ljudmi in zelo široke ponudbe raznoraznih založb, ki ponujajo ne samo domača besedila, temveč besedila z vsega sveta.

GMD kot močna ponudnica slovenske knjige v primorskem in slovenskem prostoru nima več nekdanjega vpliva, išče pa druga pota, primerna času. Vedno močneje skuša odkrivati celostno in pošteno resnico o slovenski zgodovini, s poudarkom na Primorski, zato objavlja pričevanja iz vojnega in povojnega časa o ideoloških preganjanjih in zločinih. Trudi se izdajati tako pesniške kot tudi zgodovinske tekste v italijanskem jeziku in s tem postati vezni člen med slovensko in italijansko kulturo. Zaenkrat so to skromna tipanja, ki pa lahko poženejo močnejše korenine.

Če želimo pri GMD ubirati nova, bolj plodna pota delovanja, bomo morali v prihodnje bolj profesionalno urediti odnose znotraj Zadruge Goriške Mohorjeve, kjer sta mesto in delež GMD premalo jasno opredeljena. GMD pri tem ni dovolj ovrednotena in samostojna, saj nima pravega statusa.

Kako ocenjujete stanje duha v Sloveniji, zrelost slovenske družbe tri desetletja po demokratizaciji države?

Slika je kaotična, sad močno ideološko opranih možganov iz povojnega obdobja do osamosvojitve. Slovenski človek ne razmišlja samostojno s svojo glavo, ampak je močno pod vplivom ideološko usmerjenih medijev in javnega mnenja. Pogrešam ljudi, ki bi znali iz množice političnih ponudb izbirati zase in za narod ljudi, sposobne služenja skupnim koristim in ne le všečnim trenutnim izbiram. Zaradi tega v slovenski družbi ne vidim velike zrelosti. Tudi zaradi tega ne, ker nam manjka daljša demokratična praksa in dobra politična vzgoja, ki bi prišla do izraza v večji ljubezni do lastnega naroda.

Zahod vsebinsko hira, EU se je odpovedala krščanskim koreninam. Mislite, da imamo še kaj povedati svetu ali nas bodo povozile mlajše, bolj zavestne celine?

Menim, da tu ni veliko dvomov, v zgodovini so zmagali in še vedno zmagujejo biološko močnejši narodi z močno voljo do življenja. Ne bi smeli pozabiti, da so na Primorskem, tem od nekdaj pretočnem prostoru med Srednjo Evropo in Italijo ter osrednjo Evropo, živeli pomembni narodi, ki so izginili z zgodovinskega odra. Zakaj? Ker so se izrodili, izgubili so lastno poslanstvo. Za izhod iz tega tako rekoč brezizhodnega položaja nas lahko reši samo revolucionarni skok ali odločitev za življenje, tako biološko kot vrednostno-duhovno. Brez otrok ni družine, ni naroda, ni sveta. Brez zavestnega in dejavnega služenja duhovnim vrednotam ni perspektive, ni večnosti, ampak uboga in v meje smrtnosti usmerjena zagledanost.

Brez otrok ni družine, ni naroda, ni sveta. Brez zavestnega in dejavnega služenja duhovnim vrednotam ni perspektive, ni večnosti, ampak uboga in v meje smrtnosti usmerjena zagledanost.

Pred kratkim je preminil zaslužni papež Benedikt XVI., Joseph Ratzinger. Kakšno dediščino nam pušča?

Dediščino intelektualno močnega človeka široke splošne in duhovne razgledanosti, jasnih idej, globoke osebne duhovnosti, po značaju blagega in pozornega do sočloveka, skromnega, odločnega. Bil je dober naslednik sv. Janeza Pavla II. Zelo všeč mi je bila njegova opustitev vodenja Cerkve; taka odločitev razodeva močno osebnost, ki pozna svoje sposobnosti in omejitve, kaže pa tudi na veliko ponižnost.

Dr. Igor Kovač

Logos, etos, patos: 100 let rojstva dr. Franceta Bučarja

Drugega februarja je minilo stoletje od rojstva dr. Franceta Bučarja, enega ključnih politikov slovenskega osamosvajanja in avtorja slovenske ustave. Misleca, ki je v slovenski prostor vpeljal ideje behavioralizma in sistemske teorije. Človeka, ki je poosebljal načelnost, preudarnost in domoljubje.

France Bučar leta 2008;
foto: Daniel Novaković/STA

Ob pregovorni Bučarjevi trmi in zadržanosti, intelektualni superiornosti in njegovih dosežkih je na prvi pogled pisanje o njem zastrašujoče. Vendar pa mi delo olajšujejo trije razlogi. Prvič, v več kot desetletju sodelovanja in druženja v Slovenskem panevropskem gibanju sem ga spoznal kot refleksivno osebo, polno tenkočutnosti in humorja, ponosnega, emotivnega in ekspresivnega ter nevšečnega in nelagodnega ob post-moderni dekadenci. Drugič, zavoljo svojega akademskega dela v ZDA lahko verodostojno ocenjujem njegove misli in jih postavljam v časovni in mednarodni kontekst. In nenazadnje sem leta 2019 uredil knjigo, katere namen je bil predstaviti Bučarjevo misel mednarodni znanstveni srenji (*At His Crossroad: Reflections on the Work of France Bučar*).

Po Aristotelu obstajajo trije tipi prepričevanja: logos, etos, patos. Prvi označuje logičnost oz. trdnost argumenta. Drugi označuje normativno avtoriteto, ki argumentu daje težo – ni pomembno, kaj kdo reče, temveč kdo kaj reče, torej večjo težo imajo besede etično pokončnega človeka. Tretji pa se dotika argumenta, ki učinkovito nagovarja čustva. Uporaba te triade se je razširila na mnogo več kot zgolj ocenjevanje retorične kakovosti. Na primer, Bučarjev naslednik pri vodenju Slovenskega panevropskega gibanja, dr. Laris Gajser, uporablja logos, etos, patos pri definiranju geopolitike. Te tri kriterije lahko tako tudi uporabimo za identifikacijo ključnih vidikov Bučarjevega življenja: logos lahko povežemo z znanostjo; etos s politiko; patos z njegovim markantnim izražanjem svoje vizije.

Za Bučarjev logos je bil ključen odhod v ZDA leta 1959, ko je postal Eisenhowerjev štipendist. Ne samo, da je sam to tako doživljal, tudi objektivno gledano je takrat prišel v neposreden stik s t. i. behavioralistično revolucijo

v družboslovju. Časovno in geografsko je bil vpet v sodoben znanstveni tok. Štipendija mu je omogočala dostop do raziskovalcev, ki so bili avantgarda tega novega pristopa. Večkrat je poudaril vpliv Karla Deutscha in njegove knjige *The nerves of government* nanj. Brez te izkušnje bi bilo njegovo znanstveno raziskavanje osiromašeno. Njegova dela po letu 1959 so bila bolj sistemska in kompleksnejša kot pred odhodom v ZDA. Pa vendar nekoliko obžalujem(o), da v njegovem opusu manjka knjiga, kjer bi svoj sistemski model, ki ga je uporabljal za analiziranje razvoja Jugoslavije, Slovenije in EU, teoretično podrobno razgrnil. V tem pogledu je Bučar ostal bolj normativen kot njegovi ameriški sodobniki. Morda najbližje tovrstni knjigi spadata *Porušena harmonija sveta* in *Na novih razpotjih*. Na prvo je bil tudi Bučar sam najbolj ponosen. Nekoč mi je zaupal, da je to njegova najboljša knjiga.

Bučar je večkrat poudaril, da sta vsak politični cilj in vsako stališče pravzaprav etična odločitev. Ali politik prioritizira eno ali drugo idejo oz. stališče, je to odraz njegove etike. Ker do istega cilja vodi več poti oz. politik, je odločitev za eno ali drugo etične narave. Zato etos povezujem z njegovim političnim udejstvovanjem. Bučarjev politični program oz. etos lahko strnemo v eno besedo – slovenstvo. Bil je domoljub in njegova prva vrednota je bila dobrobit slovenstva. To je bilo njegovo politično vodilo tako ob analizi lekcije razpada Avstroogrske, kritiziranju Jugoslavije, angažiranju pri osamosvajanju Slovenije kot tudi pri vključevanju in delovanju samostojne Slovenije v EU. Ob razvodenevanju slovenstva zadnjih 30 let – pešanju nacionalnega kohezivnega tkiva – ni ostal ravnodušen. Nasprotno, bil je razočaran in zaskrbljen ter si aktivno prizadeval najti rešitev. Videl jo je v povečevanju števila kritičnih nukleusov. V razpršitvi teh zdravih jeder po najrazličnejših družbenih podsistemih je bil zanj recept za reformo javne uprave, ekonomije, politike in družbe.

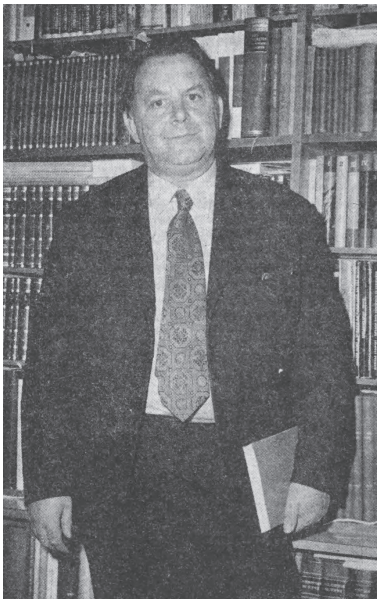
Bučar je bil fizično zelo vzdržljiv in čeprav ne visok po postavi, je bil velika osebnost. Usmerjen v prihodnost je iskal v ljudeh, tudi nasprotnikih, in v dogodkih, tudi neljubih, pozitivno. Morda je najboljši oris tega osamosvojitev Slovenije. V skeptikih do osamosvojitve je razbral tudi korist – da je sam in celotno osamosvojitveno gibanje bolje in temeljiteje razmislilo o postopanju, taktiki in strategiji tega procesa. S tem so lahko osamosvojitelji izkristalizirali svoja stališča in argumente. Večkrat je slednje ponazoril s prispodobo avtomobila, ki potrebuje tako plin kot tudi zavoro, da se ne zaleti. Do takšnega uravnoteženega patosa in voditeljstva je prišel s konstantnim spraševanjem o pravilnosti svojih odločitev – s ponižno samorefleksijo, samokritiko in sposobnostjo izpraševanja vesti. Bučar je demonstriral karakteristike svetovnih voditeljev, ki jih je v svoji nedavni knjigi *Leadership: Six Studies in World Strategy* izpostavil Henry Kissinger: ponižnost, volja, uravnoteženost, transcendentalnost, izvrstnost in odločnost.

Dr. France Bučar nam je zapustil zgled, da se ne predajamo, ko želimo doseči nekaj dobrega. Je zgled, kako se izogniti hubrisu, oholi utvari vedenja in razumevanja, hlepenju po časti in prekomerni samozavesti. Bučar je zgled, kako se kot posamezniki in družba ognemo dekadenci – ko percepcije in konstrukcije sveta postanejo pomembnejše od same realnosti ter nam tako onemogočajo soočanje s to realnostjo.

Dr. Milček Komelj

Stoletnica rojstva umetnostnega zgodovinarja dr. Ivana Komelja

Pred stoletjem (7. januarja 1923) rojeni Ivan Komelj (za domače in prijatelje Drago) je spadal med slovenske umetnostne zgodovinarje, ki so doštudirali v letih po drugi svetovni vojni ter se oprijeli Steletove raziskovalne umetnostnogeografske metodologije, prilagojene raziskovanju pestro razčlenjenega slovenskega umetnostnega izročila. Kot rojen Novomeščan je zaradi navezanosti na domačo preteklost diplomiral s temo dolenjske srednjeveške grajske arhitekture. Ker so mu med vojno nastale ruševine v »dolini gradov« omogočile dodaten vpogled v njihovo genezo, se je strastno zagrizel v grajske skrivnosti in razvil prijeme, s katerimi je razkrival njihov organski stavbni razvoj; temu pa je v 16. stoletju zaradi turške nevarnosti začrtala cezuro potreba po novih in okrepljenih utrdbah, ki so k nam vnesle izrazitejše renesančne zasnove in forme. S temi spoznanji so gradovi dobili pomembnejši status tudi v poznejših raziskavah.

Dr. Ivan Komelj; foto: družinski arhiv

Komelj je zato obveljal za pionirja slovenske kastelologije, v njegovi družbi pa se je kot novomeški dijak za gradove začel zanimati mladi Ivan Stopar, ki je po vzornikovi prezgodnji smrti v letu 1985 postal njegov naslednik. Komeljev kolega na zavodu za spomeniško varstvo Marijan Zadnikar je celo zapisal, da bi Drago lahko postal, če bi bil manj nemiren in bi se posvetil samo gradovom, »eden vodilnih evropskih strokovnjakov na tem področju«. Vendar je bil moj stric človek povsem druge vrste in se nikakor ni mogel posvečati eni sami stvari. Zanimala ga je celotna kulturna zgodovina in podobno kot Cevca celo pisani svet živalstva; bil je strasten ljubitelj knjig in je s svojim pogledom v antikvariate bratu Bogu za novomeško študijsko knjižnico pomagal pri kompletiranju knjižnih in drugih dragocenosti, sam pa je imel menda najbogatejšo zasebno zbirko starih slovenskih knjig od Dalmatinove Biblije dalje in vseh revij ter pesniških zbirk.

Kot umetnostni zgodovinar je bil izrazito terenski človek, ki je predvsem ugotavljal stanje spomenikov in jih skušal zavarovati pred propadanjem; s

posebnim veseljem pa je sondiral in odkrival srednjeveške freske in ostal že zaradi njih ves čas osebno povezan tudi z učiteljem Francetom Steletom. Te novosti je kar sproti precizno opredeljeval, ne da bi se mu zdelo potrebno o njih pisati študije, ko pa je s svojim pronicljivim pogledom videl rezultate že kar intuitivno. A je vsekakor napisal nekaj temeljnih besedil, tako kot o gotski arhitekturi na Dolenjskem, v kateri je zaznal njene na konservativnosti lokalnega izročila temelječe posebnosti, ki se razkrivajo zlasti v dolgo vztrajajočem križnorebrastem oboku. Za doktorsko disertacijo pa je raziskal celotno gotsko arhitekturo na Slovenskem in za njeno knjižno izdajo pri Slovenski matici prejel nagrado Kidričevega sklada: zgoščen prikaz iste tematike je pripravil tudi za reprezentativno serijo *Ars Sloveniae*. Posvečal se je umetnostni zgodovini Novega mesta, razvozlal je ime skrivnostnega slikarja iz 17. stoletja, ko je v monogramu H. G. G. prepoznal Hansa Georga Geigerfelda, osvetlil je dolenjskega poznobaročnega slikarja Antona Postla, zlasti v zgodnjih letih pa ob razstavah zanesljivo predstavljal tudi dolenjske sodobne slikarje, med njimi Borčiča, in bil tudi sam izrazito risarsko nadarjen. Sodeloval je v številnih konservatorskih in umetnostnih komisijah ter vodil obnovo vrste gradov od Otočca dalje, najdlje pa se je posvečal restavriranju kostanjeviške samostanske cerkve, za katero je bil odgovoren. Njegova besedila so s svojimi izsledki upoštevana in tehtna še danes, kot izrazita osebnost pa je ostajal živ v spominu strokovnih sodobnikov, ker je bil najbolj sugestiven z živo besedo in spodbudnimi razglabljanji v prijateljskih pogovorih. Posebno ga je cenil Emilijan Cevc, Marijan Zadnikar ga je označil kot človeka, ki ni hotel hoditi po izhojenih poteh in je stalno dvomil tudi o že uveljavljenih izsledkih, Ksenija Rozman ga je imenovala »véliki filozof, strokovnjak in poznavalec«, po smrti pa so o njem spregovorili kot o Matiji Čopu naše umetnostne zgodovine, očitno zato, ker so številni vedno poudarjali, kaj vse bi lahko naredil, če bi imel večje veselje ali smisel za pisanje; dajal pa je številne impulze in bil pobuden, vselej kritičen, navdušeno vznesen pa tudi vzkipljiv. Takega nosim v živem spominu tudi sam: kot živahnega človeka s sijočim pogledom, ki je hotel vedeti in doumeti vse in je s svojimi zanimanji preskakoval na vsa področja, nazadnje ga je strastno pritegovala antična numizmatika. Vodil je strokovne ekskurzije po vsej Evropi, prvi reševal aktualne probleme v odmevnih predavanjih, ki jih ni potem nikoli napisal, in si zastavljal vedno nova vprašanja in hipoteze. Najbolj srčno priklenjen je ostajal na Dolenjsko, za katero je pripravljal žal nedokončano topografijo umetnostnih spomenikov. Ko so spomeniškovarstveno službo birokratizirali in ni več toliko hodil po terenu, je na spomeniškem zavodu preučeval dokumentacijo in se poglabljal v zgodovino spomeniškega varstva. Ker ga je ob umetnostnih spomenikih pritegovala tudi njihova dokumentarnost, je za Narodno galerijo pripravil razstavo starih upodobitev slovenskih krajev in naselij. Njegovo delo je ostalo torzo, on sam pa je bil notranje celovit že s tem, ko si je do zadnjega o vsem zadajal uganke in bil v duhu naseljen vsepovsod; a se je najbolj domačega počutil pod oboki gotskih cerkva in med molčečim, a zanj živo zgovornim zidovjem srednjeveških gradov.

Dr. Ferdinand Šerbelj

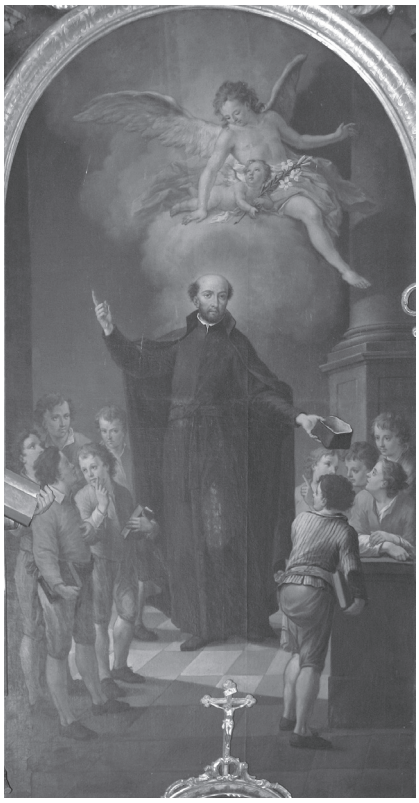
Leopold Layer, žlahtni epigon poznobaročnega slikarstva

V prejšnji številki Zvona *je bil predstavljen Martin Johann Kremser Schmidt (1718–1801), čigar slikarski opus predstavlja kakovosten vrh v poznobaročnem slikarstvu na Slovenskem. Njegov pojav bi lahko obravnavali kot svetel utrinek, če ne bi njegov slog sugestivno vplival na domače slikarje. In med njimi je bil vsekakor najboljši epigon v Kranju živeči slikar Leopold Layer (1752–1828), najvidnejši predstavnik kranjske slikarske delavnice, ki je v Kranju delovala že od poznega 17. stoletja in vse do leta 1828, ko je z njegovo smrtjo ugasnilo družinsko podjetje.*[1] *Z Leopoldovim posinovljencem Josipom Egartnerjem (1809–1849) in drugimi delavniškimi potomci pa je prepoznavni slog delavnice postopoma izzvenel v povprečju. Layerjeva delavnica z mojstrom Leopoldom na čelu je bila zadnja še po tradicionalnih standardih delujoča delavnica tehnično-slikarskega znanja in založena z bogato zbirko grafičnih predlog, skicirk, študij in osnutkov v olju. Zato je Leopold Layer z obsežno slikarsko zapuščino eden izmed najbolj znanih domačih slikarjev, znan predvsem po brezjanski milostni sliki Marije pomagaj (ok. 1800).*

Obdobje slikarskega delovanja Leopolda Layerja zajema dobro polovico stoletja, zaradi česar je obseg njegovih del še danes nepregleden, dodatno pa ga zamegljujejo tudi številna njemu nekritično pripisana dela. Razlog za to lahko iščemo v širokem delavniškem nasledstvu kranjskih »malarjev«, katerih redni vir dohodka so bili na primer številni križevi poti.

Leopold se je rodil leta 1752 v družini kranjskega slikarja Marka Layerja in matere Ane Marije (rojene Wohlgemut), v družini, kjer je bil slikar že novorojenčev ded Jožef. Leopold je z mlajšima bratoma Valentinom in Antonom dobil dober poduk v dobro utečeni delavnici, v kateri je oče z odlično risarsko roko in ob solidnih delih v olju sinovom zagotovil kakovosten poduk. Trdna delavniška povezanost otežuje zanesljivo ločevanje del med mojstrom Markom in sinom Leopoldom. V njunem delu je opaziti zgledovanje po ljubljanskih slikarjih, večinoma po Valentinu Metzingerju (umrl 1759). Toda kranjska delavnica je oblikovala svoj prepoznaven slog, ki ga od sloga kroga ljubljanskih slikarjev ločuje tirolski slikarski podstat, naslanja pa se tudi na beneško slikarstvo. Zgovoren primer sta odlični veliki tiepoleskni sliki Leopolda Layerja *Angel tolaži Jezusa na Oljski gori* in *Jezusova*

[1] Anica Cevc, Slikar Leopold Layer, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 2, 1952, str. 165–210; Beba Jenčič, Leopold Layer, v: *Kranjski zbornik 1990*, Kranj 1990, str. 108–114; Ferdinand Šerbelj, *Izzvenevanje nekega obdobja - Oris poznobaročnega slikarstva na Kranjskem* [razst. kat. Narodne galerije], Ljubljana 2011, str. 190–223.

Leopold Layer, *Sv. Ignacij med učenci*, cerkev sv. Janeza, Zasip pri Bledu

pot na Kalvarijo v Valpurgini cerkvi pri smledniški graščini. Sliki sta natančna posnetka po grafikah Pietra Monaca (1763), čigar zajeten zvezek grafičnih listov je imel slikar v lasti. Za barona Smledniškega pa je naslikal eno izmed njegovih največjih slik, *Poklon pastirjev* (1791, Narodna galerija, Ljubljana), na kateri prepoznamo citate slikarjev beneškega rokokoja. Toda bolj kot grafika izpričujejo Layerjevo navezovanje na beneško slikarstvo barvitost, kostumografija in kulisna ozadja. V to poglavje sodi še monumentalno platno *Jezus izroča ključe sv. Petru* (1794, po B. Strozziju) v glavnem oltarju cerkve v Naklem ter za beneško kulturno okolje značilne slike v Narodni galeriji v Ljubljani: *Jezus in prešuštnica*, *Davčni novčič* in *Umivanje nog apostolom*. V to skupino sodi tudi *Marijino vnebovzetje* v Cerkljah (1791) in še nekaj drugih stilno primerljivih del.

Glede na datirana dela vidimo, da je slikar ostajal pri beneških vzorih do poznega 18. stoletja. Toda pojav monumentalnih oltarnih slik Kremser Schmidta v Velesovem (1771, 1773), v Gornjem Gradu (1770, 1775, kjer je v glavnem oltarju Layerjeva slika!) in v Kranju (Pungart, 1773), je na Layerejvo senzibilnost vplival do te mere, da je podomačil slog mojstra iz obdonavskega Kremsa oziroma ga je eklektično spojil z »utečeno« beneško podlago. Ta slikarska govorica mu je bila namreč blizu, saj je Kremser Schmidt uspešno amalgamiral severnjaško rembrandtovsko zamolklo atmosfero z beneško barvitostjo in kompozicijo prelil v estetiko avstrijskega rokokoja. Vpliv vélikega mojstra se kaže tudi v Layerjevih oljnih osnutkih, še zlasti pa v skicah na papirju, kjer je prekinjajoča in trepetava perorisba modelirana s senčenjem prosojnih lavur. S to kombinacijo risbe in »akvarelnega« bistra pa je pretanjeno doseženo rokokojsko razpoloženje.

Na slikarjev ugled opozarjajo naročila prestižnih del: slike *Sv. Mohor in Fortunat častita Mater božjo* za glavni oltar v Gornjem Gradu (ok. 1790), slike za glavni oltar kranjske župnijske cerkve (izgubljena že sredi 19. stol.), slik za glavne oltarje romarskih cerkva na Brezjah (Narodna galerija) in v Tunjicah pri Kamniku, za Svetega Primoža nad Kamnikom, za Crngrob in za Braslovče (1776), ogromne slike *Sv. Lovrenc*, ki se nahaja v njemu posvečeni cerkvi v Raki na Dolenjskem, in slike *Sv. Vid* (1796), ki jo je naslikal za šentviško cerkev.

Leopold Layer je obvladal tudi fresko slikanje. »Njegova delavnica« je poslikala številna znamenja in kapelice. Med obsežnejša naročila spadata poslikava v prezbiteriju v kranjski župnijski cerkvi (prebeljeno) in poslikava prezbiterija in kupole v župnijski cerkvi v Tržiču (1813), že pred tem pa je

Leopold Layer, *Sv. Jožef hrani Jezuščka*, cerkev sv. Janeza, Zasip pri Bledu

slikar v cerkvi sv. Jožefa nad Tržičem na ladijskem oboku upodobil sv. Florjana kot varuha Tržiča, ki ga klečeč na oblaku varuje pred požarom (uničeno 1959 v podtaknjenem požaru). Ob tem delu pa se dotaknemo še teme, ki se v Layerjevem slikarstvu pojavlja kot rdeča nit, namreč nagnjenost k naturalizmu in žanrskim vključkom. Ta je zaznavna že pri ljubljanskih slikarjih: Metzingerju, Bergantu, Cebeju in Jelovšku, v kolikor vzamemo v obzir njegove freske. Pri Layerju pa velja biti še posebej pozoren na žanrske elemente, ki jih je prevzel s Kremser Schmidtovih slik. Tudi on v svoja dela s pokrajinskimi prizori vnaša žanrske detajle, ki vsebinsko dopolnjujejo dogajanje pri poklonih Novorojencu, na zadnjih večerjah in pogosto pri svetnikih zavetniškega značaja. Oltarna slika *Sv. Ignacij med učenci* v cerkvi sv. Janeza v Zasipu pri Bledu, na primer, bi glede na meščansko oblečene učence veljala za posvetno, če nad njimi ne bi bila naslikana nebeščana z lilijo. V isti cerkvi se nahaja tudi znana slika *Sv. Jožef hrani Jezuščka*, prikupna žanrska idila. Med tako uglašenimi slikami izstopa bandero *Sv. Eligij / Sv. Boštjan in sv. Rok* (1813, Narodna galerija). Prizor s kovačem Eligijem je v kovaškem okolju povsem žanrski prizor, le sij okoli svetnikove glave priča o tem, da gre za nabožno zgodbo. Obcestna kovačija se je poslovila od baročne teatralnosti. Podobno razpoloženje je še pri *Sejalcu* na prižnici župnijske cerkve v Ratečah. Racionalni svet se je pri Layerju prav tu najbolj usmeril v romantiziran ideal kmečkega življa oziroma žanra 19. stoletja.

Leopold Layer, *Brezmadežna*, hrani Narodna galerija Ljubljana.

Kljub rigoroznim cerkvenim omejitvam in vzvišenim ciljem je Layer s pomočniki v svoji delavnici opravljal tudi »minorna« dela: poslikaval je razno cerkveno opremo, lesene skulpture, panjske končnice, pohištvo, predmete za praznične dogodke in številna znamenja, kapelice ter freske zavetnikov na vaških in trških pročeljih. Šele ko vse to seštejemo, lahko potrdimo zapostavljeno dejstvo, da se je mojster s svojo delavnico vtkal v prepoznavno podobo gorenjske kulturne krajine.

Dr. Nina Novak Kerbler

Čigar – da ali ne?

V tokratnem jezikovnem kotičku bomo obravnavali pridevniški oziralni zaimek čigar. Kot bo razvidno iz primerov, ta uporabnikom slovenskega jezika zaradi nepoznavanja slovničnih pravil pogosto povzroča težave.

Oziralni zaimek čigar

Oziralni zaimek *čigar* spada med pridevniške zaimke. Nastopa v vlogi veznika in uvaja odvisni stavek ali več teh. Uporabljamo ga samo za izražanje svojine osebe moškega spola v ednini.

- Zvečer je prispel k **bratu**, čigar hiša je stala blizu obzidja.

→ Brat = oseba moškega spola v ednini, *čigar* se navezuje nanj.

- Poklical ga je **prijatelj**, na čigar zabavi je bil pred tednom dni.

→ Prijatelj = oseba moškega spola v ednini, *čigar* se navezuje nanj.

- In še za **Cirila**, čigar prvi vnuk je avtor romana in s čigar rojstvom leta 1950 se [ta] tudi konča. (Delo, 2004)

→ Ciril = oseba moškega spola v ednini, *čigar* se navezuje nanj.

Osnovno pravilo
Oziralni zaimek čigar uporabljamo le za izražanje svojine osebe moškega spola v ednini. Za vse druge spole in števila se za izražanje svojine uporablja oziralni zaimek kateri.

V besedilnem korpusu *Nova beseda* smo poiskali primere z oziralnim zaimkom *čigar* in iz njih je razvidno, da pisci ta oziralnik uporabljajo tudi za izražanje svojine samostalnikov moškega spola, ki niso osebe, samostalnikov srednjega in ženskega spola v ednini ter vseh samostalnikov v dvojini in množini.

- Na razpis za tričlansko upravo Darsa, ~~čigar~~ rok za prijavo je potekel v soboto, 20. oktobra /.../ (Delo, 2000)

→ Razpis = samostalnik moškega spola v ednini, vendar ne gre za osebo, *čigar* se navezuje nanj.

- Vsakdo, ki oddaja prek satelitov družine Astra /.../, si mora na podlagi starih pravil WARC še zmeraj priboriti frekvenčno dovoljenje Luksemburga, prek ~~čigar~~ ozemlja (satelitov) oddaja svoje programe. (Delo, 2008)

→ Luksemburg = samostalnik moškega spola v ednini, vendar ne gre za osebo, *čigar* se navezuje nanj.

- Uprava RS za jedrsko varnost je upravni organ v sestavi ministrstva za okolje in prostor, ~~čigar~~ poslanstvo je preprečiti ali omejiti kakršenkoli vpliv ionizirajočega sevanja na prebivalstvo in okolje. (Delo, 2000)

→ Ministrstvo = samostalnik srednjega spola v ednini, *čigar* se navezuje nanj.

- V četrtfinalu lige prvakov, ~~čigar~~ prvo dejanje se bo začelo jutri ob 17.15, si bosta tokrat stala nasproti oba kluba. (Delo, 2006)

→ Liga prvakov = samostalnik ženskega spola v ednini, *čigar* se navezuje nanj.

- Ni največji revež na svetu, a jo je brez dvoma odnesel precej slabše kot nogometna zvezdnika Ronaldo in Messi, ~~čigar~~ plače so se po uvedbi Bosmanovega pravila pomnožile z 10. (Delo, 2005)

→ *Nogometna zvezdnika* /.../ = samostalnik moškega spola v dvojini, *čigar* se navezuje nanj.

- To bo močno ogrozilo visokoleteče cilje dveh **irskih moštev**, ~~čigar~~ dirkača HeinzHarald Frentzen in Jarno Trulli imata že tako kopico težav z manjšimi tehničnimi okvarami. (Delo, 2000)

→ Irski moštvi = samostalnik srednjega spola v dvojini, *čigar* se navezuje nanj.

- **Govorci**, ~~čigar~~ materni jezik je eden od slovanskih, bi se znašli tudi brez znanja nemščine. (Delo, 2003)

→ Govorci = samostalnik moškega spola v množini, *čigar* se navezuje nanj.

- Nekoč je bila to vas s šolo, pošto, trgovino in z **ženskami**, ~~čigar~~ možje so pluli po morjih, one pa so skrbele za dom in otroke in ob večerih sanjarile na kamnitih terasah. (Delo, 2004)

→ Ženske = samostalnik ženskega spola v množini, *čigar* se navezuje nanj.

Če upoštevamo pravilo, da oziralni zaimek *čigar* uporabljamo le za izražanje svojine osebe moškega spola v ednini, za vse druge samostalnike pa se za to uporablja oziralni zaimek *kateri*, se navedeni primeri pravilno glasijo tako:

- Na **razpis** za tričlansko upravo Darsa, katerega rok za prijavo/rok za prijavo katerega je potekel v soboto, 20. oktobra /.../ (*Delo*, 2000)
- Vsakdo, ki oddaja prek satelitov družine Astra /.../, si mora na podlagi starih pravil WARC še zmeraj priboriti frekvenčno dovoljenje **Luksemburga**, prek ozemlja (satelitov) katerega oddaja svoje programe. (*Delo*, 2008)
- Uprava RS za jedrsko varnost je upravni organ v sestavi **ministrstva za okolje in prostor**, katerega poslanstvo/poslanstvo katerega je preprečiti ali omejiti kakršenkoli vpliv ionizirajočega sevanja na prebivalstvo in okolje. (*Delo*, 2000)
- V četrtfinalu **lige prvakov**, katere prvo dejanje/prvo dejanje katere se bo začelo jutri ob 17.15, si bosta tokrat stala nasproti. (*Delo*, 2006)
- Ni največji revež na svetu, a jo je brez dvoma odnesel precej slabše kot **nogometna zvezdnika Ronaldo in Messi**, katerih plače/plače katerih so se po uvedbi Bosmanovega pravila pomnožile z 10. (*Delo*, 2005)
- To bo močno ogrozilo visokoleteče cilje dveh **irskih moštev**, katerih dirkača Heinz-Harald Frentzen in Jarno Trulli imata že tako kopico težav z manjšimi tehničnimi okvarami. (*Delo*, 2000)
- **Govorci**, katerih materni jezik/materni jezik katerih je eden od slovanskih, bi se znašli tudi brez znanja nemščine. (*Delo*, 2003)
- Nekoč je bila to vas s šolo /.../, pošto, trgovino in z **ženskami**, katerih možje/možje katerih so pluli po morjih, one pa so skrbele za dom in otroke in ob večerih sanjarile na kamnitih terasah. (*Delo*, 2004)

Kot smo že navedli, se za izražanje svojine samostalnikov srednjega in ženskega spola v ednini ter za vse samostalnike v dvojini in množini uporablja oziralnik *kateri*, med pregledovanjem primerov pa smo opazili, da se s predlogi ta napačno rabi tudi za osebe moškega spola v ednini.

- **Izvedenec medicinske stroke**, ~~na katerega~~ mnenje se je pri razsodbi oprlo sodišče, je pri ženski ugotovil tudi invalidnost. (*Delo*, 2005)

→ *Izvedenec medicinske stroke* = oseba moškega spola v ednini, *katerega* se navezuje nanj.

- Je pa gotovo zanimivo vprašanje, zakaj **nekoga**, z delom ~~katerega~~ ni bil zadovoljen, obdržati kot sodelavca. (*Delo*, 2004)

→ *Nekoga* izraža osebo moškega spola v ednini, *katerega* se navezuje nanj.

- Manjka stopnjevanje atmosfere, stopnjevanje nasilja, zlasti pa manjka bistvo: problematika **naslovnega junaka**, skozi optiko ~~katerega~~ v romanu spremljamo dogajanje. (*Delo*, 2014)

→ *Naslovni junak* = oseba moškega spola v ednini, *katerega* se navezuje nanj.

V navedenih primerih se oziralnik *kateri* navezuje na osebo moškega spola v ednini, zato je namesto njega treba uporabiti oziralni zaimek *čigar*. Predstavljeni primeri bi se pravilno glasili tako:

- **Izvedenec medicinske stroke**, na čigar mnenje se je pri razsodbi oprlo sodišče, je pri ženski ugotovil tudi invalidnost. (*Delo*, 2005)
- Je pa gotovo zanimivo vprašanje, zakaj **nekoga**, s čigar delom ni bil zadovoljen, obdržati kot sodelavca. (*Delo*, 2004)
- Manjka stopnjevanje atmosfere, stopnjevanje nasilja, zlasti pa manjka bistvo: problematika **naslovnega junaka**, skozi čigar optiko v romanu spremljamo dogajanje. (*Delo*, 2014)

Za konec navajamo še nekaj primerov pravilne rabe oziralnega zaimka *čigar* iz leposlovja in upamo, da bodo ti odpravili še zadnje dvome glede rabe obravnavanega oziralnika.

- To je bilo leta 1919 in kajzerja je zamenjal čokat srbski junak, **kralj Peter Prvi**, ob čigar imenu so rodoljubi videli /…/ (Jančar, *Severni sij*, 1984)
- Le da oči **tistega moškega**, ki ga je najpogosteje opazovala, na čigar obrazu je poznala sleherno skladno potezo /…/ (Jančar, *Katarina, pav in jezuit*, 2001)
- »Greste z nama?« je Martin slišal Ann vprašati **mladeniča**, skozi čigar lase so po vsem videzu potegnili z grabljami. (Virginia Woolf, *Leta*, 2016)

Dr. Matjaž Barbo

Ob stoletnici rojstva Uroša Kreka

V minulem letu smo med drugim praznovali stoletnico rojstva slovenskega skladatelja Uroša Kreka. Žal se zdi, da kljub velikemu pomenu, ki ga ima za slovensko glasbo druge polovice 20. stoletja, njegovo ime v širši kulturni zavesti drsi v pozabo, zato velja obuditi spomin nanj.

Uroš Krek je bil rojen 21. maja 1922 v Ljubljani, pozneje pa je živel v Lescah na Gorenjskem. Po maturi na klasični gimnaziji in nekajletnem študiju slavistike se je posvetil glasbi. Leta 1947 je zaključil študij na Akademiji za glasbo v Ljubljani z diplomo iz kompozicije v razredu tedaj vodilnega profesorja kompozicije pri nas, Lucijana Marije Škerjanca. Poleg tega je pri Danilu Švari študiral dirigiranje. Med študijem je občasno nastopal kot kontrabasist v ljubljanskem opernem orkestru.

Po diplomi se je za desetletje zaposlil na ljubljanskem radiu, sprva kot urednik za simfonično glasbo, nato pa kot vodja celotnega glasbenega programa. Med letoma 1958 in 1967 je bil zaposlen kot znanstveni sodelavec Glasbeno-narodopisnega inštituta. Pri svojem delu se je intenzivno poglabljal v raziskovanje slovenskega ljudskega glasbenega izročila. Redno je hodil na teren, snemal in skrbno transkribiral ljudske pesmi, besedila in melodije. Leta 1967 je postal profesor kompozicije na ljubljanski Akademiji za glasbo in vzgojil celo vrsto vidnejših slovenskih skladateljev. Predaval je do leta 1982, ko se je upokojil.

Več let je bil predsednik Društva slovenskih skladateljev. Že leta 1977 je postal dopisni član Hrvaške akademije znanosti in umetnosti, nato pa še redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Leta 1993 so ga izvolili za člana Evropske akademije znanosti in umetnosti v Salzburgu. Bil je prejemnik številnih nagrad. Med njimi so bile tri Prešernove nagrade, zadnja, leta 1992, za življenjsko delo. Veliko mu je pomenilo imenovanje za častnega člana Slovenske filharmonije leta 1988.

Po dolgotrajni in težki bolezni je umrl 2. maja 2008.

Krekov skladateljski opus je obsežen in zvrstno raznolik. Napisal je nekaj nedvomno najmarkantnejših slovenskih orkestralnih in koncertantnih del druge polovice 20. stoletja, poleg tega so ga cenili številni komorni glasbeniki, ki jim je posvečal svoje skladbe. Posebno mesto v njegovem opusu zavzemajo vokalna dela, med katerimi so številna zborovska dela, ki sodijo v železni repertoar slovenskih zborov. Kljub raznolikosti njegovih del so bile njihove kritiške ocene že za časa Krekovega življenja v večini soglasne in opremljene s presežniki, ki jih pri drugih sodobnikih sicer ni pogosto srečati. Zanj tako beremo, da je eden »najopaznejših in najizvirnejših« ali celo sploh »eden najtehtnejših sodobnih slovenskih skladateljev«.

Vir: Wikipedija

Navkljub vsemu se zdi, da je to v Krekovem primeru svojevrsten paradoks, saj je njegov kompozicijski opus nastajal kot nek »nehistorični« poskus ujemanja lepega z zaziranjem v preteklost in v parametre občih veljav ljudsko preprostega izraza, in to v obdobju najbolj nekompromisnega modernističnega uveljavljanja novega kot vodilne estetske zahteve časa. S svojim ustvarjanjem je tako zavestno kršil pravila, ki jih je glasba v tem obdobju postavljala kot neizbežna paradigma »napredovanja« glasbene zgodovine, pa naj bo po korakih razvoja kompozicijsko-tehničnih sredstev, po katerih so hodili tedaj zlasti na evropskem zahodu, ali po stopnjah vzhodnega socialno-zgodovinskega napredovanja po meri širših množic. Prav zato med njemu sorodna skladateljska peresa lahko štejemo podobno samosvoje skladatelje, kot so Prokofjev, Stravinski, Britten, Bartók ali morda Hindemith. V Krekovih delih najdemo nekaj objektivne neoklasicistične muzikantskosti (*Simfonietta za simfonični orkester*, 1951), folklorne živopisanosti (*Rapsodični ples*, 1959, ali *Canticum Resianum*, 1988), ekspresionistične ostrine (*Inventiones ferales*, 1962), tudi modernistične trpkosti (*Sinfonia per archi*, 1973) ali celo postmodernistične palimpsestnosti (*Dve epizodi iz dnevnika Josepha Haydna*, 1996–1997).

Ko gledamo nazaj, se zdi, da bi morali pri pisanju slovenske zgodovine glasbe Krekovo ustvarjanje umestiti nekam v »nezgodovinsko sredino«. Kreka ni zanimalo modernistično hlepenje po novem za vsako ceno. Zavračal je vse, kar bi ga zmotilo pri njegovem avtonomnem ustvarjanju, pri njegovem »aristokratskem opravilu«, kot je to sam imenoval. Ob tem se je

vse življenje napajal pri ljudski glasbi, ki ji je namenjal svojo ljubečo naklonjenost najprej kot raziskovalec na glasbeno-narodopisnem inštitutu, pozneje pa predvsem kot skladatelj, ki je ljudsko gradivo v različnih podobah razčlenjal in razstavljal ter ga nato preoblikoval, predelal in presnovil v svojskem glasbenem izrazu (*Škrinja orehova, Aj zelena je vsa gora*). Vendarle je bil do nekritičnega prevzemanja ljudskega ostro odklonilen: »Ne prisegam na zveličavnost muzike, ki bi temeljila izključno na ljudski tematiki, celo zavračam izdelke, ki jim je naradnostni kolorit le ogrinjalo za osebno skladateljsko nemoč.«

Pri Kreku se meja med ljudskim in umetnim raztaplja, to pa na poseben način opredeljuje trdno zasidranost njegove glasbe v domačih tleh. Ljudska glasba je v njem zbudila posebno občutljivost za glas in soočenje z besedo. Odločujoče je bilo po njegovih besedah srečanje s poezijo Jožeta Udoviča, v kateri je našel očarljiv skrivnosten svet, ki ga je želel s svojo glasbo »preslikati«.

Poleg tega je Krek brez sramu izpričeval svojo živo navezanost na preteklost, na »simpatične pionirje« slovenske glasbe, kot se je nekoč izrazil. Prav zato se ni obotavljal imenovati svoje skladbe kar z naslovi, ki jih poznamo iz tradicionalnega oblikoslovja, s čimer jih je vključil v zvrstno tradicijo, za katero se je tedaj zdelo, da že umira. Njegove skladbe se tako imenujejo sonata, sonatina, koncert, simfonija, simfonietta, suita, godalni kvartet itn. Pogosto so ga zato, v želji, da bi nekako le »ujeli« njegov kompozicijski stavek, označevali za »neoklasicista«. Morda je zlasti v njegovih zgodnejših letih, v katerih je ob študijski radovednosti zaznati tudi veliko mero mladostne vihravosti, resnično moč opaziti nekaj neoklasicistične bravuroznosti ali objektivno odmaknjene igrivosti. Pa vendar je Krek v celoti preprosto prevelik tudi za ta slogovni predalček. Preveč je v njem namreč tistega iskrenega poštenega iskateljskega duha in prepričljive samosvoje muzikalnosti, da bi jo mogli zamejiti v okvire nekega historičnega stila. In četudi je v njegovi glasbi moč razpoznati zvočni »svet formalne jasnosti«, kot to precizno označuje Andrej Rijavec, je njegov slog v celoti pravzaprav neulovljiv, vedno znova izmuzljiv. Izpostavljena »jasnost« v omenjeni oznaki je pravzaprav v veliki meri posledica njegove poudarjene skrbi za obrtniško izpiljenost glasbenega stavka, ki pa mu hkrati omogoča dvig v višave lastne ustvarjalne svobode. Verjetno najbolj posrečeno metaforo za svoje delo je tako oblikoval skladatelj sam, ki je svoj opus označil za »Pegaza na uzdi«.

Njegov ustvarjalni Pegaz se ne dviguje iz brezskrbnosti odrekanja vsem pravilom, v čemer se prikazuje lažna podoba neomajne svobode, temveč iz resnične svobode odgovorne, disciplinirane in zavestno obrzdane zavesti o vpetosti v najširšo duhovno humanistično izročilo zahoda. Krek je premišljeno gradil strukturo, vendar se tehniki nikoli ni prepustil do konca. Nasprotno, dovolil je, da sta ga vodila tudi domislek in domišljija, preko katerih njegova glasba utripa v jasni zvočni viziji včasih liričnega navdiha, včasih resnobne pretresljivosti, tudi duhovite dovtipnosti in drzne ostrine. Čeprav navidez torej v opreki z vodilnimi estetikami časa, ki ga je živel, je v ospredju Krekovega ustvarjanja, hkrati pa vse bolj tudi v strokovni in laiški recepciji njegovega dela, iskanje in spoznanje resničnega ter preprosto – lepega.

Lilijana Nedič

Ponovno odkritje

Špela Rozin ob jubileju z novima filmoma

Ljubljančanka Špela Rozin, prva dama slovenskega filma, letos praznuje osemdeseti rojstni dan, zato smo se odločili, da za filmske gledalce, ki so jo spoznali šele v zadnjem času, osvetlimo njeno celotno filmsko kariero.

Foto: arhiv Slovenske kinoteke

Pred kamere je prvič stopila v kratkem filmu Mirka Groblerja *On in njegovi*, ko je bila stara komaj 16 let. Že naslednje leto pa jo je Jože Babič angažiral za nastop v celovečernem igranem film *Tri četrtine sonca* (1959). Njena vloga se je odvila v enem samem, a najlepšem prizoru filma, ko taboriščnik Charles (Antun Vrdoljak) v mestu sreča dekle na kolesu. Babičev film je bil na festivalu jugoslovanskega filma v Pulju lepo sprejet, opazili pa so tudi Špelo Rozin, saj je leto kasneje dobila glavno vlogo v zgodbi *Vrnitev* v omnibusu režiserja Radoša Novkovića *Partizanske zgodbe* (*Partizanske priče*, 1960).

Leta 1961 je odigrala glavno vlogo Vere v filmu Mirka Groblerja *Nočni izlet*, v katerem je prvič izoblikovala lik sodobnega dekleta, predstavnico »zlate mladine«, ki je bil novost tako v slovenski kot jugoslovanski kinematografiji. Ta lik je naslednje leto še nadgradila v filmu Jovana Živanovića *Nenavadno dekle* (*Čudna devojka*, 1961). Njena Minja je postala najzanimivejša urbana junakinja tega obdobja jugoslovanske kinematografije, bila je enakovredna junakinjam sodobnih francoskih in italijanskih filmov. Čeprav so sodobni kritiki prezrli njeno vlogo, pa je niso prezrli obiskovalci kinematografov. Bralci beograjske revije *Sport in svet* so jo izbrali za najboljšo igralko leta.

Po *Nenavadnem dekletu* je najprej odigrala epizodno vlogo v Hladnikovem filmu *Peščeni grad* (1962), nato pa je odpotovala na Poljsko, ker je v modernističnem filmu Jana Rutkiewicza *Vikend* (*Weekendy*, 1962) igrala vlogo Julie.

Poljski film je pomenil prelomnico v njeni karieri, saj si je s honorarjem od filma plačala potovanje v Italijo, kjer si je poiskala svojega agenta. V Rimu je živela in delala do začetka sedemdesetih let. V Italiji je posnela 17 filmov različnih žanrov: od kostumskih filmov in italo-vesternov do glasbenih komedij s popularnimi pevci tistega časa. S posredovanjem agenta je dobila glavno žensko vlogo v filmu *Skrivna invazija* (*The Secret Invasion*, 1964) v režiji hollywoodskega režiserja in producenta Rogerja Cormana, ki so jo snemali v Dubrovniku. Čeprav je nastopala v »komercialnih« filmih, pa ni ostala neopažena,

imela je številne intervjuje, v časopisju so bile reportaže s snemanja filmov, v katerih je igrala; na filmskem festivalu v Sarteanu je bila proglašena za najbolj simpatično tujo igralko, bolonjska filmska revija *Ciak* pa ji je podelila nagrado *zlata klapa* za najboljšo tujo igralko. Po odhodu v Italijo je Špela Rozin v Jugoslaviji posnela pet filmov, med katerimi velja omeniti Živanovićev film *Kako sta se ljubila Romeo in Julija* (*Kako su se voleli Romeo i Julija*, 1966), v katerem je imela glavno žensko vlogo, in super spektakel Veljka Bulajića *Bitka na Neretvi* (1969). V slednjem je imela le manjšo epizodno vlogo.

Nov preobrat v njenem življenju je predstavljal film bosanskega režiserja Milutina Kosovca *19 deklet in en mornar* (*19 djevojaka i mornar*, 1971), v katerem sta bili glavni zvezdi Serge Gainsbourg in Jane Birkin, saj je na snemanju spoznala slikarja Ismarja Mujezinovića, ki je bil scenograf in kostumograf filma. Z njim se je poročila in si v Sarajevu ustvarila družino. Čeprav je med bivanjem v Sarajevu nastopila v več odmevnih filmih bosanskih režiserjev, kot so *Derviš in smrt* (*Derviš i smrt*, 1974), ki ga je režiral Zdravko Velimirović, *Žena s pokrajino* (*Žena sa krajolikom*, 1975) režiserja Ivice Matića, *Vonj po kutinah* (*Miris dunja*, 1982) pod režiserskim vodstvom Mirza Idrizovića, so ji ti dodeljevali le manj pomembne vloge.

Film Benjamina Filipovića *Praznik v Sarajevu* (*Praznik u Sarajevu*, 1991) je bil zadnji film, ki ga je tam posnela, saj se je pred osamosvojitvijo Slovenije z možem in sinom Ivianom preselila nazaj v Ljubljano, kjer živi še danes.

Po besedah hrvaškega filmskega kritika Nenada Polimaca je bila Špela Rozin na začetku šestdesetih letih prejšnjega stoletja »najprivlačnejša, najbolj fotogenična jugoslovanska igralka, nesporno nadarjena, toda v filmih so zabeležili le delček njenih zmožnosti«. Še bolj nerazumljivo pa je, da so njene igralske kvalitete prezrli slovenski filmski ustvarjalci tistega časa.

Tako je Špelo Rozin ponovno odkril režiser Janez Lapajne, »oboževalec« filma *Nočni izlet*, ki pa ga je lahko videl šele v Kinoteki. Zasedel jo v vlogi slikarke Lidije v filmu *Osebna prtljaga* (2009). Ob predvajanju filma na festivalu slovenskega filma jo je žirija nagradila s priznanjem za filmsko ustvarjanje. Režiserka Urša Menart je spoznala Špelo Rozin, ko je snemala dokumentarni film o ženskih likih v slovenskem filmu *Kaj pa Mojca* (2014) in jo kasneje zasedla v vlogi babice v celovečernem igranem prvencu *Ne bom več luzerka* (2018). Istega leta jo je Društvo slovenskih filmskih režiserjev nagradilo za filmske dosežke z nagrado *bert*. Nastopila je tudi v filmu Tijane Zinajić *Prasica, slabšalni izraz za žensko* (2021). Očitno so igralske kvalitete prepoznali in jih priznavajo šele režiserji mlajše generacije, saj je lani nastopila kar v dveh filmih: v *Vzorniku* režiserja Nejca Gazvode in v *Poslednjem heroju*, filmu Žige Virca, ki pa bosta prišla na filmska platna šele letos.

Filmsko kariero Špele Rozin primerjajo z zvezdo nemega filma Ito Rino, Ido Kravanjo, saj sta si v marsičem podobni. Obe sta vstopili v svet filma zelo mladi, zaznamujejo ju izjemna lepota, fotogeničnost in talent. Malo ljudem pa je znano, da sta se igralki osebno poznali. Ko je Špela Rozin v Beogradu snemala svoj prvi film, *Partizanske zgodbe*, je obiskala Tončija Antuna Vrdoljaka, ki je v istem času nastopal v filmu Veljka Bulajića *Rat* (*Vojna*, 1960), zadnjem filmu Ite Rine. V pavzi med snemanjem je Špeli predstavil Ito Rino, ki pa je bila do igralke začetnice zelo zadržana, zato nista mogli vzpostaviti pristnega stika.

Dr. Anton Štrukelj

Papež Benedikt XVI. – človek vere, kulture in duha

Joseph Ratzinger je rojen 16. aprila 1927 v kraju Markt am Inn na Bavarskem. Študiral je v Freisingu in Münchnu, kjer je bil pozneje nadškof. Obe mesti sta za Slovence pomembni zaradi Brižinskih spomenikov, ki so jih hranili v samostanu sv. Korbinijana, leta 1803 pa prenesli v Bavarsko državno knjižnico v München.

Življenjska pot »Mozarta teologije«

Joseph Ratzinger – duhovnik, učitelj in vrhovni pastir – je po izpolnjenem življenju odšel v Očetovo hišo. Zapustil je izjemno duhovno dediščino, ki je vir navdiha za sedanjost in prihodnost. Že doslej je izšlo veliko knjig, študij in disertacij o njegovi teologiji. Med njimi zavzemata ugledno mesto dva »uradna« življenjepisa, ki sta ju oskrbela italijanski teolog Elio Guerriero[1] in nemški novinar Peter Seewald,[2] znan po štirih knjigah pogovorov s »teologom stoletja«. Posebej dragocena je Ratzingerjeva avtobiografska knjiga *Iz mojega življenja. Spomini*, ki jo po svoje lepo dopolnjuje njegov brat Georg Ratzinger s knjigo *Moj brat papež*.

V teh pripovedih najprej spoznavamo globoko vero v domači družini in čudovita pota božje previdnosti, nato pa tudi nekatere postaje na Ratzingerjevi življenjski poti. Poglejmo nekaj drobcev. Joseph Ratzinger sam pripoveduje:

> Ker je bil moj rojstni dan zadnji dan velikega tedna in dan pred veliko nočjo, so se ga v zgodovini naše družine vselej spominjali, kar je povezano s tem, da sem bil takoj zjutraj na svoj rojstni dan krščen s pravkar blagoslovljeno vodo »velike noči«, katere obrede smo takrat praznovali že dopoldne. Vedno so spoštljivo gledali na to, da sem bil prvi krščenec z novo vodo. Dejstvo, da je bilo moje življenje že od vsega začetka tako potopljeno v velikonočno skrivnost, me je vedno napolnjevalo s hvaležnostjo, kajti to je bilo lahko zgolj znamenje blagoslova. Seveda ni bila velikonočna nedelja, ampak samo velika sobota. Toda bolj ko to premišljujem, bolj se mi zdi, da je to primerno bistvu našega zemeljskega bivanja, ki še pričakuje velike noči in še ne uživa polne svetlobe, a ji gre vendarle z zaupanjem naproti.[3]

Oba brata sta se odločila za duhovništvo in bila skupaj posvečena 29. junija 1951 v freisinški stolnici: »Ko je nadškof položil roke na mojo glavo, se je od glavnega oltarja dvignil ptiček – morda škrjanček –, poletel po stolnici in pri tem žvrgolel majhno hvalnico. To mi je bilo kakor tolažba od zgoraj: Dobro je tako, na pravi poti si.«

Po kaplanskem obdobju v Münchnu se je posvečal akademskemu poučevanju na raznih nemških univerzah. Postal je teološki izvedenec na drugem

Avdienca pri papežu Benediktu XVI, 27. oktober 2018; foto: osebni arhiv avtorja

vatikanskem koncilu in odločilno sooblikoval glavne dokumente. Papež sv. Pavel VI. ga je imenoval za münchenskega nadškofa in kardinala. Papež sv. Janez Pavel II. ga je poklical k sebi za najožjega sodelavca. Ko je kardinal pred svojim 75. rojstnim dnem hotel vložiti prošnjo za odstop, mu je papež rekel: »Sploh Vam ni treba pisati pisma, ker Vas hočem imeti do konca«. Ob zgodbi o medvedu, ki ga je škof Korbinijan izpustil, ko mu je prinesel tovor v Rim, je Ratzinger pripomnil: »Jaz pa sem svojo prtljago sam prinesel v Rim in odtlej že nekaj let hodim s svojim bremenom po cestah večnega mesta. Ne vem, kdaj me bodo izpustili na svobodo«. A zgodilo se je nasprotno: kakor Peter je bil »odveden, kamor sam ni hotel«.

Ob izvolitvi za papeža 19. aprila 2005 je Benedikt XVI. rekel: »Sem preprost in skromen delavec v Gospodovem vinogradu.« V nedeljo 24. aprila 2005, ko je začel svojo papeško službo, je v homiliji povedal:

> V tem trenutku moram jaz, nemočni Božji služabnik, prevzeti to nezaslišano nalogo, ki resnično presega vsako človeško sposobnost. Kako naj to storim? Kako bom sposoben to storiti? Vsi vi, dragi prijatelji, ste ravnokar poklicali celo vrsto svetnikov, ki jo zastopajo nekatera velika imena Božje zgodovine z ljudmi. Tako se tudi v meni poživlja ista zavest: nisem sam. Ni mi treba samemu nositi tega, česar resnično ne bi mogel nikoli nositi sam. Vrsta Božjih svetnikov me brani, me podpira in me nosi. In spremlja me tudi vaša molitev, dragi prijatelji, vaša prizanesljivost, vaša ljubezen, vaša vera in vaše upanje. Da, Cerkev je živa – to je čudovito izkustvo teh dni. Cerkev je živa. In Cerkev je mlada. V sebi nosi prihodnost sveta in zato kaže tudi vsakemu izmed nas pot v prihodnost.[4]

Ob napovedi odstopa, 11. februarja 2013, pa je poudaril, da petrinske službe zaradi njene duhovne narave ni mogoče opravljati »samo z dejanji in besedami, ampak tudi s trpljenjem in molitvijo«. Odpoved tej službi samo povzdiguje veličino njegovega poslanstva. Je služabnik Gospoda Jezusa in njegove Cerkve. Človek vere, upanja in ljubezni, kakor potrjujejo njegove okrožnice. Benedictus – blagoslovljen!

Papež Benedikt XVI. – »teolog stoletja«

Joseph Ratzinger je prišel med Slovence že 1975 s svojim Predgovorom k slovenski izdaji *Uvoda v krščanstvo*. Leta 1991 je napisal Spremno besedo za knjigo prof. A. Strleta *Božja slava – živi človek*. Nato nas je vedno pogosteje obiskoval s svojimi spisi. (Menda je bil v Sloveniji tudi osebno na neuradnih obiskih.) Po izvolitvi za papeža je postal naš sveti oče. Kako razločno je govoril slovensko!

Teologa Ratzingerja sem spoznaval že v času teološkega študija, saj smo brali njegova dela. V spominu mi ostaja prvo osebno srečanje in somaševanje ter skupni zajtrk v Tevtoniku v Vatikanu 21. oktobra 1982. Petletno sodelovanje v Mednarodni teološki komisiji (od 1997 do 2003) je bilo milostno obdobje. Kardinalov zgled nas je vzgajal k ljubezni do Cerkve, da bi postali *cooperatores veritatis* – sodelavci za resnico. Branje in prevajanje njegovih knjig in nagovorov je del mojega služenja.

Papež Benedikt XVI. je mojster besede. Izjemne darove razuma, duha in srca je z delovno disciplino posvetil Kristusovi Cerkvi. Ljubezen do lepote in resnice ga pridružujeta svetima Avguštinu in Bonaventuri, pri katerih se je navdihoval, pastoralna modrost in gorečnost pa ga približujeta papežema Leonu Velikemu in Gregorju Velikemu.

Benedikt XVI. velja za največjega misleca našega časa. Odlikuje ga izredna humanistična, filozofska in teološka izobrazba. S preroško daljnovidnostjo je presojal duhovno stanje in predvideval razvoj v prihodnosti. Njegove diagnoze in prognoze so se pogosto potrdile do podrobnosti. Malo jih je, ki bolj boleče občutijo dramo Cerkve kakor modri mož preprostega rodu iz kmečke Bavarske.

Ratzingerjeva teološka misel je zorela v letih študija in nato, ko je bil univerzitetni profesor, koncilski teolog, soustanovitelj revije *Communio*, kardinal in prefekt Kongregacije za verski nauk. Seznam Ratzingerjevih del do izvolitve za papeža obsega 444 strani, ki so prevedene v 30 jezikov. Napisal je 135 knjig,

1375 razprav in člankov. Zbrani spisi v 16 zvezkih (nekateri so v dveh ali treh knjigah, zato je skupno 24 zvezkov!) potrjujejo vsestransko znanstveno in pastoralno dejavnost. Kot Petrov naslednik je nadaljeval svoje teološko ustvarjanje. Vsi papeški dokumenti (tri okrožnice, kateheze, nagovori) izhajajo v zbirki *Insegnamenti di Benedetto XVI* (16 zvezkov). Skupno gre torej za 40 obsežnih knjig!

Joseph Ratzinger se uvršča med klasike katoliške teologije. Njegove knjige o Jezusu iz Nazareta polagajo nove temelje razlaganju Svetega pisma. V uvodu ene teh knjig je zapisal ponižno izpoved, ki dejansko velja tudi za druga njegova dela: »Ta knjiga izraža moje osebno iskanje ›Gospodovega obličja‹« (Ps 27,8).[5]

Pred enim letom, 6. februarja 2022, je zapisal:

> Kar kmalu bom stal pred dokončnim Sodnikom svojega življenja. Tudi če imam ob pogledu nazaj na svoje dolgo življenje veliko razloga za zgroženost in strah, sem vendar miren, ker trdno zaupam, da Gospod ni samo pravičen sodnik, ampak hkrati tudi prijatelj in brat, ki je mojo nezadostnost že sam pretrpel in je zato kot moj sodnik hkrati tudi moj zagovornik (paraklet, tolažnik). S pogledom na uro sodbe vedno jasneje vidim milost, da sem kristjan. Krščanstvo mi podarja poznanstvo, še več, prijateljstvo s sodnikom mojega življenja. Daje mi, da grem z zaupanjem skozi temna vrata smrti. Pri tem mi vedno znova prihaja na misel, kar Janez pripoveduje na začetku svojega Razodetja: Janez vidi Sina človekovega v vsej njegovi veličini in se zgrudi pred njim, kakor da bi bil mrtev. A tedaj on položi nanj svojo roko in reče: »Ne boj se, jaz sem« (prim. Raz 1,12–17).[6]

Četrti kralj

Na letošnji praznik Gospodovega razglašenja, 6. januarja 2023, sem pridigal pri maši zadušnici za papeža Benedikta XVI. v ljubljanski stolnici. Ob modrih z Vzhoda sem razmišljal kot o začetku. Zastopajo namreč odprtost človeštva za Kristusa. Začenjajo procesijo, ki se vije skozi vso zgodovino. Zastopajo notranje pričakovanje človeškega duha, naravnanost verstev in človeškega razuma na Kristusa. Vera in razum nas vodita h Kristusu. Lahko si predstavljamo, da so se ljudje posmehovali tem možem. A za modre ni bilo pomembno, kaj ljudje govorijo, kaj pravi javno mnenje, ki se skoraj vsak dan spreminja. Zanje je bilo pomembno, kar je resnično. Hoteli so najti pravo življenje. Prav danes je potreben pogum, da živiš vero Cerkve, potreben je pogum, da si kot kristjan »tujec in popotnik na tem svetu«. Tukaj nimamo stalnega bivališča, ampak iščemo prihodnje. Hvaležni smo sicer za lepo domovino, ki je lepa prav v tem, da je kažipot k Večnemu. Papež Benedikt ima v svojem grbu školjko – znak romarstva, in zamorca – enega od treh kraljev. Ali ni tudi Benedetto eden treh modrih, recimo četrti kralj, saj je služil Večnemu Kralju?

»*Ko so modri zagledali zvezdo, so se silno razveselili*« (Mt 2,10). To je veselje človeka, kateremu Božja luč zasije v srce in ki sme videti, da se njegovo upanje uresničuje. Svetniki so takšne luči, po katerih žari sijaj Božjega veličastva in ki nam kažejo pot. »Razumni se bodo lesketali kakor sijaj neba, in tisti, ki so mnoge poučili v pravičnosti, so kakor zvezde za vso večnost« (Dan 12,3).

»*Modri so stopili v hišo in zagledali dete z Marijo, njegovo materjo. Padli so predenj in ga počastili. Odprli so mu svoje zaklade*« (Mt 2,11). Papež Benedikt je pred Kralja nebes in zemlje položil neminljive darove svojega duha. Kot pastir, učitelj in teolog, kot koncilski izvedenec in prefekt kongregacije za verski nauk je odločilno sooblikoval cerkvene dokumente. Sam je rekel: »Nikoli nisem poskušal ustvariti kakega lastnega sistema, kake posebne teorije. Hočem preprosto misliti skupaj z vero Cerkve, to je skupaj z velikani vere, s svetniki.« Ustvarjal je teologijo po vzoru cerkvenih očetov. Poudarjal je: Cerkev ni naša, Cerkev je Kristusova! Nobene »naše Cerkve« ne poznamo. Kajti »od nas narejena Cerkev ne bi bila nikakršno upanje!« Tako je pribil.

Na svojo novomašno podobico je zapisal: »Ne gospodujemo nad vašo vero, ampak smo sodelavci pri vašem veselju« (2 Kor 1,24). – V luči svojega škofovskega vodila »*Cooperatores veritatis*«, »sodelavci za resnico« si je neustrašeno prizadeval za resnico in »pričeval za resnico« (Jn 18,36). Pri najinem zadnjem srečanju mi je zaslužni papež položil na srce: »Vedno moramo iskati resnico in jo udejanjati v ljubezni. Resnica vedno zmaguje!«

Papež Benedikt je bil *velik molivec*. Kako dostojanstveno je obhajal sveto bogoslužje! Kot »Mozart teologije« je rekel: »Prepričan sem, da je glasba – in tu mislim predvsem na velikega Mozarta – v resnici vesoljna govorica lepote.« Da, bogočastje mora biti vedno na prvem mestu: »V ravnanju z liturgijo se odloča usoda vere in Cerkve«. – V pariški notredamski stolnici je dejal: »Naša zemeljska bogoslužja ne bodo nikoli mogla biti kaj več kakor samo bled odsev nebeškega bogoslužja, ki se obhaja v Jeruzalemu zgoraj in je cilj našega romanja na zemlji. Naša obhajanja naj bi se temu približevala …«

Ob pogrebu sv. Janeza Pavla II. je kardinal Joseph Ratzinger rekel: »Naš ljubljeni sveti oče se je od Marije učil postajati podoben Kristusu.« – Pridigo je končal takole: »Tvojo blago dušo izročamo Božji Materi, Tvoji Materi, ki Te je vsak dan vodila in te bo zdaj privedla v veličastvo svojega Sina Jezusa Kristusa, našega Gospoda.«

Na silvestrovo 2022 je zaslužni papež Benedikt XVI. še zadnjič izpovedal svojo prijateljsko predanost Gospodu z besedo: »Jezus, ljubim te!« Dragi sveti oče Benedikt: blagoslavljajte nas. Hvala.

Opombe

1 E. Guerriero, *Servitore di Dio e dell'umanità. La biografia di Benedetto XVI.* Con la prefazione di papa Francesco, Mondadori, Milano 2016, str. 539.
2 P. Seewald, *Benedikt XVI. Ein Leben*, Droemer, München 2020, str. 1150.
3 J. Ratzinger, *Aus meinem Leben. Erinnerungen (1927–1977)*, DVA, München 1998, 8. – Slovenski prevod: *Iz mojega življenja. Avtobiografija*, Novi svet, Ljubljana 2008, str. 6.
4 Benedikt XVI., Homilija ob slovesnem začetku petrinske službe, v: *Communio* 15 (2005), str. 108.
5 J. Ratzinger – Benedikt XVI., Jezus iz Nazareta, *Družina*, Ljubljana 2007, str. 20. = JRGS 6/1, 138.
6 Benedikt XVI., Pismo v zvezi s poročilom o zlorabah v nadškofiji München in Freising, v: *Communio* 32 (2022) str. 3.

Dr. Jernej Kusterle

Vpliv moderne estetike na koncept muze

Muza kot objekt vznemirjenja ter inspirirajoča moč pesnika je bila sprva blizu pozitivnemu božanstvu, a se je z genijevim spoznanjem lastnih defektov tudi sama vulgarizirala in počlovečila. Proces je potekal vzporedno z estetskimi spremembami: dokler so bile znotraj družbe v ospredju duhovne vrednote, je v umetnosti prevladovala estetika lepega, v kateri je muza lahko predstavljala vzvišen ideal lepote; z demoralizacijo je lépo v estetiki izgubilo totalnost, gŕdo pa je vplivalo na spremembo genija in muze.

Estetsko ozadje

Estetsko polje je od samega začetka razdeljeno na posvetno in sakralno umetnost, kjer je lépo prvotno vzbujalo ugodje, gŕdo pa neugodje. Že stari Grki so stroga pravila harmonije, sorazmerja, enotnosti in celovitosti razumeli kot ideal lepote, a so kljub temu v religiji dopuščali prisotnost grdega (npr. Meduza, Kerber, kiklopi, kentaver, sirene). Razlog za tak odklon je bil v različnih funkcijah lepega oz. grdega: medtem ko je v posvetni umetnosti lépo vzbujalo ugodje, gŕdo pa je poudarjalo užitek ob ugodju, je na področju sakralne umetnosti ugodju služilo le lépo, gŕdo pa je vzbujalo neugodje. Ker gŕdo ni vzbujalo ugodja, je izpadlo iz estetskega polja ter za upravičenje obstoja pridobilo vzgojno-didaktično funkcijo. Ta sistem se je s prihodom krščanstva prenesel na novo religijo, kjer se je funkcija grdega sčasoma razvila v mehanizem zastraševanja in vzbujanja sočutja ob trpljenju ter smrti Kristusa in mučencev.

Ker sta se sakralna in posvetna umetnost razvijali vzporedno ena z drugo, je v času Cerkvene nadvlade družbenega in političnega življenja prišlo do prenosa apologetičnih načel v posvetno umetnost. Z nastopom humanizma se je nato začel v ospredje prebijati človek z razumom, ki je pri pesnikovem geniju razvil zavedanje o lastni nepopolnosti ter moralni pokvarjenosti. Posledice tega spoznanja so vplivale na spremembo estetike, ki se je kot têrmin uveljavila šele leta 1735, ko je Baumgarten objavil *Filozofske refleksije pesništva* in s tem prispeval k oblikovanju lepih umetnosti.

V (pred)romantiki je v družbi prišlo do velikih sprememb. Človek je postajal vse bolj ločen od svobodne narave, kar je vplivalo na njegov estetski vrednostni sistem. V začetku druge polovice 19. stoletja so bili v umetnosti estetski pojavi že precej drugačni od tradicionalnih. Na tem ozadju je Rosenkranz leta 1853 izdal monografijo *Estetika grdega*, kjer je estetsko polje opredelil tako, da je umetniško gŕdo obravnaval kot del estetike, s čimer gŕdo ni več vzbujalo klasičnega neugodja, temveč užitek ob neugodju. Istočasno je Baudelaire v

Rožah zla (1857) predstavil novo lepoto, ki je v ospredje postavljala skrivnostnost, sanje, nejasnost, sentimentalnost, strasti in gŕdo, s katerim je moderna estetika začela detabuizacijo moralno in družbeno občutljivih vsebin.

Koncepti francoske moderne

V francoski umetnosti se je okoli 1830 pojavil realizem. Romantična vznesenost, zasanjanost in lepa estetika so postale preživete kvalitete minulega časa, ki so potrebovale sistemsko prenovitev. V ospredje so prišli realistični prikazi s têmo, prahom in dimom obdane empirične stvarnosti, v kateri so bili ljudje obsojeni na izčrpanost in bedo, socialno-razredni boji pa so avtorje, skupaj z ukinjanjem narave kot ideala prihodnosti ter krizo humanizma, vodili v bivanjski absurd in eksistenčno krizo.

Posledica človekove nepripravljenosti na nenadni družbeni »napredek« je bil kaos. Človek je ostal brez posluha za naravo, Boga, duhovnost in romantično ljubezen, hkrati pa mu je postal tuj tudi tradicionalni okus za lépo. Kvalitete starega sveta so nadomestile podobe mesta z motečim hrupnim nemirom, večja ekonomska odvisnost, rojstvo »boga kapitala«, telesnost, čutna hladnost (prostitutk) ter estetika grdega (Rosenkranz) oziroma nova lepota (Baudelaire).

Ob tem padcu tradicionalnih družbenih vrednot je prišlo do radikalnega preloma s tradicijo. Moderni družbi, ki je temeljila na interesnem ugajanju, so kljubovali *prekleti pesniki*, za katere je značilno, da so:

- liriko postavili nad ostale pesniške vrste in literarne zvrti ter jo osamili,
- razvili bolj kritično in neposrednejšo pesniško dikcijo,
- prenovili estetiko, kjer so se formalistični kriteriji, ugodje ob lepem, vitalizem in veselje umaknili moderni sproščenosti, ugodju ob grdem, melanholiji, svetobolju in resignaciji,
- s smrtjo Boga, Ničem in spleenom svoje poetike utemeljili na novi lepoti, umetnih sanjah ter konceptih genija in (pre)nov(ljen)ih različic muze.

Genij kot ustvarjalna moč

Kant je leta 1790 v *Kritiki razsodne moči* postavil trditev, da je umetnik hkrati opazovalec narave in avtor: prvi za motrenje naravnih lepih objektov potrebuje okus (reflektirajočo estetsko razsodno moč), s katerim presoja, ali nekaj vzbuja (ne)ugodje, drugi pa za oblikovanje lepih objektov, ki so rezultat lepe predstave o naravnih lepih objektih, potrebuje genija z izhodiščem v antični inspiracijski teoriji. S tem je umetnik prevzel vlogo kreatorja, stvarnika imaginarnega sveta, ki temelji na empirični resničnosti.

V obdobju francoske moderne pa s smrtjo Boga in s človekovo ločitvijo od narave tudi genij kot medij med pesnikom in lirskim subjektom ni mogel obdržati funkcije romantičnega kreatorja. Nemorala, Nič in spleen so ga

oslabili ter mu odvzeli nekdanjo vzvišenost, tako da je kot ustvarjalna moč lahko obstal le, če se je prilagodil okoliščinam in se vulgariziral, kar pa je lahko dosegel skozi novo lepoto.

Moderni pesniški genij je tako skozi demistifikacijo našel svoj izvor v spleenu, ki je avtorjem s halucinogeni omogočal gradnjo (le še) umetnih sanj, skozi katere so se s kemično vzbujenim navdihom približali umetnemu Raju, umetnemu Bogu in umetnemu Idealu.

Muza kot objekt vznemirjenja ter inspirirajoča moč

Sprememba genija se poleg ostalih modernih pojavov pozna tudi pri muzi kot pesnikovem ustvarjalnem navdihu. Njen koncept v moderni ni več tako enostaven in enoznačen kot prej: teorija nam na ozadju sprememb omogoča tipološko klasifikacijo na romantično,[1] novoromantično, moderno in anti-muzo.[2]

Za romantično in novoromantično muzo je značilno, da sta povezani z metafizičnim svetom, moderna in anti-muza pa v ospredje postavljata človeške specifike, čeprav je povezava z metafizičnim še mogoča.

Temeljne poteze romantične muze se kažejo skozi duhovno ljubezen in pripisane božanske atribute.

Novoromantična muza je utemeljena na erotični čutnosti, strasti, poželenju in sli, hkrati pa (lahko) lirskemu subjektu nadomešča izginulega/mrtvega Boga.

Moderna muza lirski subjekt privlači s svojo fizično in/ali duhovno grdoto, negativnimi lastnostmi, ki so tradicionalno vzbujale nelagodje in celo odpor, v obdobju moderne pa so v sklopu sprememb v posamezniku in družbi kot elementi modernega, novega[3] in posebnega zavzele mesto vzvišenega.

Z anti-muzo kot *femme fatale* se patološka privlačnost poglobi in preide v skrajne razsežnosti: mortifikacijo, mazohizem in fatalnost. Lirski subjekt se je na ozadju spolnega nagona (libida) za erotično-čutno bližino svoje muze pripravljen odreči tako telesnemu kot duhovnemu ugodju. Čeprav je zaradi strasti, poželenja in sle pogosto ponižan, v odnos vstopa zavestno, kljub usodnosti v njem vztraja ter čuti mazohistični užitek.[4]

Genij in muza slovenskih modernih pesnikov: Cankar in Župančič

Vplivi literarnega dogajanja v Franciji so postopoma prešli v avstrijsko-nemške dežele (npr. Berlin, München, Dunaj), kjer so se v obdobju *fin-de-siècla* na ozadju tamkajšnjih družbeno-političnih razmer razvile specifične oblike moderne estetike, ki je v dunajski moderni temeljila na konceptih dolgčasa, nervoze in samote. Ker so bili Slovenci tesno povezani z avstrijsko prestolnico, so estetske spremembe vplivale tudi na slovenske pesnike. Cankar in Župančič sta se z njimi seznanila med bivanjem na Dunaju ter jih v skladu z lastnimi prepričanji in tedanjim družbeno-političnim dogajanjem v Sloveniji razvila v dekadenčno estetiko (Cankar, Župančič) in prenovitveno estetiko (Župančič).

Ivan Cankar

Cankar je svojega genija utemeljil na kultu sanj in v njem združil ustvarjajočo lastnost ter najvišje ustvarjalne sposobnosti. Njegovo izhodišče je bila dekadenčna estetika, ki je izvirala iz zmožnosti in želje po grešenju (1968, 92) oz. iz greha, ki je Cankarju že sam po sebi predstavljal tolažbo, mir, krepost in lepoto (prav tam, 93).

Iz takega sanjajoče-grešnega genija se je pri pesniku razvila muza, ki je v osmi pesmi *Helene* (1902) še vedno nosilka nadčloveškega, lepega, čistega in brezmadežnega, kot božja spremljevalka pa predstavlja neposreden stik z Bogom, ki ga je človek izgubil z izvirnim grehom. Ob romantični podobi se s tem, ko muza zapusti lirski subjekt in v njem vzbudi hrepenenje, že kaže prehod v novoromantično prenovitev.

V šesti pesmi *Helene* (1899) pride do zamenjave simbolov čaščenja: muza po tem, ko se izkaže, da je oltar zapuščen, prevzame vlogo boginje, kar povzroči ponovno razsvetlitev oltarja ter zvok orgel. Novoromantična čutnost lirski subjekt po eni strani pomiri, »Objamem in poljubim te, / da v mehkih rokah tvojih / ugasne ta pekoča strast, / ta ogenj v prsih mojih …« (1967, 20), po drugi strani pa v njem poustvari glas dotlej zamolčane anti-muze: »Klečíte in molíte, /…/ molíte in trpíte …« (prav tam, 21)

Anti-muza se najbolj ilustrativno kaže v peti pesmi *Dunajskih večerov* (1902), kjer lirski subjekt svoje muze ne časti kot boginjo, temveč kot nosilko božanskega: »To je tempelj njen, jaz klečim pred njó.« (prav tam, 57) Zavedanje svoje podrejenosti in njene fatalnosti se kaže že med opisovanjem njenih karakteristik, ko ugodje vzbujajoče podobje (njeno golo belo telo kipi in trepeta, obdaja ga skrivnostna bleščeča tančica, na njene polne rame padajo črni lasje) skozi čutnost (strast, poželenje, pohota) preide v podobje negativnega občutja. Oko, ki je nekoč kot primerjani člen zvezdam imelo status vzvišenosti, se skozi čutnost vulgarizira ter

- s predikatoma poželjivo in mokro blešči kot oster nož (opozorilo na nevarnost),
- s predikatom pohotno prevzame vlogo zajedavca (nevarnost), ki se okorišča z gostiteljevim srcem (ljubezen) in dušo (krščanska duhovna entiteta): »njeno okó, poželjivo in mokro / bleščí se kot brušen nož. // In v dušo kipečo in v srca dnò / sesá se mi njeno pohotno okó« (prav tam).

Namesto da bi lirski subjekt skušal svojo eksistenco zaščititi, se prostovoljno in zavestno prepusti usodnemu (patogenemu) stanju: »v bolestnem razkošju teló mi trepeče, / v objem se mi dvigajo roke drhteče … / Glej v prahu nesvesten kleči pred teboj / in ljubi in moli te suženj tvoj – / Venus, Venus!« (prav tam). Ponižan na stopnjo sužnja, lirski subjekt, kot v transu, časti tako muzo v prispodobi gospodarice (domine) kot njen tempelj. Njegov klic »Venus, Venus!« aludira na venerin griček (*mons pubis*) ter mu predstavlja vrh templja. V prvi izdaji *Erotike* (1899) se pesem nadaljuje v prikaz spolnega akta, ki pa ga lirski subjekt doživlja drugače od pričakovanj, saj je, po Cankarjevem razumevanju dekadenčne estetike, hrepenenje po grehu lepše od greha samega:

- noč postane brezupna, obsojena na večno odsotnost sonca,
- črne in ledene roke muze prevzamejo podobo opolzkih in mokrih kač

(izvirni greh), ki drsijo po subjektovih licih,
- hladno telo muze se dotika subjektovih udov, zaradi česar ta začuti močan odpor (v srcu se pojavita strah in stud).

Ob zgornjih tipih, se v *šesti pesmi Dunajskih večerov (1899)* pojavi tudi moderna muza. Pesem opisuje srečanje med lirskim subjektom in prostitutko z dolgimi lasmi ter golimi, belimi rokami, na katerih izstopajo tenke, modre žile. Muza s polzaprtimi, velikimi, temno obrobljenimi očmi leži na divanu in glavo naslanja na majhno rdečo blazino. Ko subjekt vstopi v prostor, ga boječe pogleda, se mu prisilno nasmehne in se obrne k steni. Lirski subjekt ob tem občuti nervozo in nezadovoljstvo. Preko nehotenih spominov, ki jih primerja z dotikanjem mrzlih in mokrih rok, se vrača v preteklost, ko so bili med njima še prisotni naklonjenost, hrepenenje in strast. Ob streznitvi nato prvič opazi, da je muza bolna:
- njen obraz je rumenkasto bled (vzrok za zlatenico so lahko različne spolne bolezni, ki vplivajo na jetra, npr. hepatitis) in upadel (vzroka sta strast in razuzdano življenje);
- njene oči so globoke, meglene, utrujene in polne sramu;
- njeno telo je »zoprno« mehko in opolzko (vzroka sta fizična neaktivnost in potênje);
- njeni lasje so mokri in težki (vzroka sta dolgotrajno neumivanje las in potênje);
- njen glas je tih, boječ, izčrpan in ustvarja napol udušene vzdihe.

Odhod lirskega subjekta je enak prihodu: kaže njegovo aktivnost ter pasivnost muze, ki je zaradi življenjskih okoliščin čustveno in čutno otopela. Razlog, zakaj še vedno govorimo o moderni muzi, je, da lirski subjekt z obiskom bolne muze, kljub vidnim bolezenskim znakom, kaže patogeno željo po njeni bližini. Odpor in neizrečeni čutni interes sta zgolj posledica zavrnitve, zaradi katere se subjekt znotraj patriarhalne družbe počuti ponižanega: prostitutke ne želi sprejeti kot anti-muzo.

Oton Župančič

Župančičev genij je bil potomec Aristotelovega gradbenika in Kantovega kreatorja. Čeprav se je začel razvijati že v dekadentni fazi, se je razvil šele, ko je pesnik po izidu *Čaše opojnosti* zavrnil »dunajsko opojnost in dekadentsko nervoznost« (1989, 14) ter se odmaknil od »zadimljenih in onemoglih sanj« (prav tam, 83), s čimer je genija začel čistiti »z alkoholom impregniranih in z nikotinom ožlindranih živcev« (prav tam, 39) ter ga usmeril k naravi, resnici in svobodi. S tem je genij zopet postal kreator ter vzpostavil povezavo med empirično resničnostjo in pesnikovimi čutnimi zaznavami, čustvenim odzivom, razumom in domišljijsko-idejnim svetom. Ponovni dvig na raven božanske entitete mu je omogočil varno poglabljanje v avtorjevo duševnost, od koder se je nato, ko je našel, kar je iskal, brez negativnih posledic vrnil v izhodišče in s seboj prinesel skrivnosti nove lepote (Baudelaire).

Če je genij tista pesniška specifika, ki opredeljuje pesnika od znotraj, pa pojav muze kot navdiha, ki ga vzbuja objekt vznemirjenja, vpliva na pesnika iz zunanjega sveta. Kot dediščina prejšnjih obdobij se v *Himni* pojavi

romantična muza, ki jo lirski subjekt postavi v stanje pred izvirnim grehom in jo obda z atributi lepote, čistosti, svetósti, jasnosti in prvotne nedolžnosti: njena življenjska pot je bila zato svetla ter brez zmot in padca, s katerimi je bil po Adamu in Evi zaznamovan človek.

Novoromantična muza se pojavi v pesmi *Bila si mi posoda vse svetosti*, kjer lirski subjekt muzo poveže z božansko naravo, ko jo imenuje »posoda svetósti«, katero napolni s svojimi mladostnimi sanjami, jo obda s čarobnim cvetjem ter postavi na oltar. Preko aluzije na molitev, klečanje, darovanje ali žrtvovanje vzpostavi prehod muze v božanstvo. Če bi se karakterizacija na tej točki končala, bi še vedno govorili o romantični muzi, a pride v nadaljevanju do ključnega preobrata. Lirski subjekt namreč prikrito trepeta in hrepeni po čutni združitvi z objektom čaščenja, kar romantično muzo razvije v novoromantično prenovitev. Ker ima čutnost zmožnost, da vzbudi močan užitek ob fizičnem stiku, je muzina zavrnitev za lirski subjekt hujša kot pri duhovni ljubezni. Posledica zavrnitve se, pri še vedno romantičnem subjektu, kaže kot konflikt med idealom in resničnostjo, ki je prikazan skozi desakralizacijo obrednega instrumentarija: »Nekdo je sveti žrtvenik oskrunil, / nekdo je v jasno tekočino pljunil, / prelila se iz čaše je srebrne, / ugasnil je lestencev žar …« (1956, 71).

V nasprotju z (novo)romantično ima moderna muza več človeških lastnosti. V pesmi *Rendez – vous* se kot delavka močno oddalji od plemenite boginje: postavljena je v mestno hišo z zamazanimi okni, za katerimi se stara v žalosti in bedi. Lirski subjekt se boji resnega odnosa, s katerim bi dopustil možnost za bolečo zavrnitev,[5] a se je zaradi vzbujene strasti in poželenja pripravljen z muzo predati enkratnemu spolnemu odnosu (moderna hipnost trenutkov): »Čuj zlobnih demonov sopihanje! / Glej krute, železne roke! / Njih sence hite čez oboke / in grabijo, v teme globoke / prestrašeno deklico vabijo. // Margareta – delavka – mene je strah! / Vse ure tvoje meglene, / vse kletve še neporojene / gneto se ta hip okrog mene / in tišče in duše in me davijo. /…/ Ljubiva nocoj se, ljubiva! / Kaj mar nama sreča je kriva!« (prav tam, 46). Nemoralnost dejanja, s katerim muza nase prevzame greh, je v nadaljevanju pesmi prikazana skozi demonizacijo noči: »Poglej, kak oblake obliva / ugaslega sonca glorija« (prav tam). Pojav – pri katerem so oblaki obžarjeni s temo, namesto s svetlobo – napove negativno prihodnost in uresničitev subjektovih strahov. Ker pa ta tokrat bolečino zavestno sprejme, moderna muza že začne prehajati v anti-muzo.

Za anti-muzo je značilna usodna moč, s katero nadvladuje subjekt in ga z njegovo zavestno privolitvijo vodi v pogubo. V *Pali zvezdi* lirski subjekt svojo srečo namesto Bogu, ki simbolizira gotovost in notranji mir, prepusti muzi, ki s subjektovim dovoljenjem, da se sme po želji igrati z njegovo usodo, predstavlja negotovost in nemir. S tem, ko je lirski subjekt svojo usodo predal čutni muzi, se odpira možnost njegove pogube: »Pala zvezda v črni noči z neba, / pala zvezda ljubici v naročje, / zlata zvezda, zvezda moje sreče. / Rajši hočem, da je v tvojem krilu, / nego da je v samih rokah božjih – / poigraj se ž njo po volji, draga!« (prav tam, 302).

Opombe

1 Klasični primer romantične muze je Beatrice v Dantejevi *Božanski komediji* (*La divina commedia*), ohranja pa se še v posameznih pesmih iz druge polovice 19. stoletja in obdobja *fin-de-siècla*.

2 Koncept anti-muze se je pojavil že v prejšnjih literarno-zgodovinskih obdobjih, vendar se je zaradi spremenjenih duhovno-družbenih razmer dokončno razvil in uveljavil šele v obdobju moderne.

3 Čeprav negativne lastnosti muze v preteklosti niso bile priljubljen predmet pesniških upodobitev, se kljub temu že pred moderno pojavljajo v različnih kontekstih in z različnimi nameni. Shakespeare je npr. že leta 1609 v sonetu 130 svojo muzo prikazal z negativnimi lastnostmi, ki jih po Baudelairu in novi lepoti pripisujemo moderni muzi.

4 Novoromantična muza se lahko pojavi šele s smrtjo Boga, moderna in anti-muza pa kljub posamičnim orisom v preteklih obdobjih z moderno prekonceptualizacijo estetskega užitka oziroma učinka estetskega doživetja.

5 Slutnja o pogubni prihodnosti v lirskem subjektu vzbuja nemir in tesnobo.

Literatura

Cankar, I., 1967, *Zbrano delo – Prva knjiga*, prip. France Bernik, Ljubljana: DZS. Zbirka: Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev.

Cankar, I., 1967, *Zbrano delo – Druga knjiga*. prip. France Bernik, Ljubljana: DZS. Zbirka: Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev.

Kusterle, J., 2022, *Estetika grdega v slovenski moderni poeziji*, Doktorska disertacija, Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Podiplomska šola ZRC SAZU.

Župančič, O., 1956, *Zbrano delo – Prva knjiga*, ur. Josip Vidmar in Dušan Pirjevec, Ljubljana: DZS. Zbirka: Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev.

Župančič, O., 1989, *Zbrano delo – Enajsta knjiga*, prip. Jože Mahnič, Ljubljana: Državna založba Slovenije. Zbirka: Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev.

Dr. Edvard Kovač

Bosna kot dežela herezije

Odkar je češki filozof Jan Patočka napisal znamenito knjigo *Heretični eseji zgodovine filozofije*, je pojem herezije postal zelo pozitiven. Razmišljati heretično je začelo pomeniti biti svoboden, izstopiti iz danih okvirjev in se smelo podati v nova obzorja. Res je, da je pri Patočki ideja herezije nosila reminiscence nekega drugega Jana, Jana Husa in njegovega reformističnega gibanja. Toda husitsko gibanje iz 15. stoletja ni bila zgodba o uspehu in se je tragično končalo. In obratno, zgodbe sobivanja heretičnih pogledov v Bosni so pogosto uspele. Prav zato je bilo ljubosumje nekaterih na Bosno izjemno veliko in je zato tudi vodilo v 20. stoletju v katastrofalno vojno. Vendar upajmo, da je bila ta katastrofa zadnja in da so bile silnice strpnosti, dobrih sosedskih odnosov in prijateljske pomoči tolikšne, da bodo ponovno zaživele in da bo Bosna znova simbol sožitja zelo različnih pogledov na življenje.

Vsekakor pa ostaja izziv, kako razumeti to zagonetno bosansko toleranco do heretičnih pogledov. Kot vemo, je od 12. stoletja naprej iz Bolgarije prihajalo v Bosno versko gibanje »bogomilov«, ki ga primerjamo s katari. Ni šlo toliko za vzpostavljanje nekega novega verstva, ampak bolj za duhovno gibanje, ki ga poudarjajo skromnost, uboštvo, bratstvo vseh ljudi in nematerialnost. Zanimivo je, da papeži v Bosno niso pošiljali prenapetih dominikancev, ampak duhovne sinove svetega Frančiška. To dejstvo razloži, zakaj se v Bosni ni razvila stroga inkvizicija. Bogomili so v frančiškanih prepoznali svoje, saj so bili tudi oni skromni, brez prave hierarhije, hkrati pa bratsko zelo povezani med seboj in z vsemi ljudmi.

Prav to je bilo odločilno ob prihodu Otomanovih v Bosno. Del bogomilov je sprejel islam, preostali pa so se preko fratrov ali bratov, kot še danes imenujejo bosanske frančiškane, spet vključili v katoličtvo. Fratri so zato postali simbol krčanske Bosne in so imeli zelo dobre odnose z muslimani, čeprav moramo priznati, da so tudi oni večkrat prestali mučeništvo. Znano je, da so vse krščanske vernike, tudi pravoslavne Srbe, branili pri carigrajskem sultanu. Te dogodke čudovito opisuje nobelovec Ivo Andrič v *Fratarskih pričah* in tudi v zgodovinskih kronikah *Na Drini čuprija* in *Travniška kronika*.

Na splošno bi lahko rekli, da je med različnimi verstvi vladala velika strpnost. Če že ni bilo vedno simbioze, pa je obveljalo načelo dobrih sosedskih odnosov. Prav to opazimo v arhitekturi mestnega jedra Sarajeva, kjer se katoliška katedrala skorajda dotika pravoslavne »saborne crkve«, čudovitih džamij, sefardske in aškenaške sinagoge. Opazimo, da so ideološki pojmi v Bosni vidno stopili v ozadje, sama doktrina in tudi verska praksa sta bili vedno nekoliko ohlapni. Toda nekaj je do nedavnega ostalo temeljno in tudi sveto. To je bilo vzajemno spoštovanje tradicije drug drugega. Prijateljstvo je moralo ostati navkljub vsej religiozni raznolikosti. Zato so se tudi drugače verni vzdržali dela, ko so sosedje praznovali, gospe so pekle kolače za vse. Ljudje so

se obiskovali in se veselili drug drugega, čeprav sami niso praznovali. Lahko bi rekli, da je bila temeljna ali povezujoča religija dobro sosedstvo in prijateljstvo. V tem smislu je bil v socialistični Jugoslaviji heretičen celo bosanski marksizem. V 70. letih se je oddaljil od trdega dialektičnega materializma in preko sociologa Esada Cimića zagovarjal strpni marksistični humanizem.

Ko govorimo o zadnji balkanski vojni, mislimo na grozote, ki jih simbolizira Srebrenica. Prav je tako. Toda premalo govorimo o »etnocidu« bosanske kulture. Ne gre samo za to, da so skrajneži uničili čudovite džamije, ki so bile pod zaščito UNESCA, ubili nekaj fratrov kot simbolov bosanskega sožitja ter požgali marsikatero vas. Ljudje, ki so prišli od zunaj, so se začeli proglašati za patriote. Začeli so uničevati tudi muslimanski humanizem, katerega simbol je bil pisatelj Meša Selimovič. V ta bosanski islam so z zaupanjem zrle države v zahodni Evropi, upajoč, da bi se iz tega živega muslimanskega humanizma ponovno prerodila andaluzijska tradicija, ki je drugod po Evropi zamrla. Genocid nad bosanskim muslimanskim prebivalstvom je v veliki meri pokončal to lepo izročilo. Muslimani so se preimenovali v »Bošnjake«. Da bi se ohranili pri življenju, so sprejeli vojaško pomoč džihadistov. Tudi Savdska Arabija je začela izrabljati svojo humanitarno pomoč. Bosno je posejala z mošejami, ki ne spoštujejo več bosanske arhitekturne tradicije.

Na drugi strani so katoliški škofje želeli uveljaviti svojo hierarhično moč in se zapletli v spore s frančiškanskimi fratri, ki spadajo h kulturni identiteti Bosne. Te rane še danes niso zaceljene. Tudi Srbsko pravoslavno prebivalstvo, ki je slovelo po gostoljubnosti, se je sčasoma militariziralo. Še danes opažamo, kako težko se srbska Republika Bosna povezuje z ostalo Bosno.

Ob tem je Sarajevska Haggadah postala svetovno znana. To je čudovito ilustrirani judovski molitvenik iz 15. stoletja, ki so ga sefardski Judje iz Španije prinesli v Bosno. Vendar je tudi ta izjemna knjiga do neke mere heretična, saj vsebuje podobe ljudi in celo njihovih obrazov, kar pa je pri ortodoksnih Judih strogo prepovedano. Toda te živahne judovske skupnosti v Sarajevu ni več. Ko sem jo pred nekaj leti obiskal, še vedno niso imeli stalnega rabina in njihov arhiv je še vedno hranila sinagoga v Trstu.

Naj sklenem. Bosna poučuje nas in vse »Bosne« po svetu, da v vsaki kulturi in religiji obstajajo nastavki za globoki humanizem, ki je sposoben graditi strpne in prijateljske sosedske odnose. Ne gre za stapljanje večjega števila narodov in kultur v eno samo, tudi ne za pozabljanje različnih tradicij. V Jugoslaviji in v posovjetski Rusiji smo videli, da takšne težnje sprožijo vojno. Kadar hoče katera koli etična skupnost dominirati, razvije hegemonijo. Iz tega se sproži nasilje. Toda dolgo obdobje sožitja ali vsaj sobivanja štirih kultur v Bosni daje slutiti, da je temelj mirnega sobivanja mogoče obuditi. Prav bosanska pisateljska imena, med katerimi najdemo npr. romanopisca Dževada Karahasana in filozofa fra Mileta Babića, kažejo na to, da izjemna literatura v Bosni in Hercegovini ni usahnila. Sodobni ustvarjalci prebujajo izzivajoče humanistične misli, ki se bodo vsem nacionalizmom vedno zdele heretične.

Aleš Maver

Ukrajina od igre prestolov do vojne za samostojnost

Izid: **februar 2023**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Uredila: **Saška Ocvirk**

Kaj je Ukrajina in kdo so Ukrajinci?

Kot bom skušal v pričujoči knjigi še pokazati, je ruski voditelj Vladimir Putin v odnosu do Ukrajine in Ukrajincev naredil veliko napak. Če ne bi imele tako tragičnih posledic, bi jim človek rekel začetniške. Eden stranskih učinkov lomastenja njegovega režima po sosednji državi pa je kljub vsemu tudi ta, da bo od februarja leta 2022 težko zamenjati Ukrajino z Rusijo in Ukrajince z Rusi. Pred tem se je omenjeno namreč še vedno dogajalo. Celo v Sloveniji. Zgolj pogled na zemljevid bi morda kazal v povsem drugo smer. Na njem namreč ugotovimo, da je Ukrajina po površini največja država, kar jih leži zgolj v Evropi. V svojih mednarodno priznanih mejah, ki jih skuša ruski režim na vse pretege spremeniti, se razteza na več kot 600 tisoč kvadratnih kilometrih. Na njih je pred začetkom vojne, ki je milijone Ukrajincev pognala v tujino, živelo spodobnih dobrih štirideset milijonov ljudi. Med njimi se jih je ob zadnjem popisu prebivalstva, ko so o narodni pripadnosti spraševali (sicer že leta 2001), velika večina, skoraj štiri petine, opredelila za Ukrajince. S tem Ukrajina ni samo največja evropska država, temveč so Ukrajinci hkrati eden največjih evropskih narodov. Zlasti če upoštevamo, da jih še nekaj milijonov živi zunaj matične države. Kako je torej mogoče, da je vsaj pred začetkom ruske agresije v začetku leta 2022 obstajala glede njihove istovetnosti in istovetnosti ukrajinske države takšna negotovost?

Najpreprostejši razlog je moč videti v okoliščini, ki je Slovencem dobro znana. Ukrajina se je kot samostojna država na evropski in svetovni zemljevid vpisala sorazmerno pozno. Neodvisnost je istoimenska sovjetska republika namreč razglasila 24. avgusta leta 1991, skoraj natančno dva meseca za Slovenijo. Drugače kot Slovenija je Ukrajina, kot bomo videli na naslednjih straneh pričujoče knjige, sicer že nastopila kariero samostojne države ob koncu prve svetovne vojne. Toda ta poskus se ni posrečil.

Seveda pa v Evropi obstajajo številne enako mlade države kot Ukrajina. Kljub temu se ne dogaja, da bi Hrvate, Litovce, Estonce ali celo Slovence množično tlačili v isti koš, recimo s Srbi, Poljaki, Finci ali Avstrijci. Največ, kar se lahko zgodi, je, da namesto slovenske ob uspehu kakšnega slovenskega športnika zaplapola slovaška zastava. Razlog, da so bili Ukrajinci za toliko

ljudi še včeraj preprosto Rusi, se bo torej skrival še kje drugje.

Lahko rečemo, da Ukrajino močno zaznamuje njena zemljepisna lega. Že samo ime dežele naj bi po daleč najbolj razširjeni razlagi pomenilo pokrajina ob meji. Na moč podoben pomen ima slovenski pojem krajina. Poleg tega, da se skriva v imenu osrednje slovenske dežele Kranjske (kot Štajercu mi gre takšna oznaka sicer težko z jezika), smo si iz zgodovine najbolj zapomnili Vojno krajino ob meji z Osmani ali po domače Turki. V novejšem času so si žalostno slavo zagotovile še različne »krajine« kot posledica vojne na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini. Da je Ukrajina na meji, samo po sebi spet ni nič posebnega. V zadnjih desetletjih je postalo celo modno, da se različna okolja razglašajo za mejna in s tem za mostove med različnimi zemljepisnimi območji in kulturami. Med Grčijo na jugu in Poljsko ter Ukrajino na severu praktično ni današnje države, ki se ne bi vsaj v kakšnem smislu razglašala za območja ob meji. Tudi o slovenski zgodovini radi govorimo kot o preteklosti »na stičišču svetov« ali o čem podobnem. V preteklosti je bil morda bolj v ospredju vidik, da dežela na meji »brani« določeno obliko kulture. Danes je kajpak prej trendovsko govoriti o povezovalni vlogi območij med dvema svetovoma.

Tak mejni položaj Ukrajini ni dal samo njenega imena, marveč je v resnici ključno oblikoval njeno preteklost (in oblikuje sedanjost). Kot pravi v ZDA delujoči ukrajinski zgodovinar Serhii Plokhy, gre zlasti za lego na dveh mejah. Prva je povezana z naravnimi zemljepisnimi danostmi. Po današnji Ukrajini poteka meja med evrazijskimi stepami na jugu in vzhodnoevropskimi travnatimi in gozdnatimi območji na severu. Ista meja je dolgo pomenila tudi povezavo med nomadskim načinom življenja in prostorom, kjer so bili ljudje stalno naseljeni. Kozaki, ki igrajo tako izrazito vlogo za zgodovinsko samozavest današnjih Ukrajincev, so se razmahnili ravno na tej meji. Tudi večina frontne črte v trenutni ruski vojni zoper Ukrajino poteka ob njej. Dolgo je pomenila stepa hkrati razmejitev med krščanstvom in islamom.

V kulturnem smislu je osrednja danost ozemlja Ukrajine, da sta se tukaj stikala zahodna in vzhodna oblika krščanske vere. Večina prebivalcev ukrajinskih zgodovinskih dežel je sicer vseskozi pripadala vzhodnemu krščanstvu, vendar je bil vpliv katolištva zelo pomemben in se je kazal na različne načine. Za današnjo sorazmerno nevidnost Ukrajine in Ukrajincev pa je omenjena prehodnost vsaj od novega veka naprej zaslužna še v enem smislu.

Ker je bila na kulturni meji, se je Ukrajina znašla v sendviču med dvema sosednjima silama, ki sta zastopali vsaka svojo stran ločnice. Katoliški ali

zahodni vpliv v ukrajinski zgodovini najbolj predstavlja Poljska, pravoslavni ali vzhodni pa državne tvorbe na območju današnje Rusije, ki so v zgodnjem novem veku »napredovale« v ruski imperij. V 20. in 21. stoletju se je, kot bo še velikokrat razvidno, rusko-ukrajinski odnos za Ukrajince razvil v temeljno vprašanje za njihovo samostojno prihodnost. Toda vse do konca druge svetovne vojne njihovo razmerje do Poljakov ni bilo manj napeto in polno protislovij. Tako so se pripadniki drugega največjega vzhodnoslovanskega naroda skoraj utopili med močnima sosedama. Ne Poljaki ne Rusi jim večino časa pač niso puščali prostora za samostojen narodni razvoj. Poljska politika si je zares premislila šele potem, ko so morali Poljaki sami skoraj pol stoletja preživeti pod sovjetsko peto po drugi svetovni vojni. Takrat so se zavedeli, da je v Ukrajincih bolje imeti naklonjene sosede kot nezadovoljne podanike. Rusko politiko omenjeni premislek žal šele čaka.

Predvsem zaradi ujetosti med dve mogočni sosedi se je lahko zgodilo, da sta velika Ukrajina in ne ravno majhen ukrajinski narod v očeh širše svetovne javnosti obtičala v senci ogromne Rusije in z zgodovino nabite Poljske. Zadeva se je lahko zelo počasi začela spreminjati šele, ko je Ukrajina leta 1991 postala neodvisna država. Večji pospešek pa je prepoznavnost dežele v belem svetu pridobila šele z demokratičnima revolucijama leta 2004 in leta 2013 ter 2014. Za največ reklame za od Rusije ločeno Ukrajino pa je, kot že v začetku omenjeno, poskrbel kar Vladimir Putin s svojim nasilnim stegovanjem rok po njej.

Kot večina podobnih del bo pričujoča knjižica z zgodovino Ukrajine razumela preteklost ozemlja, na katerem se razteza dežela, ki je leta 1991 postala neodvisna. Govorci ukrajinščine vsega tega velikega območja niso poselili istočasno. Prav zaradi sorazmerno izrazite meje s stepo so se na današnjem jugu in vzhodu države v glavnem naselili bistveno pozneje kot severno od meje. Toda od začetka 19. stoletja so praktično na celotnem ozemlju današnje Ukrajine predstavljali večino prebivalstva. Izjema je zlasti polotok Krim, ki pa je posebna zgodba še v mnogih drugih ozirih. Čeprav bomo tu in tam omenjali tudi Ukrajince zunaj meja današnje Ukrajine, ti ne bodo v ospredju besedila. Res so se že v času ruskega imperija in še bolj v obdobju Sovjetske zveze raztepli po veliki večini sovjetskih republik, a so tam praviloma ohranili zavest o izvoru, ne pa ukrajinskega jezika. Danes v največji možni meri govorijo rusko. Zlasti velike skupnosti, ki se opredeljujejo kot Ukrajinci, najdemo sicer v sami Rusiji in Kazahstanu. Praviloma rusko govoreči so hkrati Ukrajinci v nekdanji pokrajini Besarabiji, ki formalno pripada državi Moldaviji, a je na njenem ozemlju marionetna državna tvorba, imenovana Pridnestrje ali Transnistrija. Povsem drugačna zgodba kot Ukrajinci v nekdanji Sovjetski zvezi so tisti njihovi rojaki, ki so se podobno kot Slovenci s trebuhom za kruhom odpravili čez veliko lužo. Znane in pomembne skupnosti so predvsem tiste v Kanadi, Združenih državah Amerike ali v Argentini. Kanadčani ukrajinskega rodu tvorijo velik del prebivalstva v zahodni, prerijski Kanadi. Mnogi so ohranili močno ukrajinsko narodno zavest in so še danes velika opora matični državi. Značilen primer je iz priljubljene serije Vikingi znana kanadska igralka Katheryn Winnick, ki se je leta 1977 rodila ukrajinskima staršema v provinci Ontario in je do osmega leta govorila izključno ukrajinsko. Angleščino se je naučila šele pozneje.

Na območju Ukrajine živijo pripadniki številnih neukrajinskih narodov. Žal je pisano podobo največje evropske države močno zredčilo krvavo dogajanje v 20. stoletju. Tako so ob Ukrajincih zdaj številčno daleč najpomembnejši Rusi. Glede na zadnji popis prebivalstva iz leta 2001, kjer so o tem spraševali, je bil Rus vsak šesti prebivalec države, kar je pomenilo več kot sedem milijonov ljudi. O ruski navzočnosti in vplivu ruskega jezika bo več govora že v naslednjem razdelku. V zgodovini je bilo zlasti v zahodni in srednji Ukrajini vedno veliko Poljakov. V največjih mestih na zahodu današnje dežele, recimo v Lvivu, so bili celo v večini. Prav tako je bila poljščina več stoletij jezik glavnine plemiške elite. Po drugi svetovni vojni je morala velika večina Poljakov ozemlje sovjetske Ukrajine zapustiti. Uradno jih je ostalo morda nekaj sto tisoč.

Ob Ukrajincih, Rusih in Poljakih so bili četrta nepogrešljiva skupina v ukrajinski zgodovini Judje. Njihova navzočnost se je začela že zgodaj, razcvetela pa se je v času, ko je bilo območje današnje Ukrajine vključeno v litovsko veliko kneževino in pozneje v Poljsko. Sobivanje med Judi in večinskim ukrajinskim prebivalstvom je bilo resda vse prej kot lahko in so ga večkrat zaznamovali nasilni pogromi. Številna ukrajinska mesta so še daleč v 20. stoletje ohranila judovsko večino prebivalstva, Ukrajina pa je bila tudi eno okolij, v katerih je cvetela judovska kultura v jidišu, posebni judovski različici srednjeveške nemščine. Noben pogrom se kljub velikemu številu žrtev niti od daleč ni mogel primerjati s »končno rešitvijo«, ki je Jude doletela po nemški zasedbi ukrajinskih dežel med drugo svetovno vojno. Po nekaterih podatkih je bila v Ukrajini doma vsaka četrta od približno šestih milijonov žrtev šoe ali holokavsta. Po vojni je v deželi ostalo še precej Judov, ki pa v pogojih sovjetske oblasti seveda niso imeli pravih možnosti za gojenje lastnega kulturnega in zlasti verskega življenja. Zato je bila vseskozi velika želja po odhodu v Izrael ali kam drugam, predvsem v ZDA. Sovjetske oblasti so ta tok dolgo zavirale. V času razpadanja Sovjetske zveze in po njem pa je novo domovino poiskala ogromna večina preostalih ukrajinskih Judov. Če jih je bilo v Ukrajini ob koncu osemdesetih let prejšnjega stoletja še pol milijona, jih je sedaj uradno komaj kakih sto tisoč. O živosti skupnosti vendarle priča dejstvo, da iz nje prihaja sedanji ukrajinski predsednik Volodimir Zelenski. Seznam znanih Judov, doma z območja Ukrajine, je sicer izjemno dolg. V zahodni Ukrajini se je rodil utemeljitelj med vzhodnoevropskimi Judi izjemno priljubljene hasidske različice judovstva Baal Šem Tov (1698–1760). Pisatelj Isaak Babelj (1894–1940) je izhajal iz Odese, komunistični revolucionar in Stalinov tekmec Lev Trocki, ki se je rodil kot Lev Bronštejn (1879–1940), iz južne Ukrajine, prva ženska premierka Izraela Golda Meir (1898–1978) pa iz Kijeva.

Med manjše zgodovinsko pomembne skupnosti na ozemlju države sodijo vsaj še Romuni, Bolgari, Armenci in Grki. Večina pripadnikov teh narodov živi na jugu države, na območju, ki si ga je Rusko carstvo pridobilo ob koncu 18. stoletja. Romuni živijo tudi v ukrajinskem delu pokrajine Bukovine na zahodu. Zgodovinsko pomembnejša je bila na zahodu, predvsem v Galiciji, sočasno vloga Armencev. Nekateri so ostali pripadniki Armenske apostolske cerkve, ki ne priznava papeža, zaradi oblasti katoliških vladarjev nad Galicijo pa jih je veliko sprejelo združitev s Katoliško cerkvijo in so sprejeli duhovno

nadoblast rimskega škofa. Zgodovinska navzočnost grško govorečega življa sega že v čas ustanavljanja grških naselbin ob Črnem morju od 7. stoletja pr. Kr. naprej. Pozneje so tudi Grki poseljevali območja na jugu in vzhodu Ukrajine. Največja skupnost se je skoraj do danes ohranila na širšem območju sedaj žal skoraj popolnoma uničenega Mariupolja, ki je trenutno pod rusko okupacijo. Pomemben pečat so dali Grki vsaj še ukrajinski metropoli Odesi in Krimu. Skoraj popolnoma pa je izginila nekdaj uspešna nemška skupnost v jugovzhodnih predelih. Tvorili so jo v prvi vrsti pripadniki menonitske verske skupnosti, o čemer bo še govor v nadaljevanju. Madžarov je v Ukrajini sicer tudi sorazmerno malo, a predstavljajo pomemben del prebivalstva v pokrajini Zakarpatje na jugozahodu Ukrajine, kjer jih je več kot desetina.

Nazadnje je treba omeniti tisto večinsko muslimansko skupnost, s katero so imeli Ukrajinci v preteklosti največ stikov. Gre za Tatare. Dolga stoletja so jih prebivalci današnje Ukrajine poznali kot sosede z onkraj stepske meje, s katerimi so se spopadali, a z njimi, kot v času kozaških uporov, tudi sodelovali. Njihovo glavno oporišče je bil polotok Krim. Ko je Rusko carstvo Osmanom iztrgalo današnji jugovzhod Ukrajine, so se Tatari znašli v isti državni tvorbi z Ukrajinci. Njihova navzočnost na Krimu je ostala znatna do leta 1944, ko jim je Stalinov sovjetski režim naprtil kolektivno kolaboracijo z Nemci in jih deportiral v srednjo Azijo. Na poti tja so mnogi umrli, ocene se gibljejo od petine do polovice. Ob razpadanju Sovjetske zveze so se začeli preživeli Tatari in njihovi potomci najprej ilegalno vračati na domači otok. Proces vračanja je dobil pospešek po ukrajinski osamosvojitvi in ob ruski zasedbi Krima leta 2014 je bil že vsak njegov osmi prebivalec krimski Tatar.

Ime dežele in ime ljudstva

Po kratkem pregledu skupnosti, ki so dajale in dajejo pečat Ukrajini, se bom vrnil k imenu dežele in njenih ljudi. Nekateri narodi in ljudstva so dali ime pokrajinam, v katerih živijo. A nič manjša ni druga skupina, v kateri so narodi in ljudstva, ki so prevzeli ime dežele, kjer so se naselili. Slovenci in Madžari smo poskrbeli za to, da so bila območja, na katerih smo si ustvarili ognjišča, »prekrščena«. Prejšnja imena posameznih zemljepisnih enot so se umaknila v ozadje. Zelo znana nasprotna zgleda sta Palestina s Palestinci in Makedonija z južnoslovanskimi Makedonci.

Današnji Palestinci, ki so v bistvu v Palestini živeči Arabci, so svoje ime dobili po pokrajini svojega bivanja. Ta se je imenovala Palestina že davno pred njimi. »Krstili« so jo namreč Rimljani, ki so hoteli kaznovati uporne Jude, zaradi česar so dobesedno iz naftalina potegnili starodavno ljudstvo Filistejcev. Teh v rimskih časih že stoletja ni bilo nikjer več, so pa delali sive lase Samsonu in kraljema Savlu ter Davidu.

Zaradi rabe imena Makedonija je bil, kot vemo, cel hudič. Pokrajini, ki je danes razdeljena med Severno Makedonijo, Grčijo in Bolgarijo, so ime dali stari Makedonci. Iz njihovih vrst je izšel Aleksander Veliki. Ko so to območje ob koncu antike začeli poseljevati Slovani, se je nanje prilepilo že obstoječe ime dežele.

Rudy Simone

Aspergerke

Opolnomočenje žensk z aspergerjevim sindromom

Izid: **marec 2023**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Prevedla: **Alenka Čebular**
Uredila: **Saška Ocvirk**

Uvod

Ženske s spektra smo subkultura subkulture. Imamo številna podobna vedenjska čudaštva, izzive, navade, značilnosti in poglede kot moški z aspergerjevim sindromom. Imamo pa tudi nekaj čisto svojih karakteristik. Ne gre toliko za to, da bi se aspergerjev sindrom pri dekletih in ženskah drugače *izrazil*, ampak bolj zato, da ga drugače *zaznavamo* in zato pogosto niti ni prepoznan.

Ob prebiranju del drugih aspergerk, kot so Liane Holliday Willey, Donna Williams ali Mary Newport, postanem neizmerno navdušena, saj se končno lahko prepoznam v drugih ženskah. To je nekaj, česar pred tem nisem (z) mogla. Nikoli se nisem poistovetila s svojimi sošolkami, vrstnicami, še posebej pa ne z medijsko predstavo, kaj je oz. naj bi bila ženska. Prav tako se ne morem poistovetiti z medijskimi podobami avtističnih otrok, ki imajo očitno bistveno več izzivov, kot sem jih jaz kdaj koli imela. To je križ aspergerjevega sindroma – naše težave so zelo realne, vendar drugim niso vedno očitne. Zato je tudi naše vedenje pogosto nerazumljeno.

Nekateri trdijo, da ima vsaka oseba z aspergerjem neko področje ali veščino, v kateri je nadpovprečna. Če imam kakšno, potem je to sposobnost prepoznavanja vzorcev in povezovanja različnih konceptov. Čeprav se bo tistim, ki niso na spektru, zdelo, da so teme v knjigi naključno nametane, bo to povsem razumljivo aspergerkam. Gre za težave, ki zadevajo večino med nami. Za vezi, ki nas povezujejo.

Med očitnejšimi oz. bolj izpostavljenimi stranskimi učinki aspergerjevega sindroma so depresije, senzorične težave, težave z zaposlovanjem in vzdrževanjem odnosov. Ampak obstajajo tudi druge zadeve, ki so vplivale na mojo življenjsko izkušnjo in oblikovale moj značaj. Zanimalo me je, ali tudi druge aspergerke podobno gledajo nanje. Zato sem jih med drugim spraševala:

- Ali senzorične težave vplivajo na vašo izbiro partnerjev?
- Ali imate rade spolnost?
- Kaj menite o vlogah spolov?
- Materinstvo?
- Ali imate zaradi AS občutke krivde?

Kaj povzroča vaše izbruhe in kako se počutite, ko pride do izbruha? Jih lahko preprečite?

Koliko napačnih diagnoz ste dobile, preden ste prišle do aspergerja?

To so samo nekatere stvari, ki so oblikovale moje življenje. Drugim opazovalcem sploh ne bi prišlo na misel, da bi po njih vprašali ali jih dokumentirali, meni pa se zdi, da so bistvenega pomena, če imaš aspergerja in si ženska. Moški sicer lahko imajo veliko podobnih značilnosti, vendar je način, kako jih doživljajo in kako se pri njih izrazijo, drugačen. Znano je na primer, da se moški z aspergerjem radi oblačijo udobno in nakupujejo v poceni trgovinah, da dosežejo tisti občutek *ponošenosti*. Enaka značilnost se pri ženskah kaže v najstniškem načinu oblačenja. Te ženske se ne ukvarjajo s športom, se ne ličijo in nosijo zelo preproste pričeske. Neke vrste androgenost je sicer značilna za vse, ki imajo aspergerjev sindrom, toda pri moških se to kaže kot nežnost, aspergerke pa težijo k neodvisnosti in razkazovanju moči.

S to knjigo opozarjam tako na subtilne razlike med spoloma v okviru spektra kot tudi na razlike med aspergerkami in ženskami, ki niso del spektra, t. i. NT oz. nevrotipičnimi (običajnimi) dekleti. Naši cilji so sicer podobni, toda neavtistična dekleta, v skladu s svojimi sposobnostmi, velik del aktivnosti namenijo širšemu družbenemu krogu. Aspergerke pa imamo tako več časa, da se posvetimo svojemu notranjemu življenju in ciljem. To vseeno ne pomeni, da bomo te cilje tudi dosegle, saj nimamo socialnih veščin, ki so praviloma nujno potrebne za uspeh na nekem področju.

Zdi se, da se pri aspergerkah vse vrti okoli namena in razloga, ki ga v tem hrupnem, kaotičnem, konfuznem svetu ni vedno moč najti. Zato si ustvarimo svet, v katerem lahko počnemo svoje stvari in živimo izolirana življenja. V njih se z drugimi nikoli ne povežemo tako, kot bi se lahko ali kot bi si to želele. Posledica takšnega puščavniškega bivanja in številnih ur, posvečenih delu ali hobijem, je cinizem, umik od lepot življenja … in tovarištva. Verjamem, da so aspergerke subkultura, zato promoviram kulturno izmenjavo: dekleta na spektru je treba naučiti aktivnejše interakcije z drugimi, da lahko polno izkoristijo svoj življenjski potencial. V zameno mora populacija, ki ni na spektru, razumeti, da jim aspergerka lahko ogromno nudi, da morajo ceniti njeno globino in talente, njeno ekscentričnost in čudaštva pa tolerirati, če ne že v celoti sprejeti.

Ko sem pisala to knjigo, je veljalo, da je del avtističnega spektra eden od stotih otrok. Koliko je takšnih odraslih, ne bomo nikoli vedeli, zagotovo pa jih je več, kot je nekdaj veljalo, saj je bilo razumevanje aspergerja prešibko, da bi ga sploh lahko prepoznali. Še vedno tudi velja, da naj bi bili del spektra štirje moški na eno žensko, čeprav strokovnjaki, kot je Tony Attwood, to razmerje vse bolj postavljajo pod vprašaj. Prepričana sem, da je aspergerk podobno veliko kot moških s tem sindromom, vendar nas je težje odkriti. Niso vsi, ki so avtistični, diagnosticirani v otroštvu. Toda večina žensk ne bi bila *nikoli* diagnosticirana, če ne bi imele otrok, ki so del spektra. Ko se to zgodi, se začnejo zdravniki v iskanju genetskega vira obračati k staršem.

Kot pojasnilo, zakaj v družbi zaznavamo vse več avtizma, sta širše sprejeta predvsem dva razloga: vse bolj izpopolnjene diagnostične metode in dejansko povečanje števila ljudi, ki so na spektru.

Sama predlagam še tretjega: visoko stresno življenje modernega sveta v povezavi s posameznikovo družbeno samozavestjo potencira občutek

drugačnosti tistim, ki smo del spektra. Posledično iščemo odgovore za našo drugačnost – na svetovnem spletu ali v knjigah – in to nas na koncu privede do diagnoze.

Ugotovitev, da si avtističen, je kar precejšnje odkritje, že ko si najstnik. Če za to izveš v štiridesetih ali petdesetih, pa to pomeni, da se moraš ozreti na svoje celotno življenje in ga postaviti v nove okvire. Na vsak dogodek, vsak trenutek dobiš nov pogled. Kakor da bi končno dobil očala, potem ko si bil vse življenje kratkoviden. Verjetno je tudi očitno, da dlje časa, kot si živel brez diagnoze, več dela te čaka, ko se oziraš nazaj. In v nekaterih primerih je treba popraviti tudi precej škode, ki je bila v minulih letih povzročena duši, psihi, odnosom.

Ko v odrasli dobi izvemo, da imamo aspergerja, moramo ne glede na starost skozi več stopenj:

- Ozaveščanje: Nekje slišimo za aspergerjev sindrom, informacija nas pritegne, vendar niti ne vemo, zakaj. Nastopi lahko tudi določen odpor ali zanikanje.
- Spoznanje: Nepovratno razumevanje, da imamo aspergerja. Trenutek spoznanja.
- Vrednotenje: Asperger pojasni marsikaj v življenju, za kar do takrat ni bilo moč najti neke logične razlage ali vzroka. To ni stvar trenutka, ampak cele vrste trenutkov, ki se nadaljujejo še leta dolgo, če ne za vedno.
- Olajšanje: Končno lahko odložimo svoje breme. Dokler ne dobimo diagnoze, niti ne vemo, kaj nas je tako zelo bremenilo, vemo pa, da se ne zdi, da bi ga nosili tudi ljudje okoli nas.
- Skrb: Kaj to pomeni za našo prihodnost in naš potencial?
- Jeza: Za vso krivdo in napačne diagnoze, ki smo jo usmerjali vase ali v druge. Če imamo srečo, se na to prestavimo v naslednjo stopnjo svojega življenja …
- Sprejemanje/razcvet: začnemo se izjemno zavedati svojih darov ter pomanjkljivosti in jih modro uporabljati.

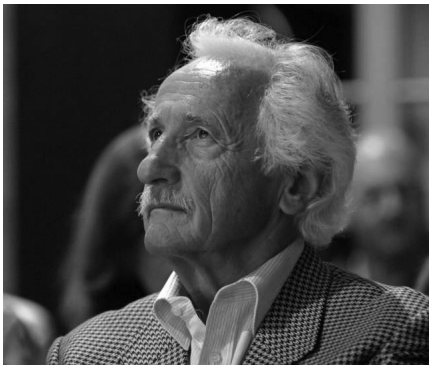
Kaj se zgodi po diagnozi? Kako pridemo do točke, ko (srečno) zaživimo z aspergerjem? Aspergerke, s katerimi sem govorila, največ moči in informacij črpajo iz združenj, skupin ljudi z aspergerjem, še posebej v okviru spletnih forumov, kjer pa še vedno prevladujejo moški. Na forumih za ženske se zdi, da je še vedno več vprašanj kot odgovorov. Aspergerke imajo čisto svoja vprašanja in zelo malo virov, na katere se lahko obrnejo.

Moja prva in velika želja je, da bi s to knjigo drugim aspergerkam dala občutek priznanosti, jih destigmatizirala in jim povrnila spoštovanje. Sprememba v odnosu do aspergerjevega sindroma se je sicer že zgodila. Nikakor nisem prva, ki trdi: »AS je dar«. Moja druga želja je, da pomagam aspergerkam premagati depresijo. Spoznala sem, da je ta naša glavna nasprotnica. Čeprav je gorivo za naše strasti, hkrati sabotira naša prizadevanja. Najtežje pri tem je, da gre za nevidno, prikrito sovražnico: priplazi se nam za hrbet, nas zaslepi, ugrabi naš čas in energijo. Moje tretje veliko upanje pa je, da bi profesionalcem pomagala prepoznati znake aspergerjevega sindroma pri ženskah.

Dr. Edvard Kovač

Ob devetdesetletnici Vena Tauferja

Enajst dni po slovenskem državnem in kulturnem prazniku bo svojo devetdesetletnico praznoval Veno (Venčeslav) Taufer (19. 2. 1933), pesnik, prevajalec, dramatik, urednik, dolgoletni tajnik (1985–1989) in predsednik (2011–2014) Društva slovenskih pisateljev, predsednik Slovenskega centra PEN (2000–2005) ter »oče« Vilenice, enega največjih in najbolj vplivnih mednarodnih literarnih festivalov v Srednji Evropi.

Pesnik Veno Taufer leta 2006; foto: Domen Grögl/STA

Prvo pesniško zbirko *Svinčene zvezde* je izdal v samozaložbi leta 1958 in se zaradi nje znašel med prvimi povojnimi oporečniki. »Samizdat« je takrat samo po sebi pomenilo disidentstvo. Z naslednjo zbirko *Jetnik prostosti* (1963) si je še bolj neprodušno zaprl dostop do etabliranega parnasa tistega časa. Po letu 1968, v obdobju zaznavne sprostitve svinčene teže komunizma, ki je sicer trajala le nekaj let, je našel svoj glas med »avantgardisti«. To je bil čas ustanavljanja novih »oporečniških« revij. Te so sicer lahko izhajale le s podporo partije, ki je delo »oporečnikov« budno nadzorovala.

Veno Taufer se je v šestdesetih letih vključil v uredniške odbore različnih revij: *Revije 57*, *Besede*, *Perspektiv in Problemov* … Potem je nekaj časa delal v Londonu na slovenski sekciji BBC-ja. Skupaj z velikim angleškim pesnikom Tedom Hughesom je v angleščino prevajal pesmi Edvarda Kocbeka (izšle so kasneje s pomočjo Michaela Scamella), kar je bilo samo po sebi oporečniško.

Kot pesnik se je po vrnitvi iz Londona posvetil abstraktnejši, bolj zaprti, hermetični govorici, ki ji je bil zvest vse do zadnjih zbirk svojega obsežnega opusa, ki šteje štirinajst pesniških zbirk. Pesmi, ki jih je med letoma 1969 in 1979 objavil v zbirkah *Vaje in naloge*, *Podatki*, *Prigode, Pesmarica rabljenih besed*, nato pa še v zbirki *Ravnanje žebljev in druge pesmi*, veljajo za enega izmed vrhov slovenske eksperimentalne poezije. Znamenita je tudi Tauferjeva zbirka *Sonetje* (1979), v kateri je sprostil sonetno obliko in vplival na mnoge mlajše pesnike, ki so se po desetletjih iskanja »novega« začeli vračati k tradiciji. Leta 2006 so izšle Tauferjeve zbrane pesmi *Telemahovi komentarji* (1958–2006) z dodatkom pesmi, napisanimi do leta 2016. Raziskoval je jezik kot orodje za prikrit upor proti enoumju. Njegovo oporečništvo proti komunističnemu režimu je bilo kljub vsemu omejeno z mejami še dopustnega, saj je z vso

prepričljivostjo in poštenjem stal za očetom, ki je bil najprej izgnan s fašistične Primorske, potem pa ubit na strani NOB. Za Tauferja je bila to otroška travma, ki ga nikoli ni zapustila. Političnemu oporečništvu je dal predznak »pravičnosti«, ki ga je vodila tudi v ogorčeni kritiki pomanjkanja demokracije v časih po osamosvojitvi. Svojo odločno besedo za slovensko osamosvojitev je zastavil tudi kot soavtor *Majniške deklaracije*. Se je pa kasneje z nekaterimi kulturniki, ki so zasnovali osamosvojitev, politično razšel, kar je odmevalo tudi v Slovenskem centru PEN.

V zadnjih nekaj letih se je Taufer zaradi bolezni umaknil z literarnega prizorišča, čeprav je leta 2017 še uspel prevesti zbirko pesmi *Luma*, ki jo je v arabščini in angleščini napisal Sameer Sayegh, iraški begunec, ki živi v Sloveniji in s katerim se je Taufer spoprijateljil kot član Slovenskega centra PEN. Kot dolgoletni predsednik Mednarodnega komiteja *Pisatelji za mir* si je prizadeval za uveljavitev svobode govora in se zavzemal za zaprte pisatelje po svetu. Na mednarodnih pisateljskih srečanjih na Bledu je dosegel, da se je vzpostavil dialog med predstavniki sprtih narodov, kot so npr. Palestinci in Izraelci, Kurdi in Turki. Zaradi mnogih poznanstev po svetu in zaradi ugleda, ki ga kot prevajalec in pesnik uživa doma in v tujini, je njegova poezija vključena v številne antologije svetovne poezije. Je tudi prejemnik Sovretove (1976) in Jenkove (1987) nagrade ter nagrade Prešernovega sklada (1974) in velike Prešernove nagrade (1996).

Ob visokem jubileju bi želeli predvsem poudariti, da je Taufer prevajalec angleške, srbske, makedonske in hrvaške poezije. Njegovi prevodi pesmi T. S. Eliota, Teda Hughesa, G. M. Hopkinsa, W. Stevensa in E. Pounda so vplivali na slovensko literarno sceno in zaznamovali številne avtorje mlajše generacije. S prevajanjem klasikov in modernistov iz drugih jezikov bivše Jugoslavije je povezoval umetnike in prispeval k plodni izmenjavi tematik, idej in stilov. To so bili časi plodnih jugoslovanskih festivalov in umetniških kolonij, ki se jih je Taufer udeleževal tudi kot promotor slovenske literature in jezika v širšem jugoslovanskem prostoru.

Veno Taufer je vse doslej v svojem pesniškem ustvarjanju segal po pretresljivih podobah, ki so se rojevale iz njegovih življenjskih travmatičnih izkušenj. Med slednje zagotovo sodita tako prerano slovo njegovega sina Mateja, ki je bil nadarjen slikar, kakor tudi težka bolezen njegove žene, Jasne Škrinjar Taufer, ki je zaznamovala njegovo ljubezensko liriko. Ob svoji ženi je Taufer doživljal misterij bolečine, ki ga je gnal, da je iskal globlji smisel trpljenja. Svoj veliki smisel za gledališče, zlasti za dramatiko, pa je Taufer uspel prenesti na svojega sina Vita, ki ga danes uvrščamo med najbolj vidne slovenske modernistične gledališke režiserje.

Ko prijatelji, sodelavci in bralci Tauferju ob visokem jubileju iskreno čestitamo, mu želimo zdravja, saj vemo, da mu tega v zadnjem času najbolj primanjkuje. Želimo mu tudi trenutke zbranosti in miru, da bo lahko spet poprijel za pero in napisal še kakšno pesem ali esej ter nam skušal razkriti tisto Neizrekljivo, ki ga nosi v sebi.

Tomaž Grušovnik
Midva ne bova rešila sveta!
Eseji o teorijah zarot
Mladinska knjiga, 2022, 159 strani

Ifigenija Simonović

Teorije zarote so postale kvas vsakdanjega premišljevanja. Vzhajajo in vztrajajo. »Uporaba družbenih omrežij nenehno raste in mutira,« pravi Tomaž Grušovnik v zbirki filozofskih esejev *Midva ne bova rešila sveta!*. Kdaj pa kdaj katero raznese, a se takoj porodi nova. Lahko mi pomaga priti do odgovorov ali pa me pahne v negotovost. Tomaž Grušovnik postavlja vprašanja, ki bi se jim rada izognila, nanje pa odgovarja tako, da ne morem zamižati pred resnico. Skomigniti z rameni? Prepustiti se »zaroti molka«. Verjeti lažem? Se zanesti na splošno mnenje? Se prepustiti manipulantom?

Rada bi z gotovostjo mislila o sebi, da sem strpna, vključujoča, brez predsodkov, resnicoljubna in dobronamerna, a dvom mi ne prizanaša. Moj duh je hipohondričen, nenehno razbolen. Medtem ko iščem zagotovilo, da so ljudje okrog mene zanesljivi, da je svet človekoljubno urejen (po možnosti tudi ljubeče in spoštljivo do vseh in vsega drugega), pa sproti ugotavljam, da je vse prej kot tako. Pripravljena sem verjeti komur koli, čemur koli, kar bi me pomirilo in zagugalo nazaj v idealistično ravnovesje. Zaslepi me močna in iskrena želja, da bi pospešila nadobudno spremembo sveta. Že zato, ker želim dobro, mislim, da sem dobra. A stanje sveta se slabša. Nekdo mora biti kriv! Nekaj je v ozadju?! Začutim soodgovornost in se je želim otresti.

Filozof Tomaž Grušovnik je profesor etike in filozofije vzgoje in izobraževanja na Pedagoški fakulteti Univerze na Primorskem. V knjigi *Midva ne bova rešila sveta!* piše o teorijah zarote, ki jih ljudje ustvarjamo spotoma, v vseh časih od antike do danes. Ali bo konec pregrehe, če sežgemo čarovnico? Ali bo več žita, če pobijemo vrabce? Ko jih začnem pobijati, vsaj nekako ukrepam! Ne dvigam rok! Mi bo res lažje pri duši, če bom našla krivca, krivega ali ne! Bom lažje živela s svojo otopelostjo, ki se je seveda sramujem? Ali se kdaj vprašam, če morda zarotniki sami niso kovači zarot? Ne, saj mi vendar pokroviteljsko razlagajo, kaj se mi dogaja. So mojstri prepričevanja. In nasedam, zdaj enim, zdaj drugim, in se udobno zleknem v naslanjač. Prav naslov knjige, posebej še z izrazitim klicajem, izpostavlja razmerje med zarotniki in iskalci odgovorov, izraža ohlapnost volje, da bi stopili skupaj in prijeli bika za roge. Naslov knjige deluje kot tolažba in priznanje poraza.

Po branju Grušovnikove knjige sem odrevenela od nemoči. Ne morem se sprijazniti s tem, da nemoči ne zmorem spreobrniti v občutek, da obvladam vsaj svoje majceno življenje. Kaj mi pomaga demokracija, če ne dosežem drugega?! Kaj mi pomaga svoboda, če sem v kletki?! Premišljevala sem o dejanjih, ki storjena ne morejo biti odnarejena (ne le v osebnem smislu), pa o svobodi, ki vedno temelji na kratenju svobode drugega. Premišljevala sem o odnosih med ljudmi, ker smo vedno egoistični – najbrž je to v naši naravi (kar je lahko lep izgovor za nesolidarnost in konec koncev tudi teorija zarote!).

Zaželela sem začeti verjeti teoriji, ki bo obljubljala, da bo vse dobro. Ali naivno zmigujem z rameni? Se odpovedujem pravici do soudeležbe pri reševanju planeta?!

Tomaž Grušovnik neumorno priporoča etično presojo in kritično mišljenje. Knjiga je vsekakor vredna branja in razmisleka, zato je bila tudi nominirana za letošnjo Rožančevo nagrado.

Marija Stanonik, ur.
Ljubezen na daljavo
Moževa pisma ženi aleksandrinki v Egipt
Annales ZRS in Slovenska matica, 2022

Ifigenija Simonović

Del otroštva sem preživela v Solkanu in spominjam se, da se je pred šestdesetimi leti o aleksandrinkah šušljalo, kakor da bi šlo za ženske dvomljivega pedigreja, omalovaževalno in skrivnostno. Šele iz knjig v zadnjih dvajsetih letih, zlasti pa po dokumentarnem filmu Metoda Pevca sem začela dojemati, da so bile aleksandrinke izjemno pogumne ženske, ki niso šle v svet zato, da bi sebi izboljšale življenje, temveč so zapustile domače zato, da bi njim pomagale preživeti, pa naj jih to stane, kolikor je treba. Motiv Lepe Vide, motiv krute romantike in visoke cene za srečo je v moji podzavesti prelagal krivdo za družinsko nesrečo na Evo, Adam pa je mirno plul svojim zmagam naproti.

V knjigi *Ljubezen na daljavo* pa berem pisma moškega/moža/očeta/kmeta Ivana Vetriha (r. 1904), ki piše ženi Angeli (r. 1906) – aleksandrinki (med letoma 1931 in 1935). Ta gospa se je vrnila po štirih letih, mnoge so ostale v Egiptu, se postavile na svoje noge ali pomrle od vsega hudega.

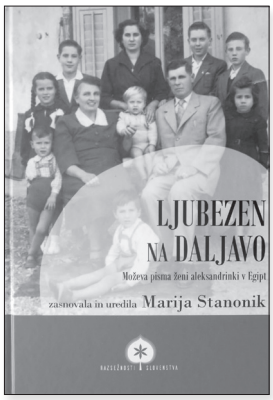
S kakšnimi težavami se je spopadal kmet Ivan Vetrih? Dolgovi, davki, delo na kmetiji, žetev, setev, vzgoja otroka, odnosi z ženinimi in s svojimi starši, položaj v vaški skupnosti. Kakšen moški je bil? Čustven, zvest, hvaležen, zelo veren, tudi odločen in vztrajen. Pisma so kratka, osebna, namenjena ženi, a razgrnejo njegovo življenje v žalosti in veselju. Zelo zgovorno je Ivanovo pismo Angelinim gospodarjem, kjer sporoča, zakaj se mora njegova žena nujno vrniti domov: »Nujno potrebujem žensko, ki bi poskrbela za gospodinjstvo, ker tako res ne gre več.« A v pismih ne skriva moške samote, ljubezenskega hrepenenja, zato so pisma pogosto lirična.

Kljub temu, da iz pisem sije njegova ljubezen do hčere in žene, pa žene ne sprašuje o njenih morebitnih težavah in skrbeh. Očitno mu je pošiljala denar, saj sproti opisuje, kako ga je porabil, ni pa zapisal odzivov na njena sporočila. Pisma so glas moškega, ki ne prisluhne, a hoče biti slišan. Zakaj ni na primer on odšel v Ameriko ali v Belgijo, kakor so odhajali mnogi? Iz pisem sem ujela občutek, da ni bil v sproščenih odnosih z Angelinimi starši – morda so mu očitali prav to, da bi moral s trebuhom za kruhom on, ne ona? Zanimivo pa je, da je spravil ženino pismo, v katerem mu je napisala, kaj je sanjala.

Zanimalo bi me, kako mu je Angela pošiljala denar – v gotovini, po pošti ali po trgovcih? Je prejel vse, kar mu je poslala? Koliko časa je pismo potovalo? Brala sem, kakor da bi gledala film. Ivanova pisma so prisrčna, skopa, preprosta, a slikovita, polna prispodob. Dopolnjuje jih fotografija, na kateri sta s hčerko pražnje oblečena, bolje, kot bi si mislila, da si obubožan kmet lahko privošči. Pisma so napisana v pogovorni slovenščini tistega časa (in

z lepo, čitljivo pisavo), kar je posebej dragoceno za etnologe in lingviste. Pismo, ki ga je napisal egiptovskemu ženinemu gospodarju (str. 411), je napisano v italijanskem jeziku, kakor so ga v tistem času govorili Slovenci na Primorskem. Zanimivo je, da je imel gospodar angleško ime: Sydney Setton. Ko se je Angela vrnila, se je Ivan izkazal kot dober trgovec. Angela je živela do leta 1998, Ivan pa je umrl, ko so bili vnuki še otroci.

Angela je ohranila tudi pisma, ki sta ji jih pisala brat Lojze in mama. Ta so bolj stvarna, manj čustvena, zato pa več povejo o življenju v tistem času. Lojze je bil italijanski vojak. Opomba, da so mu spremenili ime, ga »prekrstili« (iz Lojze v Alberto, str. 473) dokazuje fašistično prakso poitalijančevanja Slovencev (leto 1933). Mama se opravičuje, ker dolgo ni odpisala (str. 453), kar dokazuje, da je Angela pisala vsem domačim. Ohranila pa je tudi pisma dekana Lojzeta Novaka. Ganilo me je, ko je Angeli že leta 1931 napisal: »Otrok moj, jaz nisem nikdar mislil od Tebe, da si bila lahkomišljena, ko si se poročila. Poznal sem Te dovolj, da sem vedel, da vršiš le voljo božjo. In ako si sedaj iz ljubezni do družine vzela še izseljeniški križ na svoje rame – vem, da je pač tudi to bilo v sklepih božje previdnosti. Bog daj, da bi ta križ bil zadnjo izmed težkih, ki Ti jih je Bog odločil v tem zemeljskem potovanju in da bi dosegla svoj namen, zaradi katerega si šla služit – da bi rešila domačijo. Po mojem: varčuj in denar tam hrani, le za kako silo pošlji kako malenkost domov. Ko boš imela čedno svoto nabrano, tedaj pridi in boš rešila Vaše ali kupila kako drugo premoženje – saj na prodaj jih bo vedno dovolj« (str. 551). In tako se je res zgodilo. Angela se je res vrnila. Rešila je družino in z Ivanom sta imela še osem otrok.

Angelina pisma se žal niso ohranila. Ona je moževa prinesla iz Egipta, on pa njenih ni spravljal. Tako je pač bilo. Pomislila sem, da Angela ni imela časa pisati tako pogosto kot Ivan, saj je bila, po fotografiji sodeč, varuška štirim majhnim otrokom, hkrati pa verjetno ni hotela moža obremenjevati s svojimi skrbmi in domotožjem. Mož ji piše o hčeri, ki raste in ga kliče ata in mama. Ni je videla nekaj let. Predstavljam si, da ji je bilo težko. Na koga se je lahko obrnila v Egiptu?

Iz knjige Ivanovih pisem ženi mi je poleg skrbnega, delovnega moškega stopil pred oči tudi lik čudovite močne ženske iz enega najtežjih obdobij slovenske zgodovine, ženske, ki jo je bilo vredno čakati, spoštovati in ljubiti.

Knjiga *Ljubezen na daljavo* je dragocena tudi zaradi spremnih esejev Angelinih in Ivanovih vnukov Ivana in Davida Bresciania in Frančka – Francesca Bertolinia ter Alekseja Kalca, Marjete Malešič, Urške Pirjevec, Danila Zuljana Kumarja in Marije Stanonik, ki je knjigo zasnovala in uredila.

Ifigenija Simonović

Ponovno: nasvidenje naslednjič

Leto je mimo. Nenehno sem hitela. Nekaj predstavitev knjig, koncertov in predstav, nekaj obiskov … Jaz tam, nekateri pri meni … pa mineva. Japonski prijatelj pravi, da njihova pismenka za december pomeni, da v tem mesecu celo profesorji hitijo plačati dolgove. Celo oni?! Ali imajo pri njih tako čast, da jim morda ni treba plačati? Se oddolžujejo svojim učiteljem? Upravičujejo svoj nezaslužen ugled? Lepa navada, če ni samo beseda, ki na gluha ušesa trka!

Pa moji dolgovi? Dosmrtna dolžnica sem, mnogim! Kolikokrat se spomnim na profesorico slovenščine, Miro Avsec, v Kranju, na slavistiki sem hodila na izpite z znanjem, ki mi ga je ona dala. Profesorica Helga Glušič mi je vse do diplome prizanesla. Hvaležna sem celo profesorjem, ki so me ignorirali kot brezupen primer, mi dali pozitivno, da so se me znebili. Lahko bi več ljudem rekla kaj prijaznega, lahko bi za koga kaj več naredila … Želeti, hrepeneti, upati, poklanjati, prizanašati, odpuščati – to bi se moralo dogajati brez najmanjšega naprezanja. Opravičujem se avtorjem, ki so mi poslali knjige in pričakujejo, da bom povedala svoje mnenje. Zahvaljujem se vsem, ki so me razveseljevali in mi niso dajali občutka, da sem jim kaj dolžna.

S kolikimi sem obdarovana že zato, ker so!

Rada bi, da bi bilo vse od vseh in za vse – a hkrati želim, da je vsak nedotakljiv skupaj z vsem, kar ima. Rada bi, da se nihče ne bi vtikal v nikogar, temveč bi vsak nekako čakal pripravljen stopiti tja, kjer je zaželen ali potreben. Še najbolj pa želim, da ne bi nihče začutil potrebe, da z nasiljem uveljavlja svojo voljo. Malo kujanja kdaj pa kdaj, ne rečem, to še gre, a čim prej povedati, kaj »ne štima«, in naravnati smerokaz.

Nekaj tednov sem v krču glede pisanja. Navadno imam članek pripravljen mesec prezgodaj in mi je žal, da revija ne izhaja vsaj vsak mesec, ker gre toliko vsega mimo, o čemer bi pisala, zdaj pa bom zamudila rok oddaje, ker ne spravim skupaj treh strani. Naj odneham? Ker se izogibam opisovanju aktualnih dogodkov, političnim farsam in katastrofam (ker je vse relativno!), mi malo ostane. Premišljujem samo v mejah svojega osebnega obzorja. Grizem svoj lastni rep. Tulim v svoj rog. Ozkosrčnost? Drobnjakarstvo?

Danes zjutraj na primer sem premlevala o ravnanju po svoji vesti. Bi bilo to za koga zanimivo? Marsikaj obžalujem, zaradi marsičesa me peče vest. Ko me je mama prosila, naj jo počešem, sem ji dala glavnik. Ko me je mož prosil za puding, sem rekla, naj ne bo otročji. Nekaj dni, preden sta umrla. Nemarnost v odnosih, to je temen kot kamrice srca.

V mislih sem imela odhod Boruta Pahorja. Mislim, da je vseskozi ravnal po svoji vesti. To se mi zdi poglavitno. Mislim, da je prav, da je uporabil tudi molk, saj je molčal premišljeno, zlasti ko ni želel prilivati špirita na tleče poleno. Kaj pa če ne bi ravnal po svoji vesti? Bi ravnal brezvestno? Ugotovila sem,

da me je strah brezvestnih ljudi. Kaj pomeni ugovor vesti? Ali »imeti vest« v nasprotju z »biti brez« daje vesti kot taki pridih dobrote, pravičnosti?

Je molk lahko sovražen? Molčim iz prizanesljivosti? Angleži imajo poseben izraz: biti ekonomičen z resnico.

Potem je tu še zvestoba samemu sebi. Nekaj dobrega? Kaj pa, če je baraba zvest samemu sebi in se celo trudi, da bi prekosil svoje barabinstvo? Ali barabinska ženska?

Konec leta sem bila v Angliji. Obtičala sem na podeželju, ni bilo vlakov. Šla sem prosit za zdravilo proti naduhi, napadla me je kot strela z jasnega. Ugotavljala sem, da psihosomatsko, od strahu in nelagodja. Obležala sem od kašljanja. Deset dni sem imela odprt telefon (ko potujem, se navadno izklopim), preden sem dobila klic, da bom naročena marca. Lahko pa grem na urgenco, so rekli. Medicinske sestre so napovedale stavko. Kdo ve, kako bo marca?!

Na proteste proti črpanju nafte se je nekaj mladih pripeljalo, vsak s svojim avtomobilom. Ure in ure je trajal zastoj na petpasovni londonski obvoznici. Ljudje so po radiu sporočali, da zamujajo operacije, pogrebe, rojstvo otroka, izpite … Izkazalo se je, da za vsem stoji fanatik, ki živi v stanovanju, za katerega plačuje tri tisoč funtov na mesec, akcijo pa je prepustil dekletu, visoko izobraženi ženski, ki misli s tujo glavo, vozi se z očetovim avtomobilom in želi postati slavna glasbenica.

Že Andy Warhol je imel teorijo o petih minutah slave.

Cilj opravičuje sredstvo? Cinična laž.

Rada bi prekipevala od veselja do življenja!

Odleglo mi je, ko sem v decembrski številki Zvona prebrala esej Aleša Mavra *Ko vrata leta zapira vojna*. Vsak mesec sem želela opisati svoje strašne občutke glede vojne v Ukrajini, pa se mi je vse, kar sem zapisala, zdelo premedlo. To, da jaz trpim, ko gledam poročila, to pač ni vredno zapisa! To, da si ne znam predstavljati, kako trpijo ljudje tam, tudi vsi, ki so zbežali … ni vredno zapisa. Največ, kar sem zmogla, je bilo, da sem neko mlajšo pesnico skušala utišati (mi niti to ni uspelo), ko je rohnela, naj grejo brezdelneži in begunci in vsi po vrsti, ki molzejo državno blagajno, delat, naj ne jamrajo, saj človek lahko vse prenese, dokler je živ: in je dala za primer koncentracijsko taborišče. S kakšno lahkoto je izrekla kraj najokrutnejšega stvora človeške inteligence! In vest mi ni dala biti tiho, ko je nekdo hvalil novo predsednico, ker je v prvem nagovoru izjavila, da ne bo gledala nazaj. Prihodnost, prihodnost je prihodnost prihodnosti. To je rekel nekdo, ki ima deda v breznu. Protestirala sem proti drugorazrednosti zgodovinskih tem.

Zadnjih nekaj dni jemljem v roke tenko knjižico z naslovom *Trije dnevi pekla na Soči*. Pričevanje o grozotah na fronti. Neposredno, realistično, grozovito neverjetno. Vsakih nekaj strani pogledam stran, zajamem sapo, pogoltnem sočutje in strah. Pisal je desetnik pehotne divizije avstro-ogrske armade Hans Pölzer (prevedel Jure Škerl), ljubitelj glasbe, avtor libreta za opero, pisatelj, študent gozdarstva. Leta 1915 je bil premeščen z ruske na soško fronto. Bil je ranjen, padel pa je leta 1917 v bitki, ki je znana kot Čudež pri Kobaridu. Opisal je samo tri deževne, mrzle dneve in noči, samo dogodke na nekaj čevljev velikem kosu velikanskega bojišča, kjer je v štirih letih umrlo dvajset milijonov

ljudi, dvajset milijonov pa jih je bilo ranjenih. Izpostavil je posameznika, lobanjo, kepo črevesja, par oči, eno okončino …

… Iz ust patrolovodje Grünauerja je zdrsnil svetlo rdeč curek krvi.

»Desetnik, pomagaj mi,« je zagrgral in me pogledal z očmi, ob katerih me je spreletel srh. Padel je vznak v globok krater za seboj, kjer je že plavalo nekaj mrtvih honvedov. Pogoltnilo ga je močvirje. Hotel sem vstati, da bi mu pomagal, vendar je bilo blato tako lepljivo, da mi je še roke komaj uspelo iztrgati, in še to le po nekaj minutah strašanskega napora, saj so od mraza in nenaravnega položaja postale povsem premrle in jih sploh nisem več čutil.

Na površje rjavo-zelenega mulja so počasi brbotali krvavo rdeči mehurčki. Nato se je v nenadnem krču njegovo telo še enkrat dvignilo iz blata. Videl sem le okroglino njegove z muljem prekrite glave in široko odprtih oči, ki so bile videti, kot da bodo vsak čas skočile iz jamic. Iz ust mu je v curkih brizgala rdeče-rjava tekočina. Izustil je nekaj, kar je bilo slišati, kot da bi nekdo iz njega naenkrat izžel vsa čustva človeške agonije hkrati. Mislim, da je hotel zakričati: Umiram!? Nato je v pljusku izginil nazaj pod površje. Ni mu bilo več pomoči …

… Skoraj vsi ranjenci so se valjali in ječali v blatu. Za oskrbo ran ni bilo prav nobene možnosti. Ker smo bili vsi zamazani z blatom, ran ni bilo mogoče niti videti, razen tistih najbolj očitnih, ko je šlo za odtrgano roko ali nogo …

… Streljanje je moralo trajati kakšno uro, meni pa se je zdelo, da na tistem zabuhlem, puščajočem, klokotajočem mrliču, ki mu je počrnela koža že odpadla z lobanje, ležim že tisoč večnosti. Preprosto ni besed in stavkov, ki bi lahko naslikali to nagnusnost.

Poročila iz Ukrajine? Nič manj grozovito. Tik pred zmrzaljo so poti in polja blatna, noga obtiči, tank obtiči … potem tla zamrznejo. Ženska joče pred svežo gomilo. Se vojna v zmrzali vsaj začasno ustavi, je zadušena? Kako skopljejo grobove v zaledeneli zemlji?

Ta zima ne bo ustavila te vojne. Tudi drugih vojn ne. Nobena vojna ni zadnja. Še bomo ponavljali: nasvidenje naslednjič.

V kakšno lažno upanje sem bila rojena pred sedemdesetimi leti!

Počutim se odrevenelo.